

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN FİLİSTİN
ALGISI: KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA HATAP

ŞUBAT 2020

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN FİLİSTİN
ALGISI: KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA HATAP

DANIŞMAN

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ FATİH BAYRAM

ŞUBAT 2020

İMZA SAYFASI

Fatma HATAP tarafından hazırlanan ‘Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’nin Filistin Algısı: Konstrüktivist Bir Yaklaşım’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM]

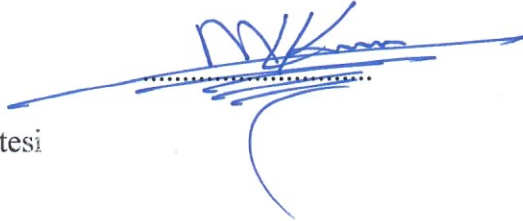
Kurumu: İstanbul Medeniyeti Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN]

Kurumu: İstanbul Medeniyeti Üniversitesi

[Dr. Öğr. Üyesi, M. Şakir YILMAZ]

Kurumu: İbn Haldun Üniversitesi

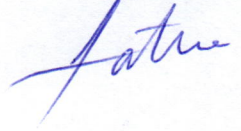

Tez Savunma Tarihi: 05/02/2020

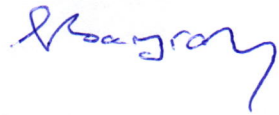
BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Fatma HATAP

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Dr. Öğretim Üyesi Fatih BAYRAM

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Filistin algısı, konstrüktivizm yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaya çalışılarak, 1990'lı ve 2000'li yıllarda Türkiye'nin Filistin algısında daha önceki dönemlere nazaran değişen hükümetler özelinde köklü bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı üzerinde durulmuştur. Özellikle çalışmanın temel dayanağı olan konstrüktivizmin Türkiye'nin Filistin algısındaki etkileri ortaya konmaya çalışılarak, yaklaşımda öne çıkan kimlik ve kültürün Türkiye'nin Filistin algısında nasıl bir öneme haiz olduğu tartışılmıştır. Türkiye- Filistin ilişkilerinin pratikteki yansımalarının teorik bir zeminde izah edilmesi amacına binaen bu alanda yapılan çalışmalara naçizane bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım boyunca engin bilgi birikimi ve tecrübesiyle her türlü desteği sabırla sunan tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Fatih Bayram'a, tez konumun belirlenmesi aşamasında değerli fikirleriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Murat Çemrek'e, tezimin nihai aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Lutfullah Karaman'a ve Dr. Öğretim Üyesi M. Şakir Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tez yazım süresince destekleriyle beni motive eden değerli aileme ve ismini tek tek zikredemeyeceğim çok kıymetli arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ediyorum.

Fatma HATAP

Konya 2020

ÖZET

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN FİLİSTİN ALGISI: KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM

Hatap, Fatma

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Fatih Bayram

Şubat 2020. 110 Sayfa.

Bu araştırmada Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Filistin algısı, 1990’larla beraber mevcut uluslararası ilişkiler teorilerinin devletlerarası ilişkileri açıklamada yetersiz kaldığı iddialarının ortaya atıldığı bir dönemde, üçüncü bir yol olarak görülen konstrüktivizm kavramı referans alınarak, kavramda öne çıkan kimlik özelinde değerlendirilmiştir. Bu çalışma, üç farklı başlık altında değerlendirilmiş olup, ilk bölümde araştırmanın önemli konularından olan konstrüktivizm kavramı temel varsayımları çerçevesinde izah edilmeye çalışılmış, ikinci bölümde ise tarihsel bir bakış açısıyla Filistin sorununda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Son bölümde ise Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin Filistin’le olan ilişkisi dış politika özelinde, konstrüktivist bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. 1990-2002 yıllarında Türkiye’nin Filistin sorununa yaklaşımı mevcut hükümetlerin yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilirken, 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi’yle beraber dış politikada ortaya çıkan yeni söylemlerin ve konstrüktivizm kavramının Türkiye’nin Filistin algısında nasıl bir etkiye sahip olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konstrüktivizm, Filistin, Soğuk Savaş, Türk Dış Politikası

ABSTRACT

TURKEY'S PERCEPTION OF PALESTINE IN THE POST-COLD WAR PERIOD: A CONSTRUCTIVIST APPROACH

Hatap, Fatma

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Fatih Bayram

February 2020. 110 Pages.

In this research, Turkey's perception of Palestine in the post-Cold War period has been evaluated in the identity framework that stands out in the concept of Constructivism which was seen as a third way when there were appealing claims that existing international relations theories were insufficient to explain interstate relations in the 1990s. This study has been evaluated under three different headings; in the first chapter, the concept of Constructivism, which is one of the main subjects of the research, has been tried to be explained within the framework of its basic assumptions. In the second chapter, developments in the Palestinian question have been discussed from a historical perspective. In the last chapter Turkey's relationship with the Palestine within the framework of foreign policy in the post-Cold War era, have been evaluated by the constructivist perspective. Between 1990-2002, Turkey's approach to the Palestinian question has been evaluated within the framework of the approaches of the current governments at that time; after 2002 with the government of the Justice and Development Party it has been tried to explain how Turkey has an impact on the perception of Palestine that the new discourses and concept of constructivism that emerged in foreign policy.

Key Words: Constructivism, Palestine, Cold War, Turkish Foreign Policy

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Fatma HATAP

Uyruğu: T. C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 03.12.1988, Meram/ Konya

Elektronik Posta: fatmahatap42@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece Yılı	Kurum	Mezuniyet
Lisans	Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler	2011
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	2020

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2017- Halen	Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı	Merkez Yöneticisi

YABANCI DİLLER

İngilizce (İleri)

İÇİNDEKİLER

İMZA SAYFASI.....	1
BİLDİRİM	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
gİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KURAMSAL ÇERÇEVE VE KONSTRÜKTİVİZM.....	3
1.1. KONSTRÜKTİVİZMİN GENEL TANIMI VE TEMEL VARSAYIMLARI.....	3
1.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIMLARIN TÜRLERİ.....	4
1.2.1. Nicholas Onuf	5
1.2.2. Alexander Wendt ve Sosyal Konstrüktivizm	7
1.3. KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA	10
İKİNCİ BÖLÜM	14
2. FİLİSTİN SORUNU.....	14
2.1. FİLİSTİN SORUNUNUN TARİHİ ARKA PLANI	14
2.1.1. Yahudi Sorununun Oluştığı Ortam ve Sebepler.....	14
2.1.2. Siyonizm Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Yahudi Devleti'nin Kurulma Çabaları	16
2.1.3. Dünya Savaşı ve İngiliz Manda Yönetimi.....	20
2.1.3.1. Sykes- Picot Antlaşması.....	20
2.1.3.2. Balfour Deklarasyonu	21
2.2. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞU	25
2.3. ÇATIŞMA DÖNEMLERİ VE ARAP- İSRAİL SAVAŞLARI	26
2.3.1. 1948 Arap- İsrail Savaşı	27
2.3.2. Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesi Sorunu	29
2.3.3. 1967 Arap- İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı)	30
2.3.4. 1973 Arap İsrail Savaşı (Yom Kippur Savaşı).....	32
2.4. FİLİSTİN ÖZELİNDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE BARIŞ DÖNEMLERİ	35
2.4.1. Camp David Anlaşması.....	35

2.4.2.	Madrid Barış Konferansı	37
2.4.3.	Oslo Antlaşmaları	40
2.4.4.	2000 Camp David Zirvesi.....	42
2.5.	FİLİSTİN'DEKİ SİYASİ YAPILANMALAR.....	45
2.5.1.	El- Fetih.....	46
2.5.2.	Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ).....	49
2.5.3.	Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS).....	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		55
3.	SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ.....	55
3.1.	1990-2002 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI.....	55
3.1.1.	1990- 2002 Yılları Arasında Türkiye'nin Filistin Sorununa Yaklaşımı .	56
3.2.	ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İLE DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMLARI.....	62
3.2.1.	Değişen Dış Politika Söylemlerinde Ahmet Davutoğlu Faktörü.....	64
3.3.	ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE FİLİSTİN ÖZELİNDE ORTADOĞU'DA YAŞANAN KRİZLER	73
3.3.1.	Dökme Kurşun Operasyonu.....	73
3.3.2.	Davos Krizi	75
3.3.3.	Alçak Koltuk Krizi.....	78
3.3.4.	Mavi Marmara	81
3.3.5.	ABD Tarafından İsrail'in Başkenti Olarak Kudüs'ün Tanınması ve Türkiye'nin Tepkisi.....	85
3.4.	SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE FİLİSTİN SORUNUNA KONSTRÜKTİVİST BİR BAKIŞ.....	88
SONUÇ		95
KAYNAKÇA		99

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
Bkz	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Dr.	:	Doktor
Ed.	:	Editör
El-Fetih	:	Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi
FKÖ	:	Filistin Kurtuluş Örgütü
HAMAS	:	İslami Direniş Hareketi (Hareketu'l Mukavemeti'l İslamiye)
İHH	:	İnsan Hakları ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İKÖ	:	İslam Konferansı Örgütü
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OAPEC	:	Organization of Arab Petroleum Exporting Countries
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistanê)
RP	:	Refah Partisi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDP	:	Türk Dış Politikası

TİKA	:	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı
TRT	:	Türkiye Radyo Televizyon
s.	:	Sayfa
SETA	:	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
ss.	:	Sayfa sayı
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşu

GİRİŞ

Devletlerin dış politikalarını etkileyen pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar arasında belki de en fazla belirleyici özelliğe sahip olanlar; jeopolitik konum, siyasi ideoloji, tarihsel miras, din, dil, kimlik, sosyal ve kültürel bağlardır. Türkiye'nin dış politikasına baktığımız zaman bu unsurların hemen hemen hepsinin önemli bir yere sahip olduğunu görebiliriz. Türkiye'nin dış politikasında belirleyici unsur olarak karşımıza çıkan kimlik, kültür ve tarihsel miras ise, Filistin konusunda bilhassa Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan süreçte ön plana çıkmaya başlamış; Türkiye'deki değişen hükümet yönetimiyle birlikte etkisini daha da artırmıştır. Türkiye ile tarihsel bir geçmişe sahip olan Filistin, Türkiye'nin dış politikasındaki gündemini hep korumuştur. Türkiye'nin Filistin'le olan tarihi bağları ve bu toprakların Osmanlı Devleti'nden miras topraklar olarak görülmesi Filistin'e karşı yürütülen politikalarda da etkili olmuştur.

Filistin üç semavi din açısından da önemli bir yere sahiptir. Filistin'i bu denli önemli kılan şey, üç din için de kutsal sayılan Kudüs şehrinin bu topraklarda olmasıdır. 1897 yılında yapılan I. Siyonist Kongresi'nde "Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin"¹ sözleriyle gün yüzüne çıkan Filistin'de Yahudi Devleti kurma düşünceleri, Filistinliler için çatışmalara sahne olacak günlerin habercisi olmuştur. Özellikle I. Dünya savaşının sonlarına doğru Osmanlı topraklarının paylaşılmasıyla birlikte gündeme gelen Filistin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Manda yönetimine girmiş ve o tarihten sonra Yahudilerin devlet kurma ideallerinin önündeki engel fiilen kalkmıştır; zira ülkesi olmayan Yahudiler o dönemde Filistin topraklarına yerleştirilmiş ve Siyonizm'in başkenti olacak olan İsrail Devleti'nin temelleri atılmıştır. II. Dünya Savaşı sonunda, 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla beraber bölgede kanlı çatışmaların da yaşandığı pek çok sorun patlak vermeye başlamıştır.

Soğuk Savaş Sonrası dönemde Türkiye'nin Filistin algısını konstrüktivist bir çerçevede değerlendirmeye çalışacağımız bu çalışmada, ilk olarak konstrüktivizm kavramı teorik çerçevede ele alınarak, kavramın epistemolojik ve ontolojik olarak temel varsayımlarından söz edilecek, akabinde kavramın önemli isimlerinden Onuf ve Wendt'te sosyal konstrüktivizm yaklaşımı irdelenecektir. Çalışmanın ikinci

¹ Yaşar, Fatma Tunç, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuba Kor. *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, (İHH İnsani Yardım Vakfı, 2003), s. 18

bölümünde Filistin sorununun, evvela tarihsel arka planı ortaya konmaya çalışılarak, Yahudilerin Filistin topraklarını işgal etmesiyle patlak veren Filistin-İsrail sorunu denkleminde, bölgedeki Arap ülkeleri ve İsrail arasında yaşanan çatışmaların Filistin sorunundaki yeri tartışılacaktır. Son olarak Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgede İsrail'le yaşadığı krizlerde Filistin özelindeki tutumu ele alınacak ve özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin değişen dış politika yaklaşımları Filistin özelinde değerlendirilecektir. Ayrıca, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kimlik, din, kültür söylemlerinin genelde dış politikaya özelde Filistin sorununa yaklaşımındaki etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KURAMSAL ÇERÇEVE VE KONSTRÜKTİVİZM

1.1. KONSTRÜKTİVİZMİN GENEL TANIMI VE TEMEL VARSAYIMLARI

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte o döneme kadar var olan uluslararası ilişkiler teorilerinin artık devletlerarasındaki ilişkileri açıklamakta yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Konstrüktivizm devletlerarasındaki ilişkilerin maddi yönünden çok sosyal yönüne vurgu yaptığı için Pozitivizm ve Post-pozitivizmin dışında üçüncü bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Yaklaşımın üçüncü bir yol olarak görülmesinin sebebi, uluslararası ilişkilere epistemolojik ve ontolojik olarak farklı bakış açıları kazandırmış olmasıdır. Epistemolojik olarak gerçeğin sadece gözlemlenebilir olgularla açıklanmaya çalışılması eleştirilerek, bilginin sosyal inşasından, ontolojik olarak ise sosyal gerçeğin inşasından söz edilir.² Kavramın sosyal olan dünyada anlamların önemini vurgulaması, materyal gerçekliklerin varlığını ise inkâr etmemesi, üçüncü bir yol olarak görülmesinde etkili olmuştur.

1990'larla birlikte popüler olmaya başlayan Konstrüktivizm klasik teorilerin göz ardı ettiği kimlik, dil, kültür gibi kavramlar üzerinde durarak, uluslararası ilişkileri bu kavramlar özelinde değerlendirmek gerektiğini savunur. Zira uluslararası ilişkiler klasik teorilerin hâkim olduğu dönemden çok farklı bir döneme evrilmiş, tek aktörlü değil çok aktörlü bir yapıyla karşı karşıya kalınmıştır, dolayısıyla devletlerin karar alma mekanizmalarını tek bir kavram üzerinden açıklamak yetersiz kalmakta, sosyo-kültürel faktörler de önemli bir yere sahip olmaktadır. “Sosyal inşa” ve “etkileşim”

² Stefano Guzzini, "A reconstruction of constructivism in international relations." *European journal of international relations* C. 6, S. 2 (2000), s.147.

kavramlarının önemini vurgulayan Konstrüktivizm, güvenlik ve dış politika kavramlarını klasik teorilerden farklı olarak kimlik ve kültür kavramlarıyla izah etmeye çalışmıştır; zira Soğuk Savaş'ın ardından artan milliyetçilik hareketleri, etnik ve dini ayrışmalar uluslararası ilişkileri yeni bir çerçevede ele alma ihtiyacını doğurmuştur.

Konstrüktivizmin öncülerinden Alexander Wendt, 1990'ların etnik, dini ve kültürel çatışmalarla yoğrulan ortamında, bireyci ve materyalist bir yönelime sahip olan klasik uluslararası ilişkiler teorilerinin sistemde beklenmeyen bu değişikliği açıklamada yetersiz kaldığını dile getirmiştir.³ Değişen dünya sistemi ve yaşanan bir takım siyasi gelişmelerle birlikte Konstrüktivizm eleştirel kuramlar arasında öne çıkmış ve uluslararası ilişkiler disiplinde önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Konstrüktivizmin etkili olmaya başlamasının ardında üç temel sebepten söz eden Price ve Reus-Smit, Soğuk Savaş'ın ardından rasyonalist kuramların bu durumu açıklamadaki yetersizliği ve akademisyenlerin uluslararası politikadaki değişime paralel olarak yeni kuram arayışlarının Konstrüktivizmin yükselmesindeki etkisini dile getirir.⁴

1.2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIMLARIN TÜRLERİ

Sosyal ve doğal bilimlerde her yaklaşım evvela ontolojik ve epistemolojik ön kabullerle yola çıkmaktadır. Konstrüktivizm teorisini savunanlar da pek çok ortak konuda birleşmelerine rağmen uluslararası ilişkilerde yaşanan meseleleri ele alış biçimleri açısından birbirinden farklılık göstermiştir. Bu konudaki farklılıkların en önemli sebebi kişilerin savundukları farklı epistemolojik durumlardır. Konstrüktivizmin özellikle ontolojik konular üzerinde durması ve epistemolojik konuları dışarıda bırakması bu durumda etkili olmuştur zira konstrüktivist yaklaşımların bazılarını ele aldığımızda epistemolojik olarak birbirinden çok farklı

³ Alexander Wendt, *Social theory of international politics* (Cambridge University Press, 1999), s. 4.

⁴ Richard Price ve Christian Reus-Smit. "Dangerous liaisons? Critical international theory and constructivism." *European journal of international relations*, C.4, S.3 (1998), s. 259-294.

yerlerde durduklarını görürüz. Aralarındaki bu farklılığın bir diğer sebebi ise araştırmalarını farklı nesneler üzerinden yapmalarından kaynaklanmaktadır.⁵

Yaklaşımın epistemolojik olarak yaşadığı farklılığın anlaşılabilmesi için konstrüktivizmin disiplin olarak gelişimini iki ayrı dönemde ele almak gerekmektedir. İlk dönem, yaklaşımın savunucuların, yapılandırma kuramlarından etkilendiği dönemdir. İlk dönemin önemli isimlerinden Onuf, içinde bulunulan dünyayı hem fiziki hem de sosyal bir mekân olarak değerlendirmiş; bu mekânda varlığını devam ettirmenin de sosyal yönümüzle bağlantılı olduğunu öne sürerek kendi yaklaşımıyla ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur.⁶ İkinci dönem ise, pozitivist yaklaşım ve yaklaşımın orta bir yol olarak kavram haline getirildiği dönemdir.⁷ Bu dönemin en önemli ismi de Alexander Wendt'tir.

1.2.1. Nicholas Onuf

Konstrüktivizmin bir uluslararası ilişkiler teorisi haline gelmesinden önce Onuf, yaklaşımın düşünsel altyapısının oluşmasında büyük bir yere sahiptir. Konstrüktivizmin uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıkması ilk kez Onuf'un 1989'daki "*With World of Our Making*" isimli çalışmasıyla mümkün olmuştur. Onuf mevcut teorileri eleştirmiş, disiplinin "yeniden inşa" edilmesi gerektiği fikrini savunmuş ve yeni bir disiplin ortaya koyma adına yaklaşımın düşünsel altyapısını oluşturmuştur. Onuf, yaklaşımın düşünsel altyapısını oluştururken Giddens'in yapılar hakkındaki düşüncelerinden etkilendiğini ifade etmiştir.⁸

Konstrüktivizm, pozitivist sosyal bilimlerle eleştirel teoriler arasında bir "orta yol" bulma amacıyla meydana gelmiştir.⁹ Orta bir yol olarak ortaya çıkan konstrüktivizm, ontoloji üzerinde fazlaca durmuştur. Onuf, sosyal her tarz ilişkide aktörlerin ve yapıların birbirlerini karşılıklı olarak etkilediklerini, bu etkileşimde birinin diğerine

⁵ John Gerard Ruggie, "What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge," *International organization*, C.52, S.4 (1998), s. 855-885.

⁶ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. (Columbia: University of South Carolina Press, 1989), s. 38

⁷ Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 1, (Haziran 2008), s. 222

⁸ A.g.m., s.215

⁹ Price ve Smit, a.g.m., 259-294.

nazaran daha fazla etkin olduğu bir durumun olmadığını ve bu etkileşim sonucu birbirlerini inşa ettiklerini dile getirmiştir. Dolayısıyla Onuf, yapılandırma kuramının savunduğu değlerler üzerinden yola çıkan konstrüktivizmde, aktör ve yapı arasındaki ilişkide aktörün mü yoksa yapının mı bir diğeri etkilediği tartışmalarına yönelik, ikisi arasından bir seçim yapılmasının gerekli olmadığı fikrini savunmuştur.¹⁰

Onuf, devletlerin içinde bulunduğumuz dünyanın bir parçası olduğunu, devletler arasındaki ilişkilerin resmi nitelikte olduğunu ve devletlerin tarihte yaşanan bazı olaylar sonucunda ortaya çıktığını savunur. Dolayısıyla Onuf, yaşanan dünyanın insan dışı varlıklar tarafından çok öncesinden sınırlarının çizilmediğini insanların kendi yarattıkları bir dünyada yaşadıklarını dile getirerek sosyal gerçeklik inşasına atıfta bulunur.¹¹ Onuf ayrıca, uluslararası sistemin sosyal topluluklar tarafından da etkilendiğini fakat devletlerin bu sosyal topluluklarda yer almadığını ve sadece sivil insanların bu toplulukları inşa ettiğini iddia eder. Uluslararası sistemin belirli yasaları olmasa da sosyal topluluklar tarafından oluşturan değıştirilebilir kuralları vardır.¹²

Onuf'a göre konstrüktivizmin sistematik bir hale gelmesinde üç temel konu vardır. Bunlardan ilki, yapıların ve yapanların meydana getirdiği dünyanın birbirleriyle sürekli karşılıklı etkileşim halinde olmasından dolayı birbirlerini inşa etmeleridir. İkincisi ise, konuşma, dil, kurallar ve politikalar sosyal inşada kullanılan araç niteliğindedir. İnsanlar dilleri sayesinde isteklerini dile getirebildikleri ve bu istekleri bir amaca dönüştürdükten sonra, amaçlarını gerçekleştirebildikleri için yapanlar olmaktadır. Üçüncü temel konu ise kurallardır. Kurallar mevcut malzemeyi kaynağa dönüştürürken, denetim olanaklarını ve çıkarların dağıtımını kontrol edebilir böylece kural yapanlara bir kontrol mekanizması da sağlamış olur. Onuf, kuralların bütün toplumlarda var olan bir durum olduğunu iddia eder. Onuf ayrıca, kuralların konstrüktivizmde kurucu bir etkisinden ve insanların ne yapmaları gerektiğini bu kurallar sayesinde belirlediğinden söz eder.¹³ Farklı bir deyişle, insanların tavır ve tutumları kurallar sayesinde belirlenir; zira kuralların düzenleyici, istikrarlı ve sürekli

¹⁰ Onuf, a.g.e., ss. 36-43

¹¹ Chris Brown, Kirsten Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, Çev: Mehtap Gün Ayral, (İstanbul: Sümer Kitabevi, 2013), s. 63.

¹² Onuf, a.g.e., ss. 40-42.

¹³ Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manual," *International Relations in a Constructed World*, Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf, Paul Kowert, (drl.), (M.E. Sharpe Press, 1998), s. 59.

bir özelliği vardır.¹⁴ Onuf, kuralların sözlü fiiller sonucunda meydana geldiğini, konuşmanın yapmak, etmek olduğunu savunmaktadır. Nicholas Onuf “konuşmak, tartışmasız bir şekilde dünyayı her ne ise o yapmanın en önemli yoludur.” diyerek bu durumu açıklamaktadır.¹⁵ Onuf ayrıca, dilin sosyal ilişkilerde inşa edici bir özelliği olduğunu savunurken, yalnızca teknik bir iletişim aracı olduğu fikrini savunan pozitivistleri eleştirir. Bununla birlikte, içinde bulunduğumuz dünyayla ilgili anlamlı bilgilerin ifadesinde kullanılan dilin bilgidan bağımsız olamayacağını bunun ancak geçici bir süre zarfında mümkün olabileceğini ifade ederek post- pozitivistlerden farklı bir yerde durur. Son olarak Onuf, konstrüktivizmin bir paradigma özelliği taşımadığını, bunun yerine sosyal ilişkilerin incelenmesinde bir çerçeve olduğunu, dolayısıyla konstrüktivizmin bir kuram değil; araştırmacıya bir çok kuramın yolunu açan ve genel izahatlar fırsatı sunan bir yaklaşım olduğunu savunur. Konstrüktivizmin bir diğer önemli ismi Wendt epistemolojik açıdan pozitivistleri ontolojik açıdan da post-pozitivistleri benimsemiştir.¹⁶

1.2.2. Alexander Wendt ve Sosyal Konstrüktivizm

Sosyal konstrüktivizm olarak uluslararası ilişkiler disiplinine kazandırılan kavram, mevcut teorilerin 1990 sonrası dönemde uluslararası ilişkileri izah etmede yetersiz kaldığı düşüncesiyle ortaya atılmış ve Alexander Wendt tarafından geliştirilmiştir. Kavram ilk kez Onuf tarafından kullanılmasına rağmen, konstrüktivizmin “fikir babası” Wendt olarak görülür. Wendt, uluslararası ilişkilerin sosyal bir inşa sürecinden sonra meydana geldiğini, bunun ampirik yöntemlerle açıklanabileceğini öne sürer ve sosyal inşanın sürekliliği sebebiyle bugünkü uluslararası ilişkilerin statik değil, dinamik bir yapısı olduğunu ve değişime açık olduğunu iddia eder.¹⁷ Wendt, devletlerin sadece maddi güç çıkarlarından oluşmadığını, aynı zamanda sosyal ilişkilerin de devleti etkilediğini iddia eder. Wendt, devletlerin bu sosyal yapısının paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve uygulamalardan meydana geldiğini söyleyerek bu sosyal ilişkilerin uluslararası ilişkilerde bir aktörün “uzlaşmacı mı, çatışmacı mı,

¹⁴ Nicholas Onuf, “The Constitution of International Society,” *The European Journal of International Law*, C. 5, S. 1, (1994), s. 18.

¹⁵ Onuf, “Constructivism: A User’s Manual...,” s.59.

¹⁶ Wendt, *Social theory of international politics*, s. 39.

¹⁷ Ateş, a.g.m, s. 226

dayanışmaya dayanan bir yapısı mı var yoksa izolasyonist bir yaklaşım mı benimsiyor?” sorularının cevabını verdiğini savunur.¹⁸

Wendt’in konstrüktivizmle ilgili düşünceleri 1990’ların sonunda kaleme aldığı “Social Theory of International Politics” isimli kitabında yer alır. Wendt yazdığı bu kitapla konstrüktivizm konusundaki kavramsal tartışmalarda önemli bir yer edinmiş, mevcut teorilerin var olan krizleri izah etmede tek taraflı bir bakış açısına sahip olduğunu ve bunun artık Soğuk Savaş’ın da sona ermesiyle birlikte yetersiz kaldığını ifade ederek, uluslararası ilişkilerin sosyal yönünü ön plana çıkarmış ve uluslararası ilişkilere sosyal bir kuram getirme iddiası taşımıştır. Wendt, sosyal teorilerin uluslararası ilişkilere doğrudan bir kuramsal çerçeve sunmadığını fakat uluslararası sistemde meydana gelen siyasi gelişmeleri anlama, izah etme ve sorgulama noktasında bir bakış açısı sunduğunu öne sürer.¹⁹ Wendt’in bu ifadesi bize devletlerin uluslararası sistemde kendilerini tanımladıkları kimlikler çerçevesinde bir yaklaşım benimsediklerini, kültür, kimlik, sosyal norm ve değerlerin uluslararası ilişkilerde temel bir hareket noktası olarak görüldüğünü ve devletlerin tavırlarını etkilediğini göstermektedir.

Wendt’in konstrüktivizmle ilgili temel yaklaşımlarını birkaç maddede ele alabiliriz;

- 1- Devletler, uluslararası siyaset teorisinde temel analiz birimleri olarak karşımıza çıkar.
- 2- Devletler sistemindeki anahtar yapılar maddi olmaktan çok sosyal bir nitelik taşır.
- 3- Devletlerin kimlik ve çıkarları, insan doğası veya iç siyaset tarafından sisteme dışsal bir şekilde verili olması yerine sosyal yapılar tarafından şekillenir.²⁰

Wendt, realist ve liberal teorilerin rasyonalist teoriler olduğunu iddia eder ve bu teorilere göre devlet, uluslararası ilişkilerde kendi çıkarlarına göre hareket ederken, konstrüktivizmde devletler sosyal bir yapıya sahip oldukları için, devletlerin çıkarları ilişkiler esnasında ve sonrasında oluşur. Wendt burada beşeri yapıların maddi güçler

¹⁸ Yücel Bozdağlıoğlu, “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)”, *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler*, Haydar Çakmak (Ed.), (Ankara: Platin Yayınları, 2007), s. 150-151.

¹⁹ Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics,” *International Organizations*, C. 46, S. 2, (1992), s. 422

²⁰ Wendt, “Collective Identity Formation and The International State”, *The American Political Science Review*, C. 88, S.2, (1994), s. 385.

yerine ortak düşünceler tarafından şekillendiğini, ayrıca aktörlerin kimliklerinin ve çıkarlarının da bu ortak düşünce esnasında oluşturulduğunu savunur. Wendt'e göre bu inşa sürecindeki en önemli etken, tarafların birbirini tanıması, kimliklendirmesidir. Bir kimliğin inşasında ise evvela diğer aktörlerin kimliğinin tanımlanarak kendi kimliğinin oluşturulması gerekmektedir ve bu tanımlamanın neticesinde de oluşturulan kimlik diğer aktörler tarafından kabul edilmelidir; zira başkaları tarafından kabul görmeyen bir kimliğin tek başına bir anlamı yoktur. Burada da ifade edildiği üzere kimlik sosyal bir yapıya sahiptir.²¹

Wendt'e göre devletlerin kurumsal kimliği dört temel çıkar oluşturur.

- 1- Diğer aktörlerden farklılaşmayı da içeren fiziksel güvenlik
- 2- İstikrarlı sosyal kimlikler için uluslararası ilişkilerde ontolojik güvenlik veya öngörülebilirlik
- 3- Kaba kuvvet ve hayatta kalmanın ötesinde, başkaları tarafından bir aktör olarak tanınma
- 4- İnsanların isteklerini karşılayabilmek için daha iyi bir yaşam ve kolektif bir seviyede gelişme.²²

Wendt'e göre, konstrüktivizmde sosyal yapı bir etkileşim sonucu oluşmakta ve bu oluşum sürekli yinelenebilmektedir. Devletler bu etkileşim esnasında davranışlarında bir değişikliğe gidebildiği gibi uluslararası sistemin yapısında da bir değişikliğe sebep olabilmektedirler. Bu değişim ise devletlerin kimliği ile sağlanmakta; bu sebeple kimlik, rasyonalist kuramlarda sabit ve sürekli olarak algılandığı için, kimliğin yapısına dair bir sorgulama söz konusu değilken, Wendt'in konstrüktivizminde devletlerin kimliği sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir.²³ Ayrıca Wendt kimlik ile çıkar arasında bir ilişkiden söz eder ve çıkarları oluşturan şeylerin kimlikler olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bir aktör evvela kim olduğu sorusunu cevaplamalıdır ki ne istediği sorusunun cevabını bulabilsin.²⁴ Devletlerin ilk olarak kendi benliklerini tanımladıklarını ve ardından çıkarların belirlendiğini savunan Wendt, bu durumun da

²¹ Nuri Yurdusev, *Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği*, Atilla Eralp (Der.), Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi, (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), s. 18.

²² Wendt, "Collective Identity Formation and The International State", s. 385

²³ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, (Cambridge University Press, 2002), s. 38.

²⁴ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012) s. 287.

devletler arasındaki karşılıklı etkileşim sayesinde oluşabildiğini vurgularken, devletin tüzel çıkarlarının algılama biçiminin, hem içsel hem de sistemsal analiz düzeyinde toplumsal kimliklerin bir işleyişi olan kendini, ötekiyle ilişkili olarak nasıl algıladığına bağlı olduğunu öne sürer.²⁵ Wendt, aktörlerin belli gruplarla ortak bir benlik inşa edebileceklerini ve ortak benlik duygusuyla bir arada bulunan devletlerin de özdeşleşerek sosyal bir kimlik ortaya koyduklarını ifade eder. Wendt özdeşleşmeyi *“ötekini, benliğin nefret ettiği şey olarak algılamaktan benliğin uzantısıymış gibi algılamaya doğru giden bir süreç”* olarak tanımlar.²⁶

1.3. KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA

Kimlik, sosyal bilimler alanında ilk olarak 1950’li yıllarda fazlaca kullanılmaya başlanmış; 1970’li yıllarla birlikte “kimlik” ve “kimlik krizi”nden “identity crisis” söz eden eserlerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1950’li ve 1960’lı yıllarda Erik Erikson’ın da yer aldığı birçok araştırmacı psikolojik anlamda bireyin kimliği ve bunun sosyolojik olarak sonuçları üzerine araştırmalar yapmıştır. 1970’lere gelindiğinde ise Vietnam Savaşı’nda yaşanan trajedi kimliğin sadece psikolojik alanlarda değil siyasi anlamda da değerlendirilmesine sebep olmuştur.²⁷ Dolayısıyla sosyal bilimler alanında da önemli bir referans kaynağı haline gelen kimlikle ilgili cevaplanması gereken bazı sorular da karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle “kimlik” nedir, neyi ifade etmektedir, aktörlerin ve devletlerin izlemiş olduğu politikalarda nasıl bir etkisi vardır gibi sorular cevaplanması gereken önemli sorulardandır.

Uluslararası ilişkiler disiplinde yeni bir tartışma konusu olan kimlik, bireylerin ve devletlerin ilişkilerinde kendilerini tanımladıkları değerler üzerinden tavır sergilemesine sebep olan önemli bir öge haline gelmiştir. Kimlik, bireylerin kendilerini özünde nasıl tanımlamasının yanı sıra yaşadığı çevrede kendisini nasıl bir yerde konumlandığıyla da ilintilidir. Dolayısıyla bireyler, kendilerini tanımladıkları

²⁵ Alexander Wendt, “Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet”, çev. Emre Erşen, ed. Esra Diri, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler 1*, (İstanbul: Röle Akademik Yayınları, 2013), s. 683.

²⁶ A.g.e, s.684.

²⁷ Helin Sarı Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* C. 8. S. 16 (2012), s.179; Wendt, a.g.e., ss. 191-192.

kimlikler üzerinden ilişkiler kurarken dış çevreyle de bu kimlikleri sayesinde uyum halinde yaşamaya çalışırlar. Kimlik, bireylerin yanı sıra özellikle Yirminci yüzyılda yaşanan birtakım olaylar neticesinde devletlerarası ilişkilerde de sıkça başvurulan önemli bir referans kaynağı haline gelmiştir.

Konstrüktivizmin önemli isimlerinden Wendt, kimliğin uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerin dış politikasındaki tavırlarını etkileyen önemli bir unsur olduğu konusu üzerinde durmuş ve devletlerin ya da bireylerin öncelikle kendi kimliklerini tanımladıklarını, ardından tanımladıkları kimlikler çerçevesinde çıkarlarını oluşturduklarını ifade etmiştir.²⁸ Dolayısıyla aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıklarıyla eylemleri arasında birebir ilişki söz konusudur. Wendt ayrıca kültürün kimliklerin tanımlanmasında önemli bir etkisi olduğunu söylemektedir. Kültürlerin kimlikleri etkilemesi sonucu aktörlerin çıkarları da bu doğrultuda etkilenmektedir. Wendt'e göre devletlerin dış politikadaki ilişkilerini yönlendiren unsurlardan biri kimliktir ve devletlerin kimlikleri onların dost veya düşman olarak nitelendirilmesinde dikkate alınan önemli bir unsurdur.²⁹ Wendt, uluslararası ilişkilerde kimliği, aktörlerle sistem arasında sosyal bir etkileşim unsuru olarak tanımlamış ve kimliğin siyasi eylemleri etkilediği vurgusunda bulunmuştur.³⁰

Karşılıklı etkileşim sonucu ortaya çıkan çoğul olan kimlikler, aktörlerin birbirinden farklı taraflarını öne çıkarır, böylece kimliklendirme dediğimiz olgu “ben” ve “öteki” arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durum ise kimliklendirmenin hem olumlu hem de olumsuz bir sonucuna işaret eder. Olumsuz kimliklendirmeler sonucu “öteki” nin istekleri aktörlerin çıkarları doğrultusunda göz ardı edilirken, olumlu kimliklendirmede “öteki” nin beklentileri ve rahatlığı dikkate alınmaktadır. Bu durumda “öteki,” “ben”in bilişsel olarak bir devamlılığı gibi yorumlanır.³¹

Devletlerin “sosyal bir varlık” ve uluslararası ilişkilerin “sosyal bir alan” olduğu düşüncesi konstrüktivizmin en çok üzerinde durduğu noktadır. Dolayısıyla uluslararası normların, kurum ve kuralların, bilişsel faktör ve düşünsel unsurların politik etkisi

²⁸ Wendt, "Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics." s. 424.

²⁹ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, der. Atilla Sandıklı, (İstanbul: BİLGESAM, 2012), s.40.

³⁰ Sarı Ertem, a.g.m., s.184

³¹Wendt "Collective identity formation and the international state.", s. 386

vurgulanmaktadır.³² Devletlerin kimlik sahibi sosyal bir aktör olarak görülmesi, onların izledikleri politikalarda hâkimiyeti altında olan halkın din, kültür ve etnisite gibi özelliklerine bağlı kaldığını göstermez zira devletlerin kimlikleri sadece içinde bulundukları toplum tarafından değil aynı zamanda devletlerarası ilişkilerde kendilerini konumlandıkları yer ve tutumlarıyla da ilintilidir. Dolayısıyla bir devletin yönetimi altındaki halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması onun izleyeceği politikalarda da bu kimliğe bağlı kalacağı sonucunu çıkarmaz. Devlet kendisini eğer ki Müslüman bir kimlikte tanımlıyorsa ancak o kimlikle tanımlanabilir.³³

Siyasal rejimler kendisini belli bir varoluş amacıyla tanımlayarak bu amaçlar çerçevesinde davranış şekilleri geliştirirler. Tanımladıkları bu davranış şekilleri siyasal rejimin genel eğilimlerini, karakterini ve benimsemiş olduğu politikaların yapısını meydana getirir. Ortaya çıkan bu politikalar da devlet kimliğini belirler. Siyasal rejimleri sahip oldukları devlet kimlikleri ile tanımlayan bu yaklaşım, belirli siyasal rejim türleri ile belirli dış politika unsurlarını nedensel bir ilişkiyle açıklamaktan ziyade her siyasal rejimin kendine has toplumsal, kültürel ve tarihi özellikleri özelinde yürütmesine olanak sağlamaktadır. Kısacası bu yaklaşım özelinde devletin kimliği, ne olduğu ve neyi temsil ettiğiyle yakından ilişkilidir.³⁴

Devletlerin kimliğinin nasıl meydana geldiği konusu konstrüktivizmde üzerinde durulan bir başka konudur. Bazı konstrüktivistler devlet kimliğinin oluşumunda diğer devletlerle yaşanan etkileşimin etkili olduğunu öne sürerken, aynı zamanda kimliğin bir farkındalık neticesinde şekillendiğini ve bu farkındalığın oluşabilmesi için devletlerle etkileşim halinde olmanın önemini vurgularlar zira devletler başka bir devletle temasta bulunmadan kendindeki farklılıkları göremez.³⁵ Devletin kimlik inşasında sadece dış etkenlerin dikkate alınması, iç faktörlerin göz ardı edilmesi riskini doğurmaktadır ki bu durum da bir devletin dış politikasını izah etmede eksik ve yetersiz bir tanımlamaya sebep olabilmektedir.

³²Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak." *Ege Academic Review* C. 9, S. 2 (2009), s. 776.

³³ Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, ed. Evren Balta (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s.159

³⁴ Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış* C. 4, S. 8 (2011), s. 19

³⁵ Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," ss. 401-402.

Devletlerin kimliğini belirleyen bir diğer unsur ise siyasal rejimde etki sahibi olan bazı grup ve bireylerdir. Bazı grup ve bireyler savundukları değerleri, kimlikleri ve siyasi düşünceleri devletin birtakım kademelerinde etkin hale getirerek bu kimliklerin devlet otoritelerinde kurumsal bir hale dönüşmesine sebep olabilmektedirler.³⁶ Bu durum da devletlerin yürüttükleri politikalarda resmi bir ideoloji haline dönerek devlet kimliği halini almaktadır. Konstrüktivizm kimliğin dış politika ile doğrudan ilintili olduğunu savunmaktadır.³⁷ Dolayısıyla kimliğin Türkiye gibi tarihsel açıdan birçok ulusla ilişkilerde bulunmuş cihanşümul devletlerde toplumsal hafızanın canlılığını koruması için dış politikasında aktif olarak varlığını hissettiren bir unsur olarak karşımıza çıkmasında etkili olmuştur.

Sonuç olarak, devletlerin dış politika kimlikleri sosyal bir yapıya sahiptir ve kimlik devletlerin ilişki halinde olduğu aktif öznelerle şekillenmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan kimlik devletlerin çıkarlarını, diğer devletlere karşı izlediği politikayı etkileme özelliği taşır. Dolayısıyla devletler kimi dost kimi düşman olarak görme konusunda devlet içindeki etkin aktörlerin ve bireylerin oluşturduğu algıyla hareket ederken, karşılıklı etkileşim içinde oldukları devletler sayesinde de kendi kimliklerini tanımlama fırsatı yakalarlar.

³⁶ Yücel Bozdağhoğlu, "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 3, S. 11, (2007), s. 139.

³⁷ Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", s. 385.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FİLİSTİN SORUNU

2.1. FİLİSTİN SORUNUNUN TARİHİ ARKA PLANI

Uluslararası ilişkilerin en dinamik ve karmaşık konusu olan Filistin sorununun kökeni yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Filistin sorunun tarihsel arka planına baktığımız zaman sorunun tek bir boyutu olmadığını görürüz. Özellikle İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesiyle bölgede meydana gelen çatışmalar, taraflar arasında yapılan barış görüşmeleri sonrası aza indirmeye çalışılsa da bölgedeki sorun tazeliğini korumaktadır. Bu bölümde Filistin sorununa sebep olan Yahudi ideali ele alınarak, akabinde Filistin topraklarının işgal edilmesiyle kurulan İsrail Devleti'nin temellerinin nasıl atıldığı üzerinde durulacaktır. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan anlaşmalar neticesinde çizilen sınırların bugüne yansımaları ele alınarak, İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bölgede yaşanan Arap- İsrail Savaşları'nın detayları incelenecektir. Taraflar arasında barışın sağlanması adına yapılan görüşmeler ve bölgedeki yansımaları değerlendirilerek, özellikle Filistin'deki siyasi yapılanmaların soruna yaklaşımı ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Yahudi Sorununun Oluştığı Ortam ve Sebepler

Yahudiler uzun yıllar boyunca Avrupa'nın Hristiyan kimliği dolayısıyla bazı dışlanmalara maruz kalmışlardır. Hristiyanların sahip oldukları birçok siyasi haklara sahip olamayan Yahudiler, Fransız İhtilali ve Aydınlanma Çağı'yla beraber katı Hristiyan kimliğinin yerini liberal düşüncelere bırakmasının etkisiyle devlet kademelerinde yer almaya başlamışlardır. Yahudilerin uzun yıllar sonra bazı siyasi haklara kavuşması, onları Siyon'a dönme hayalinden uzaklaştırsa da 19. yüzyılın

sonlarında baş gösteren milliyetçilik hareketleri Yahudileri yeni bir durumla karşı karşıya getirmiştir: Antisemitizm.³⁸

19. yüzyıl sonunda Avrupa’da antisemitizmin pek çok ülkede kendini göstermesi ve kurumsal bir hal almasıyla birlikte, diaspora halinde yaşayan Yahudiler, kendilerine yeni bir yurt arayışına geçmişlerdir. Yahudilerin yurt arayışı ve artan Yahudi milliyetçiliği modern Siyonist hareketlerin sahneye çıkmasında önemli etkiye sahiptir, zira antisemitizmin sadece teoride kalmaması ve 19. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte siyasal platformlarda da savunulmaya başlanması Yahudiler açısından ciddi tehlikeler arz etmeye başlamıştır. Almanya’da Yahudi düşmanlığını savunanların başında gelen Adolf Stoecker ve arkadaşları 1884 yılının Nisan ayında 225.000 imzadan oluşan bir dilekçeyi Bismarck’a sunarak Orta Avrupa’dan gelen Yahudi akımının azaltılması talebinde bulunmuşlardır.³⁹ Antisemitizm sadece siyasal çevrelerde değil, akademik çevrelerden bazı isimler tarafından da savunulmuştur. Berlin Üniversitesi’nin tanınmış tarihçilerinden olan Heinrich von Treitschke’in de yazdığı bir makalesinde “Yahudiler bizim talihsizliğimizdir.” diye söz etmesi Yahudi aleyhtarlığının akademik camiada da geldiği noktayı göstermektedir.⁴⁰ Avusturya- Macaristan’daki milliyetçi kesim antisemitizmin yayılmasındaki en önemli etkenin Yahudilerin giderek artan güç nüfuzları olduğunu iddia etmişlerdir. Fransa’da gerçekleşen 1897’deki Dreyfus Davası Fransa’daki milliyetçiliğin Yahudi düşmanlığına dönüşmesini sağlamıştır.

Almanya dışında özellikle Rusya’da kendini gösteren antisemitizm çok daha vahim seviyelere ulaşmış; Rus Çarı II. Alexander’ın 1881 yılında öldürülmesinden Yahudiler sorumlu tutularak Pogrom⁴¹ adı verilen katliamlar yaşanmıştır. Ekim 1905’te 12 gün devam eden pogromda güney Rusya’da 900 Yahudi kurban edilmiş ve Yahudilere

³⁸“Antisemitizm The Holocaust Encyclopedia”,

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/antisemitism>, Erişim: 27.05.2018

³⁹ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin sorunu:(1880-1923)*, 6. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), s. 33.

⁴⁰ Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism, 1897-1918*, Oxford: Clarendon 317 (1977), s. 10.

⁴¹ “Pogrom (Katliam), Rusçada “zulmetmek, şiddet kullanarak yok etmek” anlamına gelen bir kelimedir. Terim, tarihsel olarak, Rus İmparatorluğu’nda ve diğer ülkelerde bulunan Yahudi karşıtlarının Yahudi topluma şiddet eylemleri için kullanılır. Bu şekilde pogrom olarak adlandırılabilir ilk örneğin 1821’de Odessa’daki Yahudi karşıtı ayaklanma olduğuna inanılmaktadır. Tanımlayıcı bir terim olarak “pogrom” (katliam), 1881–1884 yıllarında, Çar II. Alexander suikastının ardından, Ukrayna ve Güney Rusya’da yayılan yoğun Yahudi karşıtı ayaklanmalarla genel olarak kullanılmaya başlamıştır.”

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/pogroms>, Erişim: 20.03.2018

yönelik bu saldırılar Bolşevik Devrimi'ne kadar devam etmiştir.⁴² Pogromların ardından ciddi bir Yahudi göçü başlamış ve Filistin'de Yahudi nüfusu artış göstermiştir. Aliyah adı verilen bu göçler Yahudilerin gittikleri alanlarda siyasi, sosyal ve kültürel anlamda örgütlenmelerine sebep olarak hayallerini kurdukları İsrail devletinin de temellerinin yavaş yavaş atılmasını sağlamıştır. Özellikle 1892 yılında 500.000 Yahudi'nin ABD'ye göç etmesi ve ülkenin karar alma mekanizmasında da etkin bir hale gelmesi İsrail Devleti'nin kurulmasında önemli bir yere sahiptir.⁴³

Yahudilere karşı yürütülen bu hareketler, Yahudilerin artık kendi kaderlerini tayin etme vaktinin geldiği ve Yahudi toplumu olarak bir arada yaşayabilecekleri bir devlet kurmaları gerektiği fikrine sebep olmuştur. Yahudiler için kutsal sayılan Kudüs'le aynı anlamı ifade eden Siyon'a dönme hayali, Yahudilerin örgütlenmesini beraberinde getirmiş ve özellikle Teodor Herzl'la beraber Siyonizm faaliyetleri hızlanmıştır.

2.1.2. Siyonizm Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Yahudi Devleti'nin Kurulma Çabaları

Siyonizm kelimesinin kökeni Kudüs ile aynı anlama gelen Yahudilerin ilk dönemlerinden beri kullanılan "Siyon" kelimesine dayanmaktadır. Siyon Yahudiler için kovuldukları yurtlarına tekrar döneceği umudunu barındıran bir anlamı da ifade etmektedir. Siyon kelimesinin varlığı Yahudilerin ilk çağlarına kadar uzanmasına rağmen, siyasi anlamda kullanılmaya başlanması 19. Yüzyılın son çeyreğinde Rus asıllı Yahudi Nathan Birnbaum tarafından literatüre kazandırılmasıyla olmuştur. Nathan Birnbaum "Kendi Kendisine Kurtuluş" adlı dergisinin 1 Nisan 1890 tarihli sayısında Siyonizm'in Yahudileri Filistin'e yerleştirecek Yahudilerden oluşan bir siyasi örgüt olarak gördüğünü dile getirir. İlk kez Birnbaum tarafından siyasi literatüre giren Siyonizm kelimesi, zamanla hem dini hem de siyasi anlamda gerçekleştirilen tüm girişimlerin genel adı haline almıştır.⁴⁴

Hem dini hem de siyasi bir anlam ifade eden Siyonizm'in anlaşılması için, Yahudilikte savunulan Mesih inancının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. M.S 70 ve 135 yıllarında Roma'nın Kudüs'ü kuşatmasıyla Kudüs'ü terk etmek zorunda kalan Yahudilerin

⁴² Öke, a.g.e., s. 37.

⁴³Tayyar Arı, *Geçmişten günümüze Orta Doğu: siyaset, savaş ve diplomasi*. (Bursa: Mkm yayıncılık, 2012), s.113.

⁴⁴ Öke, a.g.e., s.39

dünyanın çeşitli bölgelerinde sürgün bir hayat yaşamaları ve bu sürgünün sonlanmasının ancak kurtarıcı Mesih sayesinde olacağı inancı, Yahudileri öylesine sarmıştır ki bir gün dünyanın dört bir tarafına dağılmış olan Yahudiler, Kral Davud'un köşeli yıldızı altında toplanacakları günü sabırla beklemişlerdir.⁴⁵ Tüm bunlara baktığımız zaman Siyonizm'in ilk savunucularının din adamları olduğunu görmekteyiz. Haham Alkalai, Yahudilerin Filistin'e dönüş vaktinin geldiği fikrini şiddetle savunurken, Semlin'deki görevini bırakıp tüm Avrupa'yı gezmeye başlamış, oradaki din adamlarına da bu fikri benimsetmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bunların yanında bizzat Filistin'e yerleşerek hayatının sonuna kadar bu fikri savunmuş, ayrıca Yahudiler'in birliği için modern anlamda bir örgütlenmenin gerekliliğini dile getirmiştir. (1840 yılındaki Şam Katliamı⁴⁶ Alkalai'nin bu tutumunda etkili olmuştur.)⁴⁷ Alkalai gibi din adamı olan Kalischer de Yahudiler'in artık kutsal topraklarda bir bayrak altında toplanması gerekliliğini savunmuş, bunun gerçekleşebilmesi için de Yahudi topluluklarının liderlerinin bir araya gelerek bir örgüt kurmalarını ve Filistin'de kurulacak bir Yahudi devleti için mücadele etmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Kalischer özellikle bu fikre istinaden 1836'larda Kudüs'ün dönemin Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan satın alınmasıyla ilgili Rothschild'lerin girişimlerde bulunmasını istemiş, ancak bu talebi sonuçsuz kalmıştır.⁴⁸

Siyasi Siyonizm'in babası olarak görülen Theodore Herzl'ı Yahudileri tek bir çatı altında toplama fikrine iten olaylardan en önemlisi Yahudilere karşı yürütülen ırkçı faaliyetlerdir. Özellikle Dreyfus olayından çok fazla etkilenen Theodore Herzl, Yahudilerin bir araya gelip örgütlenerek, bir Yahudi Devleti kurulması için mücadele etmeleri gerekliliğini savunmaya başlayacaktır. Dreyfus davasını yakından takip eden Herzl, Yüzbaşı Dreyfus'un dava sonunda idamına karar verilmesinden etkilenerek, Yahudilerin dünyanın sonuna kadar ezilmelerinin karşısında durulması gerektiğini dile getirecektir.⁴⁹ Herzl, Yahudilerin antisemitizmin bir sonucu olarak sürekli dışlandıklarını, ezildiklerini ve hor görüldüklerini düşünmekte, bu durumun artık

⁴⁵ A.g.e., s. 40.

⁴⁶ Fransisken papazının ölümünden Şam Yahudilerinin sorumlu tutulması sonucu ve Hristiyanlar tarafından Yahudi mahallelerinin basılarak, o bölgedeki tüm Yahudilerin öldürülmesi.

⁴⁷ A.g.e., s.41.

⁴⁸ A.g.e., s. 42.

⁴⁹ Malike Bileydi Koç, *İsrail Devleti'nin kuruluşu: ve bölgesel etkileri 1948-2006*. (İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006), s.112.

nihayete ermesi için de bütün Yahudilerin tek bir toprak parçası üzerinde toplanarak bir yurt sahibi olmaları gerektiğini savunmaktadır, zira yurtsuz olan Yahudiler gittikleri her yerde ötekileştirilerek toplumun dışına itileceklerdir.⁵⁰ İşte tüm bu düşüncelerden sonra Herzl, siyasi Siyonizm'in ateşli bir savunucusu haline dönüşecek ve inandığı bu dava uğruna birçok girişimlerde bulunacaktır. Tüm bu düşüncelerini “Yahudi Devleti” adlı eserinde toplayan Herzl 1895 yılında ilk eserini halkla buluşturacaktır.

Yahudi halkının örgütlenebilmesi ve emellerini gerçekleştirebilmesi için mali desteğe ihtiyaç olduğunu bilen Herzl, Baron Maurice de Hirsch ve Rotschild gibi dönemin zenginleriyle görüşmüş, fakat istediği desteği sağlayamamıştır. Yaptığı birçok girişimlerde istediğini bulamayan Herzl, asıl desteğin halktan geleceğini görmüş ve 1897 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde ilk kongresini yaparak, Siyonizm adına önemli bir girişime imza atmıştır. Kongre, Yahudilerin uzun zamandır hayalini kurdukları devletin Filistin'de kurulmasını ve bunun için gerekli çalışmaların örgütlenerek gerçekleştirilmesini hedefliyordu.⁵¹

Basel'de gerçekleştirilen kongre sonrası Herzl;

*“Basel’de Yahudi Devleti’ni kurdum. Eğer bugün bunu açıklarsam, herkes beni alaya alır. Oysa belki 5 fakat şüphesiz 50 yıl içinde herkes bu gerçeği görecektir. Yahudi Devleti’nin varlığı manevi temellere oturtulmuştur, bu devlet Yahudi halkının bu konudaki istek ve azmi ile kurulmuştur.”*⁵² açıklamasını yapmıştır.

Yahudi devletinin kurulması için birçok girişimlerde bulunan Herzl, Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde olmasından dolayı dönemin Osmanlı padişahı II. Abdulhamid'le bir görüşme yaparak, Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını Yahudilerin üstleneceğini dile getirmiştir, fakat II. Abdulhamid Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi fikrine karşı gelerek, Herzl'ın bu teklifini reddetmiştir.⁵³ Herzl, anılarında “siyonizmin amacına

⁵⁰ Antony Best, Jussi Hanhimäki, Kirsten E. Schulze, Joseph A. Maiolo, 20. yüzyılın uluslararası tarihi, çev. Taciser Ulaş Belge, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012), s. 125.

⁵¹ Zionist Congress: First Zionist Congress & Basel Program, Ağustos 1987, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/first-zionist-congress-and-basel-program-1897>, Erişim Tarihi: 17.07.2018

⁵² Teodor Herzl, *Yahudi Devleti*, çev. Sedat Demir, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2018), s.13.

⁵³ Walid Khalidi, “The Jewish-Ottoman Land Company: Herzl’s Blueprint for the Colonization of the Palestine,” *Journal of Palestine Studies*, C. 22, S. 2, (1993), s. 32.

ulaşması için Osmanlı'nın dağılmasını beklemeliyiz." demiştir.⁵⁴ Tarihte Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde olduğu dönemlere baktığımız zaman, Herzl'in bu düşüncesinin ne anlam ifade ettiğini görebiliriz. Yahudilerin devlet kurabilmeleri Filistin'deki Yahudi nüfusun artmasıyla mümkün olabilecekti, bu amaçla Yahudilerin Filistin'den toprak satın alma düşünceleri II. Abdülhamid tarafından sezilmiş ve Yahudilere yönelik bir dizi düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak, 1883 yılında Filistin'e Yahudi göçü yasaklanmış; ardından 1883'te çıkarılan bir irade-i seniyye ile Yahudilere mülk satışı engellenmiştir. Takip eden yıllarda Yahudilerin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı ve Yahudilere toprak satımının da yasaklandığı ifade edilmiştir.⁵⁵ Osmanlı tarafından yapılan bu düzenlemeler üzerine Yahudiler Filistin'e yerleşmenin başka yollarını aramaya başlamışlardır. Öncelikle İngiltere, Avusturya ve Almanya gibi ülkelere gidip, o ülkelerin vatandaşlığını aldıktan sonra Filistin'e yerleşmeye çalışmışlardır. Fakat bu durum Osmanlı tarafından fark edilmiş; Dahiliye Nezareti yeni önlemler alma yoluna gitmiş ve Filistin'in artık milliyet ayrımı yapmadan Yahudilere kapalı olduğu ifade edilmiştir. Hatta takip eden yıllarda Filistin'i ziyaret etmek isteyen Yahudilerin üzerinde ziyaret sebebi, uyruğu ve mesleğinin yazılı olduğu pasaportlarla ancak Filistin'e girebilecekleri ve bu pasaportların Filistin'e ulaştıklarında yetkililer tarafından kayda alınacağı ve otuz günün sonunda Yahudilerin sınır dışı edileceği dile getirilmiştir.⁵⁶

Herzl, bir tarafta Yahudi devleti kurma girişimlerini sürdürürken, dünyanın pek çok yerinde Siyonist derneklerin sayısı da giderek artmış ve Yahudilerin Filistin'den toprak satın almasını kolaylaştırmak adına finans kurumları oluşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudilerin Filistin'de toprak almalarını engelleyen düzenlemelerinin üzerine Herzl, bu defa Avrupa ülkeleriyle yoğun bir görüşme içerisine girmiştir. 1903 yılında İngiltere'nin Uganda'yı Yahudiler için devlet kurabilecekleri yer olarak teklif etmesinin üzerine, Uganda VI. Siyonist Kongresi'nde "geçici yurt" olarak kabul edilse de VII. Siyonist Kongresi'nde bu karardan dönülmüştür. Bunun üzerine Filistin'e göçler devam etmiş ve 1914'te Birinci Dünya

⁵⁴ Arı, a.g.e., s.119.

⁵⁵ Ahmet Akgündüz, "II. Abdülhamit'in Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi." *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 1 (1987), s. 27-29.

⁵⁶ Öke, a.g.e., s.118.

Savaşı ortaya çıktığında yaklaşık 85.000 nüfuslu Yahudi kolonisi Filistin’de oluşturulmuştur.⁵⁷

2.1.3. Dünya Savaşı ve İngiliz Manda Yönetimi

I. Dünya Savaşı sonrası yaşananlar Ortadoğu’nun şu anki durumunda önemli bir paya sahiptir, zira savaş başladığında Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında olan Ortadoğu, İngiltere, Çarlık Rusya ve Fransa’nın 1916 yılında aralarında imzaladıkları gizli Sykes-Picot antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti’nden koparılıp kendi aralarında paylaştırılmıştır. Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında olan Ortadoğu’da I. Dünya Savaşı sırasında milli duygular ön plana çıkarılarak bölgede bir takım ayaklanmalar yaşanmaya başlamış, bu durum en çok da İngiltere tarafından Araplara karşı kullanılarak, Arapların kendileriyle ittifak yapmalarında önemli bir faktör haline gelmiştir. Araplarla İngiltere arasındaki görüşmeler dönemin Mısır valisi McMahon ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin arasında yapılan yazışmalar neticesinde gerçekleşmiş, Şerif Hüseyin savaş sonrası kurulması muhtemel Arap Devleti’ne karşı İngiltere ile birlikte saf tutacaklarını dile getirmiştir.⁵⁸ Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in bu teklifi İngiltere tarafından kabul edilmiş; Arap Devleti’nin sınırları hakkında net bir çizgi belirlenmezken, yazışmalar da resmi bir nitelik kazanmamıştır.

2.1.3.1. Sykes- Picot Antlaşması

İngiltere ve Fransa arasında Mayıs 1916 yılında imzalanan antlaşmaya Rusya’nın da dahil olmasıyla ortaya çıkan Sykes-Picot Antlaşması ismini, İngiliz müzakereci Sir Mark Sykes ve onun Fransız muhatabı François Georges Picot’tan almaktadır.⁵⁹ Mısır valisi McMahon ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin arasındaki yazışmalardan kısa bir süre sonra, İngiltere’nin Fransa ve Rusya ile ittifak yapmak istemesi sonucu ortaya çıkan Sykes- Picot Antlaşması’nda; İstanbul ve Doğu Anadolu Rusya’ya, Suriye’nin

⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları* (1948–1988), 3. Baskı, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994), s.22.

⁵⁸ Manuel Sarkis Hassassian, *Palestine: factionalism in the national movement, 1919-1939* (Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, 1990), s. 13.

⁵⁹ İsmail Şahin, Cemile Şahin ve İsmail Şükür, “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 38, (2015), s.243.

tamamına yakını Güney Anadolu ve Musul Fransa'ya, Irak ise İngiltere'ye bırakılırken, 'Kahverengi Bölge' olarak adlandırılan Filistin ise savaş sonrası Avrupa'nın gözetiminde özel uluslararası bir rejimin idaresinde olacaktır.⁶⁰ Sykes-Picot Antlaşması, İngiltere'nin bölgede izlediği ikiye bölünmüş politikasını gözler önüne sermektedir, zira İngiltere bölgede Osmanlı'nın gücünü zayıflatmak için Arapları kendi tarafında tutmaya çalışmış, bunun için de Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon arasında Arap birliği kurulması amacıyla bir antlaşma imzalanmıştır.⁶¹

Rusya'daki Bolşevik Devrimi sonrası Bolşevik yönetiminin gizli anlaşmaları açığa çıkarması ve lağvetmesi sonucu hayata geçirilemeyen Sykes-Picot Antlaşması İngiltere'nin gerçek niyetinin Araplar tarafından anlaşılmasına da sebep olmuştur. Sykes-Picot Antlaşması hayata geçirilemese de daha sonraki aşamalarda İngiltere'nin bölgeyle ilgili planlarının ortaya çıkması açısından önemli bir niteliğe sahiptir, zira İngiltere bu antlaşmadan bir yıl sonra imzalanacak olan Balfour Deklarasyonu ile planlarını hayata geçirmeye başlayacaktır.

2.1.3.2. Balfour Deklarasyonu

İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, 2 Kasım 1917'de Lord Rothschild'e bir mektup göndererek İngiltere'nin Filistin'de kurulacak olan Yahudi devleti için gerekli desteği sağlayacaklarını dile getirmiştir. Daha sonra Balfour Deklarasyonu olarak adlandırılacak olan bu mektupla birlikte İngiltere, Yahudiler için kurulacak devlete öncülük ederken Arapların da tepkisiyle karşılaşacaktır. Balfour Deklarasyonu, 1918 yılında Fransa, ABD ve İtalya tarafından kabul edilmesiyle beraber, Filistin'de kurulacak olan Yahudi devleti kısmen de olsa resmiyet kazanacak, Siyonizm de artık uluslararası arenada siyasi bir anlam taşıyacaktır. Deklarasyonu takip eden bir ayın sonunda Kudüs İngilizler tarafından işgal edilerek, Yahudi devleti için uygun ortamlar hazırlanmaya başlayacaktır.

⁶⁰ Antony Best, Jussi Hanhimäki, Kirsten E. Schulze, Joseph A. Maiolo, *International history of the twentieth century and beyond* (Routledge, 2008), s. 209.

⁶¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), s.382.

1917 yılında General Allenby komutasındaki askeri birliklerin, Filistin topraklarını işgal etmeye başlamasıyla birlikte bölgede bir İngiliz yönetimi oluşmaya başlamış, 1920 yılında gerçekleştirilen San Remo Konferansı ile Filistin İngiliz manda yönetimine geçmiştir. Filistin'in İngilizlerin himayesine geçmesiyle birlikte bölgede Yahudi nüfusunda ciddi bir artış yaşanmaya başlamış, bu durum Araplarla Yahudiler arasında süregelen mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca Yahudiler Balfour Deklarasyonunda ifade edilen “milli yurt” kavramını Yahudi Devleti olarak algılamak istediği için İngilizlerin kendileriyle iş birliği içinde hareket edeceklerini düşünmüşler ve buna istinaden Filistin'deki Yahudi göçlerinde bir artış yaşanmıştır. Fakat göçlerin artması Araplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve Siyonistlere karşı direniş göstermeye başlamışlardır. Araplar ve Yahudiler arasındaki bu direniş, İngilizlerin bölgede yürütmek istediği siyaseti olumsuz etkilediği için, İngiliz Bakan Winston Churchill hazırlattığı “beyaz kitap” ile Balfour Deklarasyonu'nda ifade edilen kavramın devlet değil, yurt olduğunu gündeme getirmiştir. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, İngilizler bölgede çift yönlü bir politika yürüterek hem Siyonistlerle hem de Araplarla yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. İngilizlerin bu tutumu iki millet açısından da sıkıntılar doğururken, İngilizlerin bölgede daha rahat hareket etmesinin yanında hem Yahudilerin hem de Arapların İngilizlere bağımlı bir hale gelmesini sağlamıştır.

3 Haziran 1922 yılında Filistin politikasını açıklayan bir bildiriye Dünya Siyonist Teşkilatına gönderen İngilizler, Filistin'de Yahudi bir devlet kurulmasına ilişkin durumun söz konusu olmadığını, Araplarla Yahudilerin beraber yaşayacakları bir yurt inşa edileceğini dile getirmişlerdir. Ayrıca Filistin'de yaşayan her milletin Filistin vatandaşı olduğunu, Filistin'e yapılacak olan göçlerin de bölgenin ekonomik durumuyla orantılı olarak yürütüleceğini açıklamışlardır.⁶² İngilizlerin görünürde bölgedeki dengeyi sağlamaya yönelik açıklamaları pratikte karşılığını bulmazken, Yahudi göçleriyle ilgili kota uygulamasına rağmen bölgeye Yahudi göçleri devam etmiştir. İngiliz manda yönetimini takip eden 10 yıl içinde yaklaşık 100.000 Yahudi

⁶² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, s.36.

Filistin'e göç etmiş ve var olan Yahudi nüfusunun Filistin nüfusuna oranı %10'lardan %17'lere çıkmıştır.⁶³

İngiliz manda yönetimi süresince Araplar ve Yahudiler arasındaki dini, ekonomik ve sosyal sebeplere dayanan çatışmalar ve Siyonistlerin toprak satın almalarından kaynaklı ekonomik endişeler İngilizlerin taraflar arasındaki sorunların çözülmesi adına bazı raporlar hazırlamasına neden olmuştur. Bunlardan ilki 1930 yılında Hope-Simpson komisyonu neticesinde hazırlanan Passfield Beyaz Kitabı'dır.⁶⁴ Raporla Araplarla Yahudilerin artan gerginlik sebebiyle bir arada yaşamasının mümkün olmadığı, Yahudi göçünün durdurulması gerektiği ifade edilmiş, dolayısıyla rapor Yahudiler tarafından Siyonizm'e büyük bir darbe olarak yorumlanmıştır.⁶⁵ 1937'de yayınlanan Peel Komisyon raporu ise üç semavi din için önemli olan Kudüs, Beytüllahim, Nasıra, Celile gibi topraklarıyla birlikte Akabe Körfezi girişinin İngiliz yönetiminde güvenli bir bölge olarak kalmasını, geri kalan topraklarda Arapların ve Yahudilerin kendi devletlerini kurmaları öngören bir taksim kararını içeriyordu.⁶⁶ Rapor hem Araplar hem de Yahudiler tarafından kabul edilmemiştir. Bir diğer önemli belge olan 1939'da İngiliz Sömürgeler Bakanı Malcolm MacDonald tarafından hazırlan Beyaz Sayfa, Filistin'e Yahudi göçünü tedricen azaltması, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermeye başladığı döneme denk gelmesi ve Almanlar tarafından Yahudilere yapılan soykırım sebebiyle Siyonistler açısından büyük bir darbe olarak görülmüş, o tarihten sonra Siyonist hareket yönünü İngiltere'den Amerika'ya dönmüştür. Belge, hem Yahudi göçünü tedricen azaltması hem de on yıl içinde bağımsız Filistin'i öngörmesi sebebiyle Filistin tarafında ise memnuniyetle karşılanmıştır.⁶⁷ Yayınlanan belge Yahudi göçünü engellemeyi amaçlasa da, Siyonistler illegal yollarla göçleri sürdürmekle kalmamış; 1948 yılında gerçekleşecek olan savaşın sonuçlarında önemli bir etkiye sahip olan silahlı örgütlenmeler de bu dönemde ağırlık kazanmıştır.

⁶³ Ahmet Davutoğlu, "Küresel Bölgesel Dengeler ve Ortadoğu Barış Süreci", *Filistin: Çıkmazdan Çözüm*, der. İbrahim M. Turhan, (İstanbul: Küre Yayınları, 2003), s. 208.

⁶⁴ Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, s. 131

⁶⁵ a.g.e., s. 131.

⁶⁶ Ayşe Hür, Britanya Mandası'ndan İsrail Devletine, <https://www.avlaremoz.com/2016/05/22/britanya-mandasindan-israil-devletine-ayse-hur-2/> Erişim Tarihi: 05.05.2018

⁶⁷ Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, (Ankara: Barış Kitap, 2016), s. 43.

İkinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle birlikte İngilizler ve Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklar giderek artmış, Filistin'e Yahudi göçüne ara vermeksizin sürdürmeyi ve bölgedeki Yahudi nüfusundaki artışı hızlandırmayı amaçlayan Siyonist Hareket, Arapların Almanların yanında yer almasını istemeyen İngilizlerle ihtilafa düşmüştür. İngilizlerin göçleri engellemek istemesine rağmen ABD Başkanı Roosevelt, savaş sırasında Yahudilerin topraksız kalmalarını bahane ederek Filistin'e göçün devam etmesi gerekliliğini savunmuştur. Bu ve benzeri gelişmeler Yahudilerin savaş sırasında güç kazanmasına yol açarken, Mayıs 1942'de gerçekleştirilen Siyonist Konferansı'nda Yahudi Ajansı Başkanı David Ben Gurion Filistin'e sınırsız göç ve Yahudi Devleti taleplerine destekte bulunmuştur.⁶⁸ Savaşta yaşanan olaylar, Nazi Almanya'sının Yahudilere yönelik sistemli tasfiye çalışmaları Yahudilerin Filistin üzerindeki hedeflerine ulaşmasında önemli dönüm noktaları olmuştur. Bu dönemde ABD ile gelişen Yahudi ilişkileriyle orantılı olarak 1942'de Biltmore Programı olarak adlandırılan Balfour Deklarasyonu'nun geçerliliğinin devam ettiğini, Beyaz Bildiri'nin ise reddedildiğini ifade eden program New York'ta kabul edilerek, Yahudilerin Filistin'e yönelik göçleri devam etmiştir.⁶⁹ ABD'nin desteğini arkasına alan Yahudiler, Filistin'de Yahudi Devleti kurma emellerine adım adım yaklaşırken, 1944 yılı itibarıyla İngilizlere karşı ayaklanmaya başlamış ve birtakım saldırılar düzenlemiştir; Haganah, Irgun ve Lehi gibi bütün milis örgütlerinin yer aldığı, iki yıl boyunca devam edecek olan saldırılarda İngilizler askeri, sivil personel, polis merkezleri, radar istasyonları gibi pek çok açıdan önemli kayıplar yaşamıştır. Stern Çetesi başta olmak üzere aşırı Siyonistler tarafından yapılan saldırılarda pek çok İngiliz hayatını kaybederken, 1946'da Kudüs'te King David Oteli'nde bulunan İngiliz karargâhına yapılan saldırı İngilizler açısından bir kırılma noktası olmuştur. Yaşanan terör olaylarının yanı sıra İngilizlerin ABD'ye olan borçları üzerinden ABD'nin sert tutumu ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaşanmasına sebep olmuş ve bunun üzerine İngilizler Şubat 1947'de Filistin konusunu Birleşmiş Milletlere devretmek zorunda kalmıştır.⁷⁰ İngilizlerin Filistin'den çekilmesiyle birlikte Yahudiler ABD'nin de

⁶⁸ Yaşar, Özcan, Kor, a.g.e., s.40

⁶⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, s.63.

⁷⁰ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, çev. Nuri Plümer, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007), s. 163.

desteğini alarak hep hayalini kurduğu Yahudi Devleti'ne kavuşacak ve Filistinliler için artık uzun mücadelelerin yaşanacağı kanlı bir dönem başlayacaktır.

2.2. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞU

İngilizlerin Filistin'deki manda yönetimini BM'ye bırakmak istemesinin ardından 2 Nisan 1947'de konuyla ilgili ilk oturum gerçekleştirilmiştir.⁷¹ 28 Nisan 1947'de 11 üyeden oluşan BM Filistin Özel Komitesi'nin kurulması kararıyla birlikte Komite'den konuyla ilgili Eylül 1947'ye kadar bir rapor hazırlanması talebinde bulunmuştur. Komite tarafından hazırlanan raporda Filistin'le ilgili iki farklı görüş ortaya konmuştur. İlk görüşte Filistin'in üç bölgeye ayrılması kararını içeren Çoğunluk Planı'yla bir taksim üzerinde duruluyordu. Çoğunluk Planı Filistin'i Yahudi Devleti, Filistin Arap Devleti ve BM'nin gözetiminde uluslararası bir alan olarak kalacak olan Kudüs'le birlikte üç farklı bölgeye ayıran bir taksim planını içeriyordu. Azınlık planı ise Arap ve Yahudilerden oluşan Filistin Federal Devleti kararını içeriyordu.⁷² 29 Kasım 1947'de BM'de alınan "Taksim Kararı" 33 kabul, 13 ret ve 10 çekimser oyla⁷³ kabul edilerek Yahudi Devleti'nin kurulması sağlanmış, Kudüs BM'nin denetimine bırakılmış ve Filistin'deki Arapların durumu göz ardı edilerek bölgede sonu gelmeyecek çatışmaların da önü açılmıştır. O dönemde BM üyesi olan Türkiye ret oyu kullanarak Arapların yanında olsa da İsrail Devleti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması sebebiyle de dikkat çekecektir. Türkiye'nin o dönemde ret oyu kullanmasının ardında İslami bir dayanışmanın değil, Ankara'nın bölgeyle ilgili endişelerinin etkili olduğu tartışılacaktır. Türkiye'nin endişesinin kaynağı, SSCB'nin İsrail Devleti'nin kurulmasına destek olmasıyla birlikte, SSCB'den bölgeye çok sayıda Yahudi göçünün yaşanması ihtimaliydi.⁷⁴

⁷¹ M. Lutfullah Karaman, *Uluslararası ilişkiler çıkmazında Filistin sorunu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), s. 40.

⁷² Arı, a.g.e., ss. 218-219.

⁷³ A.g.e., s. 224.

⁷⁴ Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", *Türk Dış Politikasının Analizi*, derl. Faruk Sönmezoğlu, (İstanbul: Der Yayınları, 2001), s. 159.

2.3. ÇATIŞMA DÖNEMLERİ VE ARAP- İSRAİL SAVAŞLARI

BM'nin taksim kararı başından beri Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmasına karşı çıkan Araplar tarafından olumsuz karşılanmıştır, zira Filistin'de sadece %7 oranında toprağa sahip olan ve nüfus olarak sadece üçte birini oluşturan Yahudiler, kararlar birlikte Filistin'in en verimli topraklarına yerleşirken, toplamda Filistin'in %56'sına sahip olacaktı.⁷⁵ BM'nin aldığı kararlar birlikte Filistin'de İngiliz manda yönetimi sona ererken, Ortadoğu'da süregelen Arap- İsrail savaşlarının da temeli atılmıştır. BM'nin kararı Filistin'deki anlaşmazlıkları çözmek bir tarafa yeni çatışmaların da yaşanmasına sebep olmuştur. O tarihten sonra hem Araplar hem de Yahudiler silahlanarak bölgede sonu gelmez çatışmaların yaşanmasına neden olmuşlardır. Özellikle Yahudilerin İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle birlikte yayılmacı politikasını hayata geçirmesi ve sivillere yönelik gerçekleştirdiği kuvvet kullanımı sonucunda pek çok Filistinli yerinden edilmiş, ülkesinden göç ederek mülteci konumuna düşmüştür. Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmalar her geçen gün şiddetini artırırken 9 Nisan 1948'de yaşanan "Deir Yasin Katliamı"⁷⁶ Yahudilerin amaçlarına ulaşmak için bölgede bundan sonra nasıl bir politika izleyeceğinin de önemli bir işaretiydi. İleride İsrail başbakanı olacak olan Menahem Begin'in liderliğindeki Irgun isimli radikal Yahudi örgütün gerçekleştirdiği Deir Yasin Katliamı sadece Yahudilerin bölge politikasını ortaya koymakla kalmayan aynı zamanda İsrail Devleti'nin temelini de atıldığı bir katliamdır. Katliamı yöneten Menahem Begin'in şu sözleri de bu gerçeği desteklemektedir: "Eğer Deir Yasin Zaferi olmasaydı, İsrail Devleti de olmazdı."⁷⁷

Deir Yasin Katliamı sonrası birçok Filistinli yeni bir katliamın daha yaşanabileceği korkusuyla Lübnan, Mısır ve Ürdün'e göç etmek zorunda kalmıştır. Pek çok Filistinli bu katliam sonrası mülteci konumuna düşerken, Necev, Celile ve Batı Kudüs Yahudilerin eline geçmiştir. Yahudilerin bu katliamına sessiz kalmayan Araplar 13

⁷⁵ Arı, a.g.e., s. 224.,

⁷⁶ "9 Nisan'ı 10 Nisan'a bağlayan gece Filistinlilerin yaşadığı Kudüs'ün batısında yer alan Deir Yassin köyünü basan Stern ve Irgun çeteleri, köy halkından 254 kişiyi katletti. Aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu masum siviller bir gecede öldürüldü. Katliamdan çok az sayıda kişi yaralı olarak kurtulabildi." <https://www.dunyabulteni.net/filistin/israilin-temelini-deir-yasin-katliami-atmisti-h326914.html> (23.12.2018)

⁷⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları*, s.91

Mayıs'ta Kudüs'ün güneyindeki Kfar Etzion Yahudi yerleşimindeki Yahudilere yönelik saldırıda 124 kişiyi öldürerek karşılık vermişlerdir.⁷⁸

İngilizlerin 15 Mayıs 1948'de Filistin'den çekileceğini ifade etmesinin ardından David Ben Gurion topladığı Yahudi Ulusal Konseyi'ne başkanlık ederek, Siyonist hareketin doğuşunu temsil eden Basel'de Herzl'in fotoğrafının asılı olduğu salonda saat 16.00'da hazırladıkları bir bildiriyle İsrail Devleti'ni kurduklarını ilan etmiştir. Filistinliler için 15 Mayıs tarihi "El Nakba" yani "Felaket Günü" olarak geçmiştir. İsrail Devleti'nin ilanından kısa bir süre sonra ABD İsrail'in bağımsızlığını tanıırken, Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan kuvvetleri Filistin'e girerek ilk Arap- İsrail savaşı da başlamış oldu.

2.3.1. 1948 Arap- İsrail Savaşı

İsrail Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesinin hemen akabinde, 15 Mayıs 1948'de Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak kuvvet güçleri İsrail'e yönelik ilk saldırılarını başlatmıştır. Saldırıların ardından yaklaşık bir yıl süren Arap-İsrail savaşının başında Araplar nispi bir üstünlük sağlamalarına rağmen savaşın sonunda kaybeden taraf oldular. Savaşın başlarında Mısır Gazze'yi, Ürdün Kudüs'ün doğu kesimiyle birlikte Batı Şeria'yı ele geçirmesine rağmen, ateşkes döneminde SSCB'nin Çekoslovakya üzerinden silah yardımıyla bulunması savaşın İsrail'in lehine dönmesinde etkili olmuştur. Arapların kendi içlerindeki uyumsuzlukları, siyasi bazı amaçların gün yüzüne çıkması ve lojistik olarak yeterli desteğe sahip olmamaları İsrail'in Filistin'de üstün konuma gelmesini sağlamıştır.⁷⁹ Savaşın giderek İsrail lehine dönmesi sonucu Arapların savaştan galibiyetle çıkamayacağı görülünce 1949'da ateşkes görüşmeleri yapılmaya başlanmıştır. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte sınırlar çizilmiş Filistin; İsrail, Mısır ve Ürdün arasında paylaştırılmıştır.⁸⁰

Savaş sona erdiğinde İsrail Filistin'deki toprak oranını %80'lere çıkarırken, Araplara karşı da bir zafer elde etmiştir. Araplarla yaptığı anlaşmalar sayesinde BM'nin taksim kararındaki toprak oranını %40 oranında artırmış, Kudüs İsrail ve Ürdün arasında

⁷⁸ A.g.e., ss. 91-92.

⁷⁹ Best vd., *20. yüzyılın uluslararası tarihi*, s. 144.

⁸⁰ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s. 297.

paylaştırılırken, Gazze toprakları ise Mısır ve İsrail arasında bölüştürülmüştür. Filistin'deki toprak paylaşımının ardından İsrail, Batı Kudüs'ü de başkent olarak ilan etmiştir. İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte yıllarca yurt arayışı içinde olan Yahudiler bir yurt sahibi olurken, yıllardır bölgede yaşayan Filistinliler yerlerinden edilerek önemli bir mülteci sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Tarihe “El-Nakba” olarak geçen bu savaş Filistinliler için çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Savaş sonunda 15.000 Filistinli yaşamını yitirirken, 800.000 Filistinli ise ülkesinden göç etmek zorunda kalmıştır. İsrail göç eden Filistinlilerden boşalan yerlere 1948-1951 yılları arasında Filistin'e göç eden 600 bin Yahudi'yi yerleştirmiş, Filistinliler için artık geri dönebilecekleri bir yurtları da kalmamıştır. Filistinlilerin ülkelerinden göçmek zorunda kalması bölgedeki durumun İsrail lehine dönmesine sebep olmuş ve halen devam eden Filistinli mülteciler sorununun temeli atılmıştır. Savaş sonrası bir milyon Filistinlinin dörtte üçü mülteci konumuna düşmüştür ki bu rakam şu anda Yahudi Devleti olarak bilinen Filistin'in %90'ını oluşturmaktadır.⁸¹ 1948 Savaşı'nın bölgedeki dengeler açısından ne kadar önemli bir dönüm noktası olduğu tüm bu verilerle de gözler önüne serilmektedir. Bir anda kendi topraklarından göç etmeye mecbur bırakılan Filistinliler sahibi oldukları topraklarda azınlık durumuna düşecek ve hala devam eden kontrolsüz saldırılarla mücadele etmek zorunda kalacaklardır. Aralık 1948'de BM Genel Kurulu'nun 194 sayılı kararda “*mülklerine geri dönmek isteyen ve komşularıyla barış içinde yaşayacak mültecilere izin verilmeli; topraklarına dönmeyenlere ise mülklerinin karşılığı ödenmelidir*” ifadelerini kullanmasına rağmen İsrail bu karara uymamıştır.⁸² Asıl ilginç olansa İsrail'in BM'nin kararlarını keyfi olarak uygulamamasına rağmen 1949 yılında BM tarafından tanınacak olmasıydı.

Savaşın bir diğer önemli sonucu ise Filistin'deki Yahudiler artık sadece Filistinlilerin sorunu değil, Araplar için de bir sorun haline gelecek, bölge uzun yıllar süregelen Arap-İsrail çatışmalarına sahne olacaktır. Ayrıca Arapların İsrail karşısındaki bu yenilgisi Mısır'da rejim değişikliğine sebep olacak, Nasır ve Hür Subayların iktidara gelmesiyle birlikte Arap milliyetçiliği daha da güçlenecektir.

⁸¹ Pappé, a.g.e., s.189.

⁸² A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004), s. 226.

2.3.2. Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesi Sorunu

1948 Arap- İsrail Savaşı'nın ardından bölgedeki çatışmaların azalması ve dengeyi sağlamak adına 25 Mayıs 1950 yılında ABD, Fransa ve İngiltere Üçlü Deklarasyon adı altında bir belge yayınlamışlardır. Belgeyle, Ortadoğu'ya silah satışının sınırlandırılmasını amaçlanırken SSCB'nin anlaşmaya taraf olmaması ve bölgeye silah satışını sürdürmesi sonucu hedeflenen amaç pratikte sağlanamamıştır.⁸³ Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmalar devam ederken 28 Temmuz 1956'da Mısır devlet başkanı Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklaması var olan çatışmaların daha kızışmasını sağlamış; İsrail hali hazırda beklediği fırsatı yakalamıştır. İngiltere ve Fransa Mısır'ın bu kararını tanımadıklarını ifade etmiş ve Süveyş Kanalı'nın kendilerine bırakılmasını talep etmişlerdir. Fakat Mısır buna karşı çıkmıştır.

Süveyş Kanalı krizinin ardında yatan sebep, Asvan Barajı için ABD, İngiltere ve Dünya Bankasından herhangi bir desteğin verilmeyeceğinin açıklanmasıdır. Asvan Barajı için ABD 55 milyon, İngiltere 15 milyon ve Dünya Bankası 200 milyon dolar destek bulunacağını taahhüt etmesine rağmen Mısır'ın uluslararası camiada sergilediği tutum yardımların yapılmamasında etkili olmuştur.

Ağustos 1956'da gerçekleştirilen Londra konferansı ve Mısır'a yönelik yapılan siyasi ve ekonomik baskılar da sonuç vermeyince İngiltere, İsrail ve Fransa kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar neticesinde 29 Ekim 1956'da önce İsrail ardından da İngiltere ve Fransa Mısır'a saldırmışlardır. Yapılan saldırılarda İsrail Gazze ve Sina'ya kadar ilerlemiştir. İsrail'in yoğun saldırısına ve İngiltere ve Fransa'nın desteğine karşı koyamayacağını anlayan Mısır için son çare ateşkesi kabul etmek olmuştur. 7 Kasım'da ateşkesin Mısır tarafından kabul edilmesiyle birlikte BM Genel Kurulu'nda alınan kararla Süveyş Kanalı'na barış güçleri yerleştirilmiştir. SSCB'nin ve ABD'nin yoğun baskısına dayanamayan İngiltere ve Fransa da Mısır topraklarından geri çekilmek zorunda kalmıştır. Savaşın sonunda askeri açıdan yenilgiye uğrayan Mısır ABD ve SSCB'nin müdahalesiyle birlikte siyasi açıdan bir zafer kazanmıştır. Özellikle Nasır savaşın sonunda antiemperyalist tutumu sebebiyle Araplar gözündeki bir kahraman olarak ilan edilmiştir. Ayrıca Nasır Süveyş Kanalı'nı da elinde tutmayı

⁸³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, ss. 128-132.

başarmış; Asvan Barajı için de gerekli fonu da elde etmiştir.⁸⁴ Savaşın askeri olarak başarıyla ayrılan İngiltere ve Fransa ise ABD'nin desteği olmadan uluslararası camiada etkili olunamayacağını görmüştür.

1956 Savaşı sonrası Filistin mücadelesinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. İngilizlere karşı yapılan saldırılara katılan Yaser Arafat ve arkadaşları, Filistin mücadelesinin ancak Filistinlilerin çabasıyla çözüme kavuşacağı inancıyla el-Fetih örgütünü kurmuşlardır. Savaşın sona ermesiyle birlikte BM barış gücü Sina Yarımadası'na ve Gazze Şeridi'ne konuşlanmıştır. BM barış gücü Altı Gün Savaşı olarak bilinen 1967'de Araplar ve İsrail arasında yaşanan savaşa kadar bölgedeki varlığını sürdürmüştür.

2.3.3. 1967 Arap- İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı)

Araplar ve İsrail arasında süregelen çatışmalar 1960'ların sonuna gelindiğinde daha da artış göstermiştir. 1966 yılında Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Suriye Filistinli gerillalara olan desteğini artırmış; bu durum da Suriye-İsrail ilişkilerinde gerginliğin artmasına neden olmuştur.⁸⁵ Ayrıca Mısır'ın Süveyş Kanalı Savaşı, BM Barış Gücü'nün Sina Yarımadası'ndan çekilmesini istemesinin ardından bölgeye asker çıkarması ve Tiran Boğazı'nı kapatması İsrail'in harekete geçmesine neden olmuştur.⁸⁶ Mısır'da Nasır'ın 1948 Arap- İsrail Savaşı ve Süveyş Krizi'nde yaşanan mağlubiyetin intikamını almak istemesi, Süveyş krizi sonrası Araplar arasında kazandığı siyasi zaferini İsrail'i yenerek pekiştirmek istemesi ve SSCB'nin silah konusundaki desteğine güvenerek Arapları bu savaştan galip çıkacakları yönünde ikna etmesi de savaşın önemli nedenleri arasındadır. Ayrıca o dönemde ABD'nin Vietnam'da içinde bulunduğu zor durum sebebiyle İsrail'e destek veremeyeceği düşüncesi Arapların İsrail karşısında başarıya ulaşacağı inancını doğurmuştur.⁸⁷ Savaşın Filistin açısından nedenleri arasında ise Filistinlilerin artık kendi topraklarına yerleşmek istemeleri sayılabilir.

⁸⁴ Berna Süer ve Ayşe Ömür Atmaca, *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, (İstanbul: ODTÜ Yayıncılık, 2006), s. 42.

⁸⁵ Best vd., *20. yüzyılın uluslararası tarihi*, s. 469.

⁸⁶ A.g.e., s. 470.

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, Cilt 1-2: 1914-1995), s. 700

Tarih Mayıs 1967'yi gösterdiğinde Suriye-İsrail arasındaki gerginlik iyice tırmanmıştır. 5 Haziran 1967 günü İsrail hava güçleri önce Mısır hava güçlerini ardından da Suriye ve Ürdün hava güçlerini bombalayarak Arapların daha savaşa başlamadan ağır bir zarara uğramasına neden olmuştur. Arap ülkeleri İsrail tarafından böylesine bir hamleyi beklemezken, daha savaşın ilk gününde Mısır'ın 300, Suriye'nin 50 ve Ürdün'ün 20 uçağı daha yerdeyken imha edilmiştir.⁸⁸ Arap Devletleri arasındaki iletişimsizlik ve farklı çıkarların ön plana çıkması savaşta bir birliğin sağlanmasını engellerken, İsrail açısından da bir fırsat doğurmuştur. İsrail Arap Devletleri arasındaki bu anlaşmazlıklardan faydalanarak Filistin topraklarının %22'sini, Mısır topraklarının %6'sını ve Suriye'nin %1'ini işgal ederek Arapları ciddi bir yenilgiye maruz bırakmıştır. Altı gün süren savaşta İsrail; Sina, Gazze Şeridi, Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü ele geçirerek mevcut topraklarını üç katına çıkarmış, “güvenliği için çok önem verdiği stratejik derinliği kazanmıştır.”⁸⁹

Savaşın sonunda Mısır beklediği zaferi elde edemezken, yaşadığı hezimet sonrası Arap liderliğini de kaybetmiştir. İsrail savaştan zaferle ayrılmış, topraklarını daha da genişletmiş; fakat ele geçirdiği topraklarda 1,5 milyon Filistinli nüfusu idare edecek olması sebebiyle kendi güvenliği açısından da zor bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Pan Arabizm etkisini giderek yitirirken, Pan İslamizm ve Filistin milliyetçiliği bu dönemde baş göstermeye başlamıştır.⁹⁰ Filistinli gerillalar o tarihten sonra silahlı mücadele yolunu seçerken, İsrail'in İslami değerlere yönelik çirkin saldırıları İslam dünyasında büyük tepki toplamış, İslam ülkelerinin Filistin konusunda birlik olması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. 21 Ağustos 1969'da Mescid-i Aksa'nın Avustralyalı Evanjelik bir Hristiyan tarafından yakılma teşebbüsü İslam dünyasından büyük yankı uyandırmış ve Türkiye'nin de yer aldığı İslam ülkeleri 22-25 Eylül 1969 tarihleri arasında Fas'ta düzenlenen Rabat Zirvesi'nde ilk defa toplanmışlardır. İsrail'in Kudüs'ü terk etmesi ve 1967 öncesi sınırlarına dönmesi düşüncelerinin yer aldığı zirvede İslam Konferansı Teşkilatı'nın da temeli atılmıştır.

Savaş sonrasında BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 242 sayılı kararla; İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilerek 1967 öncesi sınırlarına dönmesi

⁸⁸ Arı, a.g.e., s. 315.

⁸⁹ Best vd., *20. yüzyılın uluslararası tarihi*, s. 471.

⁹⁰ Süer ve Atmaca, a.g.e., s. 61.

gerektiği, “egemenlik, toprak bütünlüğü ve bölgedeki her devletin siyasi bağımsızlığı”nı ve bölgedeki barışı tehlikeye atacak her türlü çatışma durumundan uzak durulması gerektiği, “güvenli ve kabul edilebilir” sınırlar içinde saygı içinde yaşanması gerektiği konuları üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca kararda mülteci sorununa da adil bir çözüm getirilmesi talebinde bulunulmuştur.⁹¹ Mısır, İsrail ve Ürdün kararı kabul ederken Suriye kararı tanımamıştır. Kararda İsrail’in 1967 öncesi sınırlarına dönmesine vurgu yapılması yani İsrail’in taksim kararındaki sınırlarına değil 1948’de savaşıla işgal ettiği Filistin topraklarına sahip olacak olması bölgedeki çatışmaları yatıştırmak yerine uzun yıllar sorunun çözümsüz kalmasına neden olmuştur; zira İsrail 1948 Savaşı’nda sınırlarını %22 oranında artırmış ve Filistin’de %78 oranında toprak sahibi olmuştur. Kararda Filistin halkının İsrail’in topraklarını işgal etmesiyle birlikte yerinden olması sonucu mülteci konumuna düşmesi ve BM’nin bu durumu sadece bir mülteci sorunu olarak görmesi ve Filistin’i devlet kurma hakkı olan bir halk olarak değerlendirmemesi Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından tepkiyle karşılanmış ve karar FKÖ nezdinde kabul edilmemiştir.⁹²

Kudüs’ün statüsü, İsrail’in sınırlarını genişletmesi sonucu giderek bölgede güçlenmesi ve mülteci sorunun baş göstermesi gibi meseleler bu savaşıla birlikte uluslararası camiada da önemli hale gelmiş, ABD ve SSCB başta olmak üzere diğer devletlerin bölgeye olan ilgisi artmıştır.

2.3.4. 1973 Arap İsrail Savaşı (Yom Kippur Savaşı)

6 gün Savaşları sonunda tarafların herhangi bir anlaşma üzerinde mutabakata varamaması ve BM tarafından alınan 242 sayılı kararın uygulamaya konulamaması bölgedeki çatışmaların devam etmesine neden olmuştur. Mısır’da Nasır’dan sonra iktidarı devralan Enver Sedat 1967’de kaybettikleri itibarlarını yeniden kazanmak istemiştir. Arapların yeniden bölgede etkili olabilmesi için İsrail’e karşı yapılması planlanan saldırının zamanlamasının çok iyi olması gerekiyordu, Yahudilerin bayramı olan Kippur bu durum için en uygun zamandı. Tarihler 6 Ekim 1973’ü gösterdiğinde

⁹¹ “Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler”, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html>, Erişim Tarihi: 05.01.2019

⁹² Cleveland, a.g.e., s. 398.

Enver Sedat liderliğinde Mısır ve Hafız Esad liderliğindeki Suriye Sina ve Golan tepelerindeki İsrail askeri güçlerine bir saldırı düzenlemiştir. İsrail saldırı karşısında hazırlıksız yakalanmış ve savaşın ilk anlarında Araplar üstünlük sağlamışlardır. 10 Ekim'e kadar Mısır Sina'nın doğusunu geçerken, Suriye ise kuzeyde kaybettiği toprakları geri almayı başarmıştır. Fakat daha sonra ABD'nin desteği ile toparlanan İsrail askeri güçleri önce Golan'ı ele geçirmiş, Süveyş'in batı yakasını geçip güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Savaşın İsrail lehine devam etmesi üzerine Mısır 16 Ekim'de ateşkes çağrısında bulunmuş, fakat İsrail bu çağrıya kulak asmamış ve savaşa devam etmiştir. İsrail'in bu tutumunda ABD'nin desteği önemli etken olmuştur, zira 21 Ekim'de İsrail'e 2,2 milyar dolarlık askeri yardım paketinin onaylanması İsrail'in savaştaki askeri gücüne önemli katkı sağlamıştır.

Savaşta ABD'nin İsrail'e destek vermesi başta Araplar olmak üzere Türkiye'yi de rahatsız etmiştir. OAPEC (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries) üyesi petrol ihraç eden Arap ülkeleri (Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn, Mısır, Suriye, Libya ve Cezayir) ABD'nin bu desteğini protesto etmek için petrol ambargosu uygulamış ve sorun sadece Arap-İsrail sorunu olmaktan çıkıp Avrupa ülkelerini de ilgilendirir bir sorun haline gelmiştir. ABD'nin desteğine karşılık Türkiye ise tıpkı 1967'de olduğu gibi ABD'ye üslerini kapatarak tepki göstermiştir. Ayrıca Rusya da Araplara olan desteğini üslerini açarak sürdürmüştür.⁹³

Yom Kippur Savaşı da denilen 1973 Savaşı'nı diğer savaşlardan ayıran bazı farklılıklar vardı. Bu savaşta amaç İsrail'i yok etmek değil, daha önceki savaşlarda kaybedilen toprakları geri almaktı. Üstelik bu savaşta saldırıyı başlatan taraf İsrail değil, Mısır ve Suriye'ydi.⁹⁴ Savaş sonunda İsrail politikalarında ve kültüründe bazı çözümler meydana gelmiş, yenilmezlik miti de büyük yara almıştır. Savaş sonunda 3.000 kişinin ölmesi ülkede derin yasa sebep olurken, İsrail hükümeti tüm bu yaşananlar sebebiyle prestij kaybına uğramıştır.⁹⁵ Savaşın diğer ülkeler açısından sonuçları da oldukça ilginçtir. Mısır savaş sonunda Sina'yı geri alırken, Sovyetlerden uzaklaşmış, ABD ile olan ilişkilerinde de bir iyileşme sürecine girilmiştir. Mısır'ın ABD ile olan bu yakınlığı diğer Arap ülkeleri tarafından eleştirilmiş, hatta Mısır

⁹³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s. 332.

⁹⁴ A.g.e., ss. 320-321.

⁹⁵ Pappe, a.g.e., s. 295.

Filistin davasına ihanetle suçlanmıştır. Mısır'ın bölgede devre dışı kalması sonucunda Irak ve Suriye çıkarları doğrultusunda bölgede bir egemenlik mücadelesi içerisine girmişlerdir. 1973 sonrasında FKÖ'nün politikasında da köklü değişimler meydana gelmiştir. FKÖ önceden bölgede Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların Filistin'de eşit şartlarda tek bir devlet çatısı altında yaşamalarını savunurken, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilebilecek olması ihtimali yeni tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İsrail işgalinin sona ermesi durumunda bölgedeki diğer devletlerin egemenlik iddiasında bulunma ihtimalleri FKÖ'nün Batı Şeria ve Gazze'de bir Filistin devleti kurulması fikrinin doğmasına neden olmuştur. Bu düşünceler ışığında FKÖ İsrail'in varlığını üstü kapalı bir şekilde tanırken, 1988'de BM'nin 242 sayılı kararını da kabul etmek durumunda kalacaktır.⁹⁶

1973 Savaşından sonra Mısır ve İsrail arasında yapılan anlaşmalarla sınırlarda düzenlemeler yapılmış, 18 Ocak 1974 tarihinde Sina I Anlaşması, 1 Eylül 1975 tarihinde de Sina II anlaşması imzalanarak Süveyş Kanalı, Milta ve Gidi geçitleri ile Abu Rudais petrol kuyularının kontrolü Mısır'a bırakılmıştır. Mısır'ın ardından Suriye ile de anlaşma yoluna gidilmiş ve 31 Mayıs 1974'te Suriye ve İsrail arasında Geri Çekilme anlaşması imzalanmıştır.⁹⁷ Anlaşmayla İsrail 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Golan Tepeleri'nde bulunan Kunietra'nın gerisine çekilerek, Suriye- İsrail sınırına BM birliklerinin yerleşmesini de kabul etmiştir.⁹⁸

Savaşın Filistin açısından önemi de yadsınamaz, savaş sonunda BM Genel Kurulu'nda 14 Ekim 1974'te 3210 sayılı karar kabul edilmiş, Filistin halkı Filistin meselesinde bir taraf olarak ele alınmıştır. Bunun yanında FKÖ Filistinlilerin temsilcisi olarak görülmüş ve BM Genel Kurul toplantılarında gözlemci statüsüne sahip olmuştur. Alınan bu kararlar üzerine 13 Kasım'da Yaser Arafat Filistin halkını temsilen İsrail tarafından gerçekleştirilen işgali dile getirmiş, Filistinlilerin artık anavatanları olan asıl topraklarına dönmesi ve milli egemenliklerinin kurulmasına karşı çıkılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yaser Arafat'ın bu konuşması ABD'nin "terörist" olarak adlandırdığı bir grubun liderine BM toplantılarında yer vermesi tarihsel açıdan manidardır.

⁹⁶ Cleveland, a.g.e., s.398

⁹⁷ Süer ve Atmaca, a.g.e., s.50

⁹⁸ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss. 865- 866

2.4. FİLİSTİN ÖZELİNDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE BARIŞ DÖNEMLERİ

1948’de Yahudiler tarafından işgal edilen Filistin topraklarında bağımsız İsrail Devleti’nin kurulmasıyla başlayan Filistin- İsrail sorunu uluslararası camiada hala büyük bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Geçen süre zarfında iki taraf arasında çok şiddetli saldırılar yaşandığı gibi zaman zaman diğer devletlerin de müdahalesiyle çözüm arayışlarının bir neticesi olarak birtakım barış anlaşmaları da imzalanmıştır. Soruna yönelik barış girişimlerinden bazıları şu şekildedir:

2.4.1. Camp David Anlaşması

Araplar ile Yahudiler arasındaki gerginliğin her geçen gün daha da artması, Filistinlilerin Yahudilerin saldırılarına karşılık vermesi sonucu İsrail Devleti’nin de kayıplar vermeye başlaması uluslararası arenada bazı önlemlerin alınması gerektiği fikrini doğurmuştur. Özellikle 1973’te yapılan savaşta Mısır ve Suriye’nin İsrail karşısında bekledikleri başarıyı elde edememeleri sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği inancını doğurmuştur. Buna istinaden ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’in iki taraf arasında uyguladığı mekik diplomasinin bir sonucu olarak 1974 Ocak ayında İsrail ve Mısır’ın taraf olduğu Sina anlaşmaları imzalanmıştır. Anlaşma sonucunda Mısır hem ABD ile ilk kez diplomatik anlamda bir ilişki içine girerken hem de İsrail’in Sina Yarımadası’ndan çıkmasıyla anlaşmadan kazançlı çıkan taraf olmuştur. Tüm bunların üstüne ABD Mısır’a ekonomik anlamda da büyük destek sağlamış, 1976 yılı sonu itibariyle bu yardımlar 750 milyon doları bulmuştur.⁹⁹ Mısır’ın İsrail’le olan ilişkilerini yavaş yavaş yoluna koyması ve bu konudaki çabası taraflar arasındaki barışın sağlanması için önemli bir yere sahiptir. Özellikle bu olayları takiben Enver Sedat’ın Kudüs’e yaptığı ziyaret ve İsrail Parlamentosu’nda

⁹⁹ Cleveland, a.g.e., 419.

yaptığı konuşma¹⁰⁰ İsrail ve Mısır arasında barışa yönelik görüşmelerin başlamasında etkili olmuştur.

ABD Başkanı Jimmy Carter'ın arabuluculuğunda Mısır ve İsrail arasında yaşanan savaşların ardından ilişkilerin yumuşaması ve barışın sağlanması adına 5 Eylül 1978'de başlayan görüşmelerin ardından 17 Eylül 1978'de Washington'da Camp David Anlaşmaları imzalanmıştır.¹⁰¹ Anlaşma iki çerçeve anlaşmasından oluşmaktadır. Çerçeve anlaşmalarından ilki Ortadoğu barışıyla ilgili olup, Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilere tam özerklik hakkını içeren ve Filistin meselesiyle doğrudan ilgili maddelerden oluşuyordu. Anlaşmada Ortadoğu'daki çatışmaların ancak 242 ve 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararları¹⁰² doğrultusunda sona erebileceği ifade edilmiştir. Diğer çerçeve anlaşması ise İsrail ve Mısır arasında muhtemel barışın sağlanmasına yönelik olup, İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesi esaslarına dayanıyordu. İki taraf arasında yapılan bu anlaşmada belirlenen maddeler çerçevesinde 26 Mart 1979'da Washington'da Mısır ve İsrail arasında barış sağlanmış, bunun sonucu olarak da İsrail Devleti'nin varlığı ilk kez bir Arap devleti tarafından tanınmıştır. Mısır'ın İsrail Devleti'ni tanımasının ardından İsrail Devleti de Sina Yarımadası'ndan çekilerek iki taraf arasındaki ilişkiler bakımından önemli bir adım atılmıştır. Avrupa ülkeleri anlaşmayı olumlu bir gelişme olarak yorumlarken, SSCB ve Arap ülkeleri Mısır'ın bu tavrını bir ihanet olarak adlandırmıştır.¹⁰³ Türkiye ise Ortadoğu'daki problemin ancak barışçıl çözümlerle ortadan kaldırılabileceğini, fakat yapılan anlaşmanın yeterli olmadığını, başta İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarından çekilerek Filistin'in özgür bir devlet olarak varlığını sürdürmesi gerektiğini, bu durumun da daha kapsayıcı bir anlaşmayla sağlanabileceğini ifade etmiştir. Yapılan çerçeve anlaşmada Ortadoğu barışına yönelik bazı sorunlar göz ardı edilmiş ve anlaşma bu anlamda yetersiz kalmıştır. İşgalci İsrail'in Yahudi yerleşim yerleri inşasını sürdürmesiyle beraber ortaya çıkan o bölgedeki Filistinlilerin kim tarafından temsil edileceği sorunu muallakta kalırken, Mısır ve Arap devletlerinin Kudüs'ün boşaltılması talebine karşın İsrail'in Kudüs'ü geri vermek istememesi Kudüs'ün

¹⁰⁰ A.g.e., ss. 421-422

¹⁰¹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları*, s. 407.

¹⁰² "1967 Ve 1973 Savaşları Ve Barışa Doğru Atılan İlk Adımlar", <http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2018

¹⁰³ Arı, a.g.e., ss. 404-405.

statüsüyle ilgili de bir belirsizlik yaşanmasına sebep olmuştur. Tüm bu saydığımız sebeplerden dolayı anlaşma, Arap devletleri ve özellikle FKÖ tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Mısır'ın Arap Birliği, İslam Konferansı gibi üyelikleri de askıya alınmıştır.¹⁰⁴ Anlaşmanın genel yapısı ve sonuçları incelendiğinde İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'den çekilmesi dışında sorunun çözümüne yönelik uzlaşmaz tavrını sürdürdüğü görülmektedir. 1980 yılında Doğu Kudüs'ü ilhak etmesi ve hemen ardından 1981'de Golan tepelerini işgal etmesi de Filistin meselesindeki net tavrını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Anlaşmanın büyük oranda kazananı yine İsrail olmuştur; zira uzun yıllar süren Arap- İsrail savaşları bir daha yaşanmamış, İsrail Araplar tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmış, Araplar anlaşmadan kaynaklı kendi içlerinde anlaşmazlıklar yaşarken İsrail bu durumu kendi lehine kullanmasını bilmiştir. Ayrıca anlaşma sonrasındaki dönemde İsrail- Ürdün arasında da bir yakınlaşma yaşanmıştır.¹⁰⁵

2.4.2. Madrid Barış Konferansı

Ekim 1991 yılındaki Madrid Barış Konferansı, Arap Devletleri ve İsrail arasındaki çatışmaların sona erdirilmesine yönelik uluslararası camianın çözüm olarak ortaya koyduğu önemli bir gelişmedir. Bu süreci etkileyen üç önemli olay söz konusudur. Bunlardan ilki, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla beraber Arapların silah ihtiyaçlarını karşıladıkları müttefiklerini kaybetmesi ve bölgede ABD'nin etkili bir konuma gelmesidir. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad, kaybettiği müttefikinin yerine ABD ile yakınlık kurmaya çalışırken İsrail'in Doğu Bloku ülkeleriyle olan ilişkilerinin normale dönmesi bu durumdan kazançlı çıkan taraf olmasını sağlamıştır. Bunun beraber, SSCB'nin yıkılmasıyla yaklaşık bir milyon Yahudi İsrail'e göç ederek bölgede İsrail lehine hem psikolojik hem de sayısal anlamda bir avantaj sağlanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Edward Said, *Yeni Bin Yılda Filistin Sorunu*, çev. Ahmet Cüneyt, (İstanbul: Aram Yayınları, 2002), s. 55.

¹⁰⁵ "Camp David düzeni sarsılırken", s. 1, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Camp_David_Duzeni_Sarsilirken_Turkiye.pdf, Erişim Tarihi: 20.05.2019

¹⁰⁶ Itamar Rabinovich, *Waging Peace: Israel and the Arabs, 1948-2003*, (Princeton & Oxford, Princeton University Press, 2004), s. 32

İkinci olarak Körfez Savaşı sonunda ABD'nin bölgedeki etkisini daha da artırması, ayrıca diplomatik anlamda da aktif olarak sürecin önemli bir parçası olması bölgede barış görüşmelerinin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. Son olarak, Filistinlilerin Gazze'deki ayaklanmaları ve intifadanın İsrail nezdindeki tesir ve sonuçları da önemli bir etkiye sahiptir. 1967 Savaşları sonrasında Filistin'in İsrail karşısında genel anlamda çok etkili olamaması İsrail'in bölgedeki mevcut konumunu korumasına yönelik politikalar yürütmesine sebep olurken, 1988 yılına gelindiğinde statükoculuğun artık bir devlet politikası olarak sürdürülemeyeceği görülmüştür.¹⁰⁷

Madrid Barış Konferansı, 30 Ekim 1991'de ABD, Rusya, Suriye, Lübnan, Ürdün-Filistin ve İsrail'in katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. İsrail Filistinlilere doğrudan masaya oturmak istemediği için Filistin, konferansa Ürdün'le birlikte katılmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar Filistin'in görüşmelere katılımı Ürdün çatısı altında olsa da diplomatik anlamda eş değerde barış masasında yer alması Madrid Barış Konferansı'nı diğer anlaşmalardan farkı kılmıştır. Ayrıca İsrail'de yapılan seçimler sonucu Rabin'in başbakan olması sonucu Filistinlilere karşı daha ılımlı bir politika izlenmesini beraberinde getirmiştir. Özellikle Rabin'in 1992 Aralık'ında İsraillilerin FKÖ ile ilişki kurulmasını yasaklayan yasanın kaldırılmasını sağlaması da önemli bir gelişmedir.¹⁰⁸

Konferans iki türlü görüşmelerden oluşmaktadır: Arap Devletleri ve İsrail arasındaki sorunları gidermek için çok taraflı görüşmeler ve İsrail'le diğer devletlerin yapmış olduğu ikili görüşmeler. Konferansta BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının yürürlüğe koyulması Filistinliler açısından büyük önem arz etmiştir. Yapılan ikili görüşmelerde İsrail'in Arap Devletleri'nin her biriyle ayrı ayrı barış anlaşması imzalaması amacı taşınırken, çok taraflı görüşmelerde bölgenin sorunlarının yer aldığı çevre, ekonomik iş birliği, su, mülteciler konusu, bölgesel güvenlik ve silahsızlanma gibi sorunlar dile getirilmiştir.¹⁰⁹

Madrid Barış Konferansı'nda iki taraf arasında yaşanan bazı anlaşmazlıklar sebebiyle ABD barışa yönelik girişimlerin tehlikeye girmemesi adına tarafları Washington'da

¹⁰⁷ A.g.e, ss. 33-34

¹⁰⁸ Recep Öztürk, *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*, (Ankara: Odak Yayınevi, 2004), ss. 262-263.

¹⁰⁹ Bülent Aras, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, s. 94.

toplamak istemiş ve 10 Aralık 1991’de taraflar yeniden bir araya gelmiştir. İsrail ile Filistin ilk defa aynı masaya oturmuş, Araplar İsrail’in bölgede yürüttüğü politikalara ağır eleştiriler yöneltirken işgal ettiği topraklardan da çekilmesini istemiştir. Ayrıca Arap devletleri Batı Şeria ve Gazze sınırlarında bağımsız Filistin Devleti’nin kurulması yönünde tavır sergilerken, İsrail yapılan görüşmeler neticesinde Filistin Devleti’nin varlığını tanımama konusunda ısrarcı tavrını sürdürmüştür.¹¹⁰

Barış görüşmelerinin ilk iki aşamasında beklenen sonuçlar elde edilememiş ve anlaşmanın üçüncü görüşmeleri 29 Ocak 1992 yılında Moskova’da gerçekleştirilmiştir. Daha önceki görüşmelerden farklı olarak bu defa Çin, Japonya, Kanada, ABD, Türkiye ve Avrupa Topluluğu devletlerinden oluşan konferansta Cezayir, Yemen, Lübnan, Suriye ve Filistinliler yer almamıştır. Yapılan görüşmelerde Filistin sorunundan ziyade bölgesel sorunlar ele alınmıştır. Bir yılı geçen barış görüşmeleri sonunda Filistinliler İsrail’in kendisiyle aynı masada oturmasını sağlayarak kendi kaderlerini tayin etme noktasında söz sahibi olması dışında somut bir kazanç sağlayamamıştır. Filistinliler için bir kapı açacak olan görüşmeler hayal kırıklığıyla sonuçlanmış, Şamir ABD’nin itirazlarını bile görmezden gelerek görüşmeler anında işgal edilen topraklara yerleşimi sürdürerek bölgedeki Yahudi sayısını artırmıştır.¹¹¹ Ayrıca HAMAS ve İslami Cihat üyelerinin İsrail tarafından barış görüşmelerinin yapıldığı yıl içerisinde sınır dışı edilmesi de olumsuz gelişmelerdendir. Barış görüşmeleri sonrası ABD kanadı ise bölgedeki etkisini artırarak arabulucu konumundan yönlendirici konuma gelmiştir. Son olarak İsrail ise Arapların isteklerinin büyük çoğunluğunu görmezden gelerek yine zararsız çıkmayı başarmıştır.

Madrid Barış Konferansı’nın Türkiye açısından da bazı sonuçları olmuştur. İsrail’le yürüttüğü ilişkilerini meşru bir zemine oturtabilmesi için bir fırsat yakalayan Türkiye taraflar arasında herhangi bir yakınlaşma sayesinde Arap devletlerinden gelebilecek olumsuz tepkileri bertaraf edebilecektir.¹¹² Taraflar arasında denge politikası yürütmeye çalışan Türkiye barış görüşmeleri sayesinde Türkiye ve İsrail ilişkilerinde yeni bir dönem başlayacaktır. Bu yaşananları takiben Türkiye’nin Filistin’le olan

¹¹⁰ Arsev Bektaş, *Ortadoğu’da Barışın Ayak Sesleri ve Filistin Sorununa Tarihsel Bir Bakış, Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, haz. Sabahattin Şen (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993), s. 294 - 296

¹¹¹ Cleveland, a.g.e., s.485.

¹¹² Ofra Bengio, *Türkiye-İsrail Hayalet İtifaktan Stratejik İş Birliğine*, çev. Filiz Kaynak Dışkaya, (Ankara: Erguvan Yayınevi, 2009), s. 122

ilişkilerini büyükelçilik seviyesine çıkartmış olması bu durumun önemli bir sonucu olmuştur. Ayrıca 1980 yılından sonra kapatılan Kudüs Başkonsolosluğu da 1992 yılı itibarıyla yeniden açılmıştır. Tüm bunlar taraflar arasındaki ilişkilerin diplomatik anlamda da geldiği seviye açısından önemli bir yere sahiptir.

2.4.3. Oslo Antlaşmaları

İsrail ve Arap Devletleri arasında gerçekleştirilen Madrid Barış Konferansı sonrası sorunların çözümüne yönelik istenilen sonuçlar elde edilememiştir. 23 Haziran 1992’de İzhak Rabin’in İsrail seçimlerinde başarılı olması sonucu taraflar arasında barış görüşmeleri adına yeni bir dönem başlamıştır. Seçim sonrası yeni hükümeti kuran Başbakan İzhak Rabin’in barış görüşmelerini devam ettirme yönündeki söylemleri neticesinde İsrail ve Filistinlileri temsilen FKÖ arasında Norveç Dışişleri Bakanı aracılığıyla pek çok gizli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İsrail’in değişen yönetimin de etkisiyle FKÖ ile birebir gizli görüşmeler yapması görünürde işgal politikasından vazgeçtiği fikrine sebebiyet verse de İzhak Rabin’in izlemiş olduğu bazı politikalar durumun pek de öyle olmadığını gözler önüne sermiştir. Özellikle barış görüşmeleri esnasında yerleşim alanlarındaki yasağın kaldırması ve 1993’ten 1995’e kadar olan sürede Batı Şeria’daki Filistinlilerin topraklarına el koyulması İsrail’in bölgedeki işgalci tutumunu sürdüreceğini gösteren önemli gelişmelerdendir.

İsrail ve FKÖ arasında gizli olarak başlayan görüşmeler sonrası taraflar birbirlerini tanımışlar ve Washington’da bir araya gelen İsrail Başbakan’ı Rabin ve Filistinlileri temsilen Arafat ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride iki taraf da barış anlaşması imzalanana kadar görüşmelerin sürdürülmesi kararını almıştır. FKÖ İsrail’i bağımsız bir devlet olarak tanıırken, barış sürecini olumsuz etkileyecek eylemlerden uzak duracağını deklare etmiştir. Bunun yanında kuruluş bildirgelerindeki “ İsrail’in yok edilmesi ”ne ilişkin maddenin de geçersiz olacağını kabul etmiştir. İsrail ise FKÖ’yü Filistinlilerin yasal temsilcisi olarak kabul ederken FKÖ ile sorunun çözümü için anlaşma masasında yer alacağını ifade etmiştir. Tarafların mektuplarına bakıldığında zaman İzhak Rabin’in mektupta muhatap olarak Arafat’ı değil, Norveç bakanını aldığı görülmektedir. Ayrıca FKÖ’yü tanıyan Rabin, bunu belli şartlara bağlı kalarak yapar. Tüm bunlar İsrail’in barış görüşmelerinde bile tavizsiz bir tavır sergilediğini gösteren

önemli durumlardır. Tarafların birbirlerini tanıdıkları mektup değişimiyle başlayan Oslo görüşmelerinde 13 Eylül 1993 yılında Washington’da İzhak Rabin ve Arafat arasında Rusya ve ABD’nin de katıldığı İlkeler Anlaşması’nın imzalanmasıyla barış adına önemli bir adım atılmıştır. Anlaşma bir barış anlaşması olmayıp, barışın esaslarının belirlendiği bir anlaşmadır. Anlaşmanın önemli çıktılarından biri Filistin’in özerkliği konusu üzerinde durulmuştur. İlkeler Anlaşması’na göre; İsrail Eriha ve Gazze’den çekilecek, daha sonrasında beş yıllık bir geçiş sürecine dair bir anlaşma yapılacak, İsrail Batı Şeria’nın bazı bölgelerinden çekilerek, bölgedeki eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve turizm alanlarını ilgilendiren yetkileri Filistin otoritesine devredecektir. Kudüs’ün statüsüyle ilgili nihai karar ise daha sonra görüşülecekti. Anlaşmanın yürürlüğe konması 4 Mayıs 1994 yılında gerçekleştirilen Gazze-Eriha Anlaşması sonrasıdır. Filistin otoritesi anlaşma sayesinde Batı Şeria ve Gazze’deki kontrolü kısmen de olsa eline almıştır. İsrail’in bölgeden çekilmesinin ardından ilk olarak 9 bin kişiden oluşan Filistin Polis Gücü oluşturulmuş, akabinde 1994’te Arafat Gazze Şeridi’ne gelerek 24 kişilik Filistin yönetimini oluşturmuştur. İsrail daha önce belirttiği yerlerden çekilirken yetkileri Filistin yönetimine devredeceğini taahhüt etmiş fakat Yahudilerin olduğu bölgedeki yetkilerin bu kapsamda olmadığını ifade etmiştir. Anlaşma bu haliyle İsrail’in mevcut haklarını korurken, Filistin anlaşmadan önceki duruma nazaran daha fazla hak elde edemiyor ve bölgede Filistin yönetiminin otonom bir idari yapılanmaya sahip olmasını engellenmiş oluyordu.

İsrail ve FKÖ arasındaki barış sürecinin bir sonraki aşaması 28 Eylül 1995’te imzalanan Oslo II Anlaşması’dır. Anlaşma sonrası İsrail ve Filistin arasında toprak paylaşımı konusunda ilk resmi kararlar alınmıştır. Anlaşmaya bağlı olarak Batı Şeria’daki topraklar A,B ve C olarak üç farklı şekilde bölünmüştür. A bölgesi Filistin yönetiminin kontrolü tam olarak elinde bulundurduğu alanken, B bölgesinde sadece sivil idarenin kontrolüne sahip olacak güvenliği ise İsrail güçleri tarafından sağlanacaktı. C bölgesi ise nihai statü görüşmelerinin sona ereceği tarihe kadar hem sivil hem de askeri anlamda İsrail’in kontrolünde olacaktı. Dolayısıyla anlaşma sonunda İsrail Batı Şeria’daki topraklarını artırarak kontrolü daha fazla eline almıştır. Barış görüşmelerinin devam ettiği sıralarda Başbakan İzhak Rabin fanatik bir Yahudi tarafından öldürülmüş, İsrail’de yapılan seçimler sonrası İşçi Partisi’nin tam aksi yönde politikalar benimseyen Netanyahu liderliğindeki Likud Partisi başa geçmiştir.

Bu durum barış görüşmelerine büyük bir darbe vurmuş, planlanan nihai statü anlaşmasının imzalanması da engellenmiştir. Tüm bu görüşmeler iki tarafın da radikalleri arasında tepkilere sebep olmuştur. Yapılan görüşmelerde bağımsız bir Filistin Devleti'nin hiç gündem konusu edilmediği için Arafat, Filistinliler tarafından ihanetle suçlanmış, HAMAS başta olmak üzere Müslüman Kardeşler ve Hizbullah yapılan anlaşmalara karşı olduklarını göstermişlerdir.¹¹³ Oslo görüşmeleri de İzak Rabin'in bir suikast sonrası öldürülmesi sebebiyle bir sonuca bağlanamamıştır. Popülist ve milliyetçi tavrıyla tanınan, İsrail-Filistin sorununda barışa sıcak bakmayan Netanyahu'nun İsrail Başbakanı olması üzerine 1993 yılında başlayan barış görüşmeleri sekteye uğramıştır. Barış taraftarı olmamasına rağmen ABD'nin baskıları sebebiyle Filistin heyeti ile görüşmeyi kabul eden Netanyahu, İsrail ve Filistin'in ülke sınırlarının belirlenmesini içeren Wye River ve Şarm el Şeyh Memorandumu'nu imzalamak zorunda kalmıştır.

Oslo Anlaşması Filistinliler için ileride baş gösterecek pek çok sorunun habercisi olmuştur; zira anlaşma sonrası işgal toprakları Yahudi göçünde ciddi bir artış olmuştur. Doğu Kudüs dâhil olmak üzere Kudüs'te Yahudi nüfusu ile Filistinli nüfusu eşit düzeye gelmiş, Yahudi yerleşim yerlerinde de ciddi bir artış yaşanmıştır. Resmîyette %1,6 gibi bir oran dile getirilse de altyapı çalışmaları, yapılan yollar sayesinde işgal topraklarının oranı %45'e kadar yükselmiştir. Güvenlik gerekçesiyle Batı Şeria ile Filistin'in diğer toprakları arasına duvar ören İsrail, bu sayede Filistin topraklarının birbirinden kopuk bir ülke haline gelmesine sebep olduğu gibi Filistin'in verimli pek çok toprağı bu duvar yüzünden yok olmuştur. Anlaşma sonrası Filistinlilerin de bir vatanı olduğu algısı Filistinli mülteci sorununa olan ilginin azalmasına sebep olmuştur. Anlaşmanın Filistinliler için en büyük kayıplarından biri ise İsrail'in toprak sınırlarının 1948 yılından 1967 sınırlarına çekilmiş olmasıdır. İsrail bu anlaşmayla beraber 1967'de işgal ettiği topraklarda meşruiyet sahibi olmuştur.

2.4.4. 2000 Camp David Zirvesi

İsrail devlet başkanlığına gelen Barak'ın, iktidara gelir gelmez Filistinlilerle Şarm el Şeyh Anlaşmasını imzalaması 2000 yılında gerçekleşmiş olan Camp David

¹¹³ Arı, a.g.e., ss. 689-690.

Anlaşmasının yolunu açmıştır. İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın Oslo'dan sonra mutakabat karşıtı tutumunun aksine birtakım tavizleri kabul etmesi ve ısrarı sonucunda 2000 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bill Clinton öncülüğünde iki hafta süren Camp David II olarak bilinen zirve, Filistin lideri Yaser Arafat'ı ve İsrail lideri Ehud Barak'ı bir araya getirmiş ve iki ülke arasında daimi statü belirlenmeye çalışılmıştır.¹¹⁴

İsrail ile Filistin arasındaki 52 yıllık çatışmaya nihai çözüm arayışındaki Camp David Zirvesi'nde Ehud Barak, Filistin'e daha fazla ödün verdirerek ikna etmek için uğraşmış, gayrı resmî açıklamalarda Ehud Barak:

“İsrail'in Batı Şeria'nın %95'inden ve Gazze Şeridi'nin tümünden çekilmesini, İsrail'in çekileceği topraklarda egemen olacak bir Filistin Devleti'nin kurulmasını, izole olmuş yerleşim yerlerinin boşaltılarak bunların kontrolünün Filistin'e verilmesini, ancak Batı Şeria'da Yahudi yerleşimcileri için ayrılan toprakların İsrail'in kontrolü altında kalmasını öngören bir anlaşma teklif etmiştir”¹¹⁵.

Filistin tarafından bu teklif kabul edilmemiştir. Ehud Barak için zirvede en önemli konulardan biri Kudüs'ün İsrail'in başkenti olmasıdır. Ehud Barak, Kudüs'ün başkent olmasına karşılık diğer konulardan ödün verebileceğini dahi belirtmiştir; fakat Kudüs Yahudiler için önemli olduğu kadar Müslümanlar için de önemli olduğundan Yaser Arafat bu konuda geri adım atmamıştır. Kudüs konusu zirvenin kilit konularından olmuştur ve Kudüs meselesinde tarafların anlaşma sağlayamamış olması Camp David zirvesindeki barış girişiminin olumsuz sonuçlanmasının en mühim nedenlerinden olmuştur.

Filistin heyeti zirvede, 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı ile Oslo Anlaşması'nda belirtilen hususlar çerçevesinde, İsrail'in Doğu Kudüs'ü de içeren Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nden çekilmesini ve bağımsız Filistin Devleti'nin kurulup, tanınması yönünde taleplerde bulundu. Barak, Kudüs konusundaki anlaşmazlığı

¹¹⁴ Bora Bayraktar, “Barış Çalışmaları Perspektifinde Filistin-İsrail Sorunu”, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-156-2014040731b_bayraktar.pdf, Erişim Tarihi: 20.06.2019

¹¹⁵ Süer ve Atmaca, a.g.e., s. 106

görüşmelerin kaderini belirleyecek bir faktör olarak değerlendirirken, Yaser Arafat, Haram el- Şerif konusunda taviz verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹¹⁶

İsrail, zirvede Kudüs'e dair planları dolayısıyla tavizsiz bir politika yürütmüştür. İsrail'in Kudüs özelindeki planları arasında Kudüs'ün Yahudiler için bir yerleşim yeri olması ve İsrail'in başkentinin Kudüs olması önemli bir yere sahiptir. İsrail'in bu planlarının yanında, Ehud Barak zirvede aynı zamanda Filistin devletinin varlığını kabul edeceği anlamına gelen konuşmalar da yapmış, Batı Şeria ve Gazze arasında bulunan yolun İsrail topraklarından geçmesini dahi kabul ederek belli başlı tavizler vereceğinin imasında bulunmuştur. Buna karşılık Yasir Arafat ise tam bağımsız bir Filistin devletini engelleyecek tüm teklifleri reddetmiş ve hiçbir anlaşmayı kabul etmemiştir.¹¹⁷

Zirvede, Kudüs anlaşmazlığının yanı sıra kurulacak olan Filistin Devleti'nin silahsız ve tarafsız olmasının İsrail tarafından talep edilmesi ve Filistinli mültecilerin de eve dönüşleri noktasında İsrail tarafından kesinlikle taviz verilmemesi, aynı zamanda Ehud Barak'ın Birleşmiş Milletler'in kararlarına karşı bir şekilde sadece kısıtlı bir tazminatla durumu geçiştirme çabasının Filistinliler tarafından kabul edilmemesi de diğer anlaşmazlık konularını oluşturmuştur. Nitekim Filistin ya da Arap ülkelerinde kamplarda yaşayan yaklaşık 4 milyon Filistinliyi görmezden gelen bu anlaşmayı kabul etmek Yaser Arafat için mümkün değildi. Bu durum da Camp David sürecinin sonuçsuz kalmasına sebebiyet veren etkenler arasında sayılmaktadır.¹¹⁸

11 Temmuz'da başlayıp 26 Temmuz'a kadar süren Camp David zirvesinde zorlu müzakereler yaşanmış ve ev sahipliği yapan ABD'nin müzakerelerin tıkanmasına sebep olan Kudüs sorununun çözümü için sarf ettiği tüm çabalara rağmen bir sonuca varılamadığından 25 Temmuz 2000'de ABD Başkanı Clinton'un 'anlaşmaya varamadılar' şeklindeki açıklamasıyla Camp David zirvesi sona erdirmiştir. Zirvede daimi statü sorunları, mülteciler sorunu, sınırlar ve Kudüs çıkmazının da dahil olduğu yerleşimler sorununda anlaşmaya varılamamıştır. Fakat hem Filistin hem de İsrail müzakerelere en yakın süre içerisinde anlaşmaya varmak amacıyla devam edeceklerini

¹¹⁶ Gilead Sher, "Negotiating Jerusalem, Reflections of an Israeli negotiator", ed. Tamar Mayer ve Suleiman A. Mourad, *Jerusalem: Idea and Reality*, (London and New York: Routledge, 2008), s. 305.

¹¹⁷ Ali Öner, *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin İsrail*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2012), s.167

¹¹⁸ Koç, a.g.e., s.245

belirtmiştir. Barış müzakerelerinin devam etmemesi bölgedeki gergin durumun kötüye gitmesine ve de İsrail ile Filistinliler arasındaki güven probleminin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Camp David Zirvesi sonrası Yaser Arafat'a olan kamuoyu desteği artmış, Filistin halkının büyük çoğunluğu Arafat'ın zirve boyunca sergilediği tutumu desteklerken, bazı Filistinliler Arafat'ı zirvede ılımlı bir tutum sergilediği için eleştirmiştir. İsraillilerin büyük çoğunluğu ise Barak'ın zirvedeki tavrını fazla tavizkar bulmuştur. Taraflar arasındaki görüşmeler 25 Temmuz'da herhangi bir uzlaşa sağlanamaması sebebiyle son bulmuştur.

2.5. FİLİSTİN'DEKİ SİYASİ YAPILANMALAR

Yahudilerin Filistin'de kurulacak bir İsrail Devleti hayali Filistin topraklarında uzun yıllardır devam eden çatışmaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte bölgede yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Ortadoğu'da etkin olma konusunda bazı sorunlar yaşamıştır. Ayrıca yapılan Sykes Picot Anlaşması ve Balfour Deklarasyonu'nun Filistin topraklarının geleceği açısından büyük tehlike uyandırması ve Yahudilerin bölgede etkin konuma gelmesi Filistin'de direniş hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1920'lere kadar dayanan ilk direniş mücadelelerinde etkin isim Hacı Emin el-Hüseyni'dir. Filistin'deki siyasi boşluk Emin el-Hüseyni'nin direniş hareketleri üzerinde etkili olmasında önemli yere sahiptir. Emin el-Hüseyni Filistin'deki direniş hareketlerinin başlamasında kilit bir rol oynamasının yanında kendinden sonraki hareket liderlerinin yürüteceği politikaları da etkilemiştir. Filistin mücadelesinde Hacı Emin el-Hüseyni'nin diplomatik olarak işleri yürütmeye çalışmasının yanında İslami hareketler Şeyh İzzeddin el-Kasım'ın Filistinlileri silahlı mücadeleye çağırmasıyla başlamıştır. Şeyh İzzeddin el-Kasım yaptığı cihat çağrısıyla Filistin'de askeri anlamda direnişi başlatan ilk lider olmuştur. Cihat çağrısı Filistin'i

Yahudilerin ve İngilizlerin yönetiminden kurtarmayı amaçlıyor ve Kudüs'ün Müslümanlar tarafından yönetilmesine vurgu yapıyordu.¹¹⁹

Şeyh İzzeddin el- Kasım 1921'de Genç Müslümanlar hareketinde yer almış, 1930'ların başı itibarıyla Filistin'de Kara El Örgütü'nü kurarak Kasım 1935'te İngiliz askeri güçleri tarafından öldürüldüğü tarihe kadar Filistin konusundaki mücadelesini sürdürmüştür. Şeyh İzzeddin el-Kasım daha sonraki dönemde de Filistin mücadelesinde önemli bir sembol haline gelmiş, ileride kurulacak olan HAMAS'ın askeri kanadı da bu isimle mücadelesini sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda Arap milliyetçiliğinin etkisiyle kurulan direniş örgütleri Şeyh İzzeddin el-Kasım'ın özellikle üzerinde durduğu cihat anlayışından uzaklaşarak Filistin'de bir İslam Devleti kurma hedefinden uzaklaşacaklardır. Filistin-İsrail arasındaki çatışmaların artması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeniden İslam temelli direniş hareketleri sahneye çıkacaktır.

2.5.1. El- Fetih

1956 Süveyş krizinin ardından Filistinli aydınlar, Filistin konusunda milli birliğin güçlenmesiyle birlikte Arapların etkisinden sıyrılarak yeni örgütlenmeler içerisine girmişlerdir. Bu dönemde en çok dikkati çeken hareket El- Fetih'tir. 7 Ekim 1959 yılında Yaser Arafat, Müslüman Kardeşler'le organik bağları olan genç liderlerden Salah Halef ve Halil el- Vezir'in de bulunduğu birçok memur, öğretmen ve mühendisten oluşan hareket “milliyetçi, yurtsever hareket” olarak Kuveyt'te kurulmuştur.¹²⁰ El-Fetih, Arapça ismiyle “Hareket El-Tahrir El-Vatani El-Filistin” “Filistin'in Kurtuluşu İçin Hareket” in Arapçası olan Harekat al-Tahrir al-Vatani al-Filastani'nin tersten okunuşunun ilk harflerinden oluşmaktadır. Hareket Arapça adının baş harfleri olan HTF'nin tersten okunuşu olan FTH yani Türkçe'deki “Fetih” kelimesiyle aynı anlama gelen El-Fetih ismini tercih etmiştir.¹²¹

Hareketin homojen bir yapıya sahip olmaması, içlerinde “sol” düşünceye sahip olanların yanı sıra Müslüman Kardeşlerle organik bağı olanların bir arada olmasından

¹¹⁹ Mayer ve Mourad, a.g.e., s. 81.

¹²⁰ Faik Bulut, *İslamcı örgütler* (İstanbul: Tüm zamanlar yayıncılık, 1994), ss. 229-230.

¹²¹ Yıldırım Boran, *Geçmişten günümüze Filistin direniş hareketi: "El-Fetih ve Hamas"* (İstanbul: Mephisto, 2006), s. 87.

ötürü ideolojik anlamda bir kesinlik olmamasına karşın, Filistin Devleti'nin kurulmasının ancak silahlı mücadeleyle ve İsrail'in yıkılarak sağlanacağı noktasında bir fikir birliği söz konusuydu.¹²² El- Fetih kurulduğu yıllarda Filistin sorununun millîği üzerinde durmuş, Filistin topraklarının Filistinlilere ait olduğunu, İsrail Devleti'ne karşı mücadele edilmesi gerektiğini, bunu sağlamanın yolunun da Filistin halkının birliği ile mümkün olacağını ifade etmiş, Filistin milliyetçiliğini Arap milliyetçiliğine karşı savunarak meseleyi ulusal bir sorun çerçevesinde değerlendirmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde sahip olduğu burjuva yapısından ötürü Filistin burjuvazisinden ve Arap Devletlerinden destek bulması sonucunda düşüncelerinde farklılıklar yaşanmaya başlamış, Arap Devletlerinin etkisinde kalan örgüt daha uzlaşmacı bir görüntü çizmeye başlamıştır. Örgütün ilk dönemdeki düşüncelerinden uzaklaşması ileride Filistinliler tarafından ciddi eleştiri konusu haline gelecek, izlediği politika sebebiyle Filistin meselesine ihanetle bile suçlanacaktır. Kurulduğu yıldan beri faaliyetlerini gizlilik içerisinde sürdüren hareket çıkardıkları "Filistinimiz" adlı dergi sayesinde Filistinli halkın direnişle ilgili olarak örgütlenmesine katkı sağlamış, Ürdün, Suriye ve Lübnan'da El- Fetih hücrelerinin hızla çoğalmasında da etkili olmuştur.¹²³ 1964 yılında silahlı mücadelenin başlaması gerektiği düşüncesinin örgüt içinde hâkim olmaya başlamasının ardından 1965'te İsrail'e yönelik ilk silahlı harekât Yaser Arafat öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.¹²⁴

21 Mart 1968'de Ürdün'ün Karameh bölgesine saldırı düzenleyen İsrailliler hiç beklemedikleri bir şekilde El-Fetih'in direnişine maruz kalmışlardır. Arap ordularında bile böylesine bir direnişle karşılaşmayan İsrail, küçük bir grup olan El- Fetih'in sergilediği direniş karşısında şaşkına dönmüştür. 1968'de Karameh direnişiyle ön plana çıkan hareket, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) içinde kendini göstermeye başlamıştır. Karameh zaferi neticesinde büyük bir saygınlık kazanan hareket o tarihten itibaren Filistin meselesinde umutların yeşermesine sebep olmuştur.¹²⁵ 1967 Arap-İsrail savaşı sonrası yükselişe geçen El-Fetih 1964 yılında Arap birliklerinin himayesinde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün içerisinde en etkili hareket haline gelmiş, 1969'da FKÖ'nün liderliğine Arafat getirilmiş ve o tarihten sonra FKÖ Filistin

¹²² A.g.e., ss. 87- 88.

¹²³ Süer ve Atmaca, a.g.e., s. 67.

¹²⁴ Arı, a.g.e., s. 333.

¹²⁵ Yaşar, Özcan, Kor, a.g.e., s.126.

sorununda belirleyici bir rol üstlenmiştir.¹²⁶ İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ı işgal etmesi üzerine hareketin liderliği Tunus'a taşınmış, 1988 yılında örgütün diğer kurucularından olan Ebu Cihad İsraili komando grubu tarafından düzenlenen silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür.¹²⁷ 1989 yılına gelindiğinde hareketin kuruluş bildirgesinde bazı değişikliklere gidilmiş, hareketin demokratik bir Filistin Devleti kurmayı amaçladığı ve İslami bir söylemi referans almağı ifade edilmiştir. Ayrıca bildiride Arap kimliğine vurgu yapılarak Filistin'in Arap halkının bir parçası olduğu dile getirilmiştir. Hareket, din ve etnik ayrım olmaksızın tüm Filistinlilerin eşit bir şekilde yaşayacakları demokratik bir Filistin Devleti kurmayı hedefledikleri üzerinde durmuş ve referans noktasını milliyetçilik olarak belirlemiştir.¹²⁸ Ayrıca Yaser Arafat'ın sürdürdüğü ve mücadele sergilediği uzlaşmacı tavır da örgütün süreç içerisinde yaşadığı değişimi gözler önüne sermektedir. 1993 yılında Oslo Anlaşması'nda İsrail'e karşı sürdürülen mücadelede müzakere yolunun tercih edilmesi ise bu konuda bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Örgüt ayrıca Oslo Barış anlaşmasıyla birlikte kurulan Filistin Özerk Yönetimi ile siyasi bir parti haline dönüşmüş, 1996 yılında gerçekleştirilen Filistin Özerk Yönetimi Konsey seçimlerinde parlamentoda da çoğunluğu sağlamıştır. Bölgede HAMAS'ın etkin olmaya başlamasıyla birlikte El-Fetih güç kaybetmeye başlamış, bunun üzerine daha barışçıl bir tavır sergileyerek ve meşru bir görüntü çizerek etkinliğini korumaya çalışmıştır. Örgüt ayrıca 1988 yılında İsrail Devleti'ni tanıyan BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını kabul ederek İsrail Devleti'nin 1967 Savaşı öncesi sınırlarını tanımış, kurmayı hedefledikleri Filistin Devleti'nin sınırlarını Barı Şeria ve Gazze olarak belirlemek durumunda kalmıştır.¹²⁹

2004 yılında örgütün lideri Yaser Arafat'ın ölümüyle birlikte, örgüt içinde liderlik koltuğuna kimin oturacağı konusunda bir sorun yaşanmış, Mahmud Abbas'ın liderliğe gelmesiyle el-Fetih'te yeni bir dönem başlamıştır. Ocak 2006'da yapılan seçimlerde el-Fetih'in HAMAS'ın gerisinde kalması örgütün Filistin direnişindeki önder hareket olma durumunun tartışılmaya başlanmasına sebep olurken, Haziran 2007 itibariyle

¹²⁶ Ali Balcı, "Filistin: Savaş ve Barış Arasında", ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, ve Muhittin Ataman, "Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları", (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), s. 48.

¹²⁷ Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003), s. 189.

¹²⁸ Veyssel Ayhan, "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam", *Ortadoğu Etütleri*, C. 1, S. 1, (2009), s. 104.

¹²⁹ Cleveland, a.g.e., s. 398.

HAMAS ve el- Fetih arasında Batı Şeria’da ve Gazze’de bir otorite paylaşımına gidilmiştir.

2.5.2. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

El-Fetih’in Filistin meselesinde giderek etkin olmaya başlaması Mısır Devlet Başkanı Nasır’ı rahatsız etmiş, bunun üzerine Ocak 1964’te Kahire’de Arap Birliği Zirvesi gerçekleştirilmiş ve Filistinliler adına bir temsilci seçilmiştir. Yapılan zirvede Nasır tarafından desteklenen Ahmet Şukayri Filistin temsilcisi olarak seçilmiş ve kendisinden Filistinlileri temsil edecek bir örgüt kurması istenmiştir. Bunun üzerine aralarında Mısır, Suriye, Ürdün, Katar, Kuveyt ve Irak hükümetlerinin bulunduğu Arap hükümetleri tarafından belirlenen 242 üyeden oluşan Filistin Ulusal Konseyi’nin ilanı ile birlikte 2 Haziran 1964 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütü kurulmuş ve liderliği de Ahmet Şukayri’ye verilmiştir. 1967 Arap-İsrail savaşına kadar FKÖ ve el-Fetih arasında bir rekabet yaşansa da Arap ülkelerinin bu savaşta yenilgisi ve Nasır’ın yaşadığı prestij kaybının aksine el-Fetih’in giderek gücünü artırması, Filistin mücadelesinin başarıya ulaşması için Filistinlilerin kendi içlerinde birleşmeleri ve İsrail’e karşı istikrarlı bir direniş gerçekleştirmeleriyle mümkün olacağı fikrinin oluşmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Şukayri FKÖ’den istifa ederek boşalan koltuğa da 1969’da Yaser Arafat getirilmiştir.¹³⁰ Örgütü El-Fetih’ten ayıran nokta kuruluşuna Filistinli Direniş örgütlerinin değil Arap devletlerinin destek vermiş olmasıdır. Filistin mücadelesinde önemli bir aktör olan el- Fetih’in FKÖ ile olan çekişmesi Altı Gün Savaşları olarak bilinen 1967 Arap- İsrail Savaşı’na kadar sürmüş, savaştan sonra el- Fetih’in üstün konuma gelmesiyle FKÖ, Yaser Arafat ve el- Fetih tarafından kontrol edilen bir yapılanma haline dönüşmüştür. Yaser Arafat kontrolündeki FKÖ’nün 1964’te sınırlarını belirlediği Filistin Milli Misakı, Temmuz 1968’de Kahire Kongresi’nde birtakım değişikliklere uğrayarak el- Fetih’in görüşleri çerçevesinde daha radikal bir hale bürünmüştür.

1968’de revize edilen Filistin Milli Misakı’ndan sonra Filistin Kurtuluş Örgütü, Filistin’de bağımsız bir devlet kurma amacı etrafında toplanan, birbirinden farklı düşünce yapısına sahip direniş hareketlerini, siyasi yapılanmaları da içinde barındıran

¹³⁰ Boran, a.g.e., s.90.

şemsiye niteliğinde bir yapılanmaya dönüşmüştür. FKÖ'ye katılan ilk gruplar George Habaş'ın kurduğu Marksist çizgideki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve bu gruptan kopan Maoist, Nasır karşıtı Nayif Havatme'nin Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi ile Suriye Baas Partisi destekli El Saika olmuştur. Bunun yanı sıra Filistin Kurtuluş Cephesi, Arap Kurtuluş Cephesi, Güç 17 ve Havari Grubu FKÖ içindeki örgütler ve partilerden bazılarıdır.¹³¹ FKÖ çatısı altındaki en büyük grup el-Fetih'tir.¹³² 1967 Savaşı sonrası el- Fetih'in silahlı direniş grupları arasında en dikkati çeken isim olması ve kazandığı Karamah zaferi¹³³ Arap Devletleri nezdinde saygın bir konuma gelmesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla FKÖ'de etkin bir konuma gelen el-Fetih lideri Yaser Arafat 1969 yılında Nasır'ın da desteğiyle Filistin Ulusal Konseyi'nin başkanı olmuş; el-Fetih ve FKÖ de tek bir çatı altında toplanmıştır.¹³⁴

Örgüt, Filistinliler için ulusal anlamda bir kurtuluşu, görmezden gelinen ulusal kimliklerinin savunuculuğunun yapılması, yok edilen kurumların yeniden inşası ve daha önce sahip oldukları ulusal hakların yeniden kazanılması gibi anlamlar ifade etmektedir. Toplum nezdinde meşruluğunu giderek artıran FKÖ, pek çok Filistin örgütünü bir çatı altında toplayarak Filistin halkı için tek ulusal örgüt olma özelliğine de sahip olmuştur.¹³⁵

1970'lerden sonra uluslararası camiada giderek itibar kazanmaya başlayan FKÖ, 1974'te Arap Birliği'nin Rabat Zirvesi'nde Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilirken aynı dönem BM Genel Kurulu'nda Yaser Arafat'ın konuşmasıyla birlikte FKÖ, BM genel kurulunda gözlemci statüsü elde etmiştir.¹³⁶ Zaman içinde uluslararası camiadaki meşruluğunu giderek artıran FKÖ, yüzün üzerinde ülkede temsilcilikler açmış, pek çok ülkeyle ticari anlaşmalar yaparak diğer devletlerle olan ilişkiler açısından da Filistin sorununun çok önemli bir temsilcisi haline gelmiştir.¹³⁷ Bununla beraber örgüt Filistin halkının bazı kesimleri tarafından

¹³¹ Palestinian radical founder dies, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7211395.stm Erişim Tarihi: 13.05.2019

¹³² Gülşah Neslihan Demir, "Filistin Kurtuluş Örgütü", *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler*, ed. Selin M. Bölme ve Ufuk Ulutaş, SETA, S. 4 (Mayıs 2012), s. 8

¹³³ Karamah zaferi için bkz: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/521003-filistin-kordugumu-2> Erişim Tarihi: 25.09.2019

¹³⁴ Yılmaz, a.g.e, s.162

¹³⁵ Ribhi Halloum, *Belgelerle Filistin*, (İstanbul: Yayılcık Matbaası,1989), s.170

¹³⁶ Arı,a.g.e., s.340.

¹³⁷ A.g.e., s. 171

ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır zira 1974'te kabul ettiği On Nokta Programıyla beraber İsrail'in 1967'den önceki sınırlarına çekilmesini yeterli görerek 1948 sonrası işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönündeki düşüncesinden vazgeçmiş ve bölgede iki devletli bir yapıyı çözüm olarak görmüştür. FKÖ'nün iki devletli yapıyı çözüm olarak görmesi Red Cephesi olarak bilinen sol örgütlerden oluşan grubun FKÖ'den ayrılmasına sebep olmuştur.¹³⁸ Arafat'ın 2004 yılında ölmesiyle örgütün başına Mahmud Abbas geçmiştir.

2.5.3. Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS)

Filistin İslami Direniş Hareketi (Hareketu'l Mukavemeti'l İslamiyye), 8 Aralık 1987 yılında patlak veren I. İntifada'nın¹³⁹ ardından Müslüman Kardeşler'in en önemli ismi olan Şeyh Ahmed Yasin tarafından kurulmuştur. Müslüman kardeşlerin Filistin kanadı olarak da bilinen örgüt, şeriata ve İslam'a uygun bir devlet kurulması inancını taşımaktadır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Filistinlilerin davasına ihanet ettiğini düşünen, Müslümanları temsil etmekte yetersiz kaldığı gerekçesini öne süren HAMAS, Filistin mücadelesinde cihad anlayışını benimsemiştir. Örgütün düşünsel geçmişi Mısır'da 1920'lerde ortaya çıkan Müslüman Kardeşler'e kadar uzanırken sistematik anlamda örgüt olarak varoluşu ise I. İntifada sonrasında olmuştur. İntifada ile kurulan HAMAS'ın köklü bir örgüt haline gelmesi de yine İntifada ile olmuştur.¹⁴⁰ HAMAS'ın kurucusu Şeyh Ahmed Yasin 1948, 1967 ve 1973 savaşlarının etkisiyle özgür Filistin Devleti'nin kurulacağı inancının giderek azalmaya başladığı bir dönemde zaferin ancak silahlı mücadeleyle gerçekleşebileceği fikrini zihinlere yerleştirirken, I. İntifada'nın yaşanmasıyla birlikte de İslami camiayı bir araya toplayarak uzun yıllar etkisi devam edecek direniş hareketini başlatmayı amaçlamıştır.¹⁴¹

¹³⁸ Helena Cobban, *The Palestinian Liberation Organisation People, Power and Politics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), ss.163-164.

¹³⁹ 6 Aralık 1987'de İsraililere ait bir kamyonun cebeliye mülteci kampındaki Filistinli işçileri kamyonete taşıyan çarpması sonucu 6 Filistinlinin ölmesiyle birlikte patlak veren Filistin ayaklanması.

¹⁴⁰ Murat Erdin, *Hizbullah ve Hamas*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2002), s.60

¹⁴¹ Zehra Senem Demir, "HAMAS", *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler*, ed. Selin M. Bölme ve Ufuk Ulutaş, SETA, S. 4 (Mayıs 2012), s.50

HAMAS yöneticileri genelde Araplar ve İsrail özelde İsrail ile Filistin arasındaki bu sorunun uzun yıllardır süregelen bir uygarlık ve varlık inşasına dayanan mücadele olduğu inancını taşımaktaydı. Dolayısıyla mücadeleye sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılmadan sorunun da son bulmayacağı fikri hakimdi. Mücadeleye neden olan etkenlerden en önemlisi Yahudilerin Filistin topraklarında bir devlet kurma niyetiyle yerleşmeleri, hak sahibi olmamalarına rağmen Filistin topraklarını işgal ederek çeşitli zulümlerle Filistinlileri kendi topraklarında azınlık haline getirmeye çalışmalarıdır. HAMAS yönetimi bu işgale ancak silahlı bir direnişle karşı konulabileceğini düşünmekteydiler. Ayrıca HAMAS yönetimi bu sorunun geniş kitlelerle birlik olunarak ancak üstesinden gelinebileceği inancını taşımaktaydı. Bu sebeple özelde Arapları genelde ise tüm İslam alemini bu mücadelede siyasi bir birlik olmaya davet ediyordu. İsrail'in Filistin üzerindeki tehlikeli planları görülerek, bu durumu engellemek için Filistin topraklarında herhangi bir taviz verilmemesi gerektiği, işgal ettikleri topraklardan İsrail güçlerinin çıkarılması için Müslümanların birlik olup savaşmaları gerektiği inancı hâkimdi.¹⁴²

Müslüman Kardeşlerin Filistin kanadı olarak görülen HAMAS'la ilgili olarak akıllardaki soru Filistin sorusunda Müslüman Kardeşlere bağlı bir örgüt olarak mı yoksa elde ettiği kitlesel destek sebebiyle bağımsız bir örgüt olarak mı hareket edecekti. HAMAS'ın iç tüzüğünde Müslüman Kardeşlere bağlı bir örgüt olduğu ifade edilmiş olsa da zamanla izlemiş olduğu siyaset ve ideolojik anlamdaki radikal tutum Müslüman Kardeşlerden ayrıldığını gözler önüne sermiştir. Örneğin, Filistin Ulusal Konseyi'ne katılma konusundaki tavrı HAMAS'ı Müslüman Kardeşlerden ayıran önemli bir gelişmedir, zira Müslüman Kardeşler Mısır parlamentosuna katılma amacı taşıırken, HAMAS Filistin Ulusal Konseyi'ne katılmamıştır. Ayrıca Müslüman Kardeşler FKÖ ve Arafat'ı Filistin mücadelesinde tek meşru temsilci olarak adlandırırken, HAMAS, FKÖ ve Arafat'ın laik demokratik bir düzen inşa etmeye çalıştığını, bu sebeple böyle bir yapılanmada yer almanın doğru olmayacağı düşüncesine sahipti. Ayrıca, 1993'te İsrail ve FKÖ arasında imzalanan barış anlaşmaları neticesinde Arafat'ın başkanlığını yaptığı FKÖ'ye karşı bir örgüt olarak yerini almıştır.¹⁴³

¹⁴² Bora Bayraktar, *Hamas*, (İstanbul: Karakuru Yayınları, 2007), ss. 130- 131

¹⁴³ Bulut, a.g.e., ss. 247- 248

Bağımsız bir örgüt olarak varlığını sürdüren HAMAS, üç farklı kanatta kendini göstermeye başlamıştır: siyasi, askeri ve istihbarat. Askeri kanatta Kassam Tugayları, hücre sitemlerinden sorumluyken, Şenab, Yazuri ve Rantisi'nin yer aldığı siyasi kanat örgütün varlığını sürdürebilmesi için gerekli maddi desteğin oluşması için para toplayarak, üye çalışmalarını yürüyordu. Yahya Sandar ve Ruhi Mustafa'nın öncülüğündeki istihbarat kanadı ise işbirlikçilerin temizlenmesi için uğraş veriyordu.¹⁴⁴ 1993'te Oslo Anlaşması'nın imzalanmasından sonra örgüt ilk intihar saldırısını gerçekleştirmiş ve o tarihten sonra mücadelesini sürdürürken intihar saldırılarını da bir yöntem olarak benimsemiştir. Bu durum İslam camiasında çeşitli tartışmalara neden olmuş, örgüt ise bu saldırıları “istişhad eylemi” olarak adlandırmıştır. Ayrıca örgütün fetva mercii olarak bilinen Yusuf el Karadavi'nin istişhad eylemlerine cevaz vermesiyle birlikte örgütün başvurduğu bu yöntem iki farklı bakış açısının oluşmasına neden olmuş, bazı kesimler bu saldırıların Müslümanlara zarar verdiğini ifade etmiştir. Tüm bu gelişmelerden sonra örgüt 2004 yılında bu tarz saldırıları sonlandırdığını açıklamıştır. Örgütün intihar saldırılarını sonlandırma kararında Şeyh Ahmed Yasin ve Abdulaziz Rantisi'nin İsrail saldırıları sonucunda hayatını kaybetmeleri etkili olmuştur.¹⁴⁵

HAMAS'ın kontrolündeki “Değişim ve Reform” Partisi'nin 2006 yılında Filistin'de yapılan seçimlerde meclisteki 132 sandalyeden 76'sına sahip olmasıyla birlikte örgüt, Filistin-İsrail sorununda önemli bir figür haline gelmiştir.¹⁴⁶ HAMAS'ın seçimdeki bu zaferi Amerika ve İsrail'i tedirgin ederken Arap dünyasında da şaşkınlıkla karşılanmıştır. HAMAS yönetiminde ise durum cihad anlayışının bir zaferi olarak değerlendirilmiştir. Arap dünyasından özellikle Müslüman Kardeşler'in çıkış yeri olan Mısır'da dönemin cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek İsrail gazetesine yaptığı açıklamalarda İsrail'in bundan sonraki barış görüşmelerini Mahmut Abbas'la sürdürmesi gerektiğini ifade ederek bir anlamda HAMAS'ın yükselişinden duyduğu endişeyi de gözler önüne seriyordu.¹⁴⁷ 2006 sonrasında HAMAS İsrail kanadında

¹⁴⁴ Bayraktar, a.g.e., s.63

¹⁴⁵ Hamas: İslami Bir İzdüşüm, <https://www.gzt.com/mecra/hamas-islam-bir-izdusum-3510300>, Erişim tarihi: 13.10.2019

¹⁴⁶ Muhsin Salih et al, “Mısır ve Hamas”, *Merkez'ül-Zeytun Lidırasat-ı ve'l-iştışarat*, (Beyrut: 2009), s. 14.s, aktaran Serkan Taflıoğlu, Direniş'ten Hükümet'e; Hamas'ın Hükümet Tecrübesi, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4.14, (2012), s. 122

¹⁴⁷ A.g.m., s.122

önemli bir tehlike olarak görülürken Fetih ve HAMAS arasında yaşanan iç çatışma İsrail'e karşı bölünmüş bir Filistin resmi ortaya koymuştur. Özellikle 2007 sonrası Gazze ablukasına maruz kalan HAMAS, 2008, 2012 ve 2014'te yaşanan İsrail saldırıları sonucunda ciddi yıkım yaşarken, Suriye iç savaşı ve Katar- Körfez gerilimi gibi bölgesel krizler yüzünden maddi anlamda da sorunlar yaşamıştır. Fetih'le arasında süregelen çekişmelerin son bulması için teoride bazı uzlaşi kararları alınsa da pratikte tezahürü farklı olmuştur. İki taraf arasında giderek artan fikir ayrılığı 22 Aralık 2018 tarihinde Filistin devlet başkanı Mahmud Abbas'ın Filistin Yasama Meclisi'ni feshetme kararıyla iki taraf arasındaki ilişkinin geleceği açısından ciddi bir sorun daha ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Filistin Yasama Meclisinin Feshedilmesi ve Sonrası, <https://setav.org/assets/uploads/2019/02/229.-Filistin-Yasama-Meclisinin-Feshi.pdf>, Erişim Tarihi: 15.10.2019

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

3.1. 1990-2002 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Türkiye’nin 1990 yılından sonraki Filistin sorununa yaklaşımında 1990 yılından önceki yaşanan birçok olay etkili olmuştur. 1960-1990 yılları arasında yaşanan savaşlar, Arap ülkelerinin Türkiye ile olan ilişkileri, ABD’nin Kıbrıs konusundaki tavrı, İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan etmesi ve bunların ışığında Türkiye’nin dış politikasındaki değişiklikler Türkiye- Filistin arasındaki 1990 yılından sonraki ilişkilerinde etkili olmuştur.

Soğuk Savaş ve sonrası dönemde Türkiye’nin dış politikada çok yönlü politikaya yönelmesi ile Filistin konusundaki yaklaşımı değişmiştir. Çok yönlü politikayı tercih etmesindeki en büyük etken 1964 yılındaki Kıbrıs’a müdahale olayında ABD’nin karşı çıkmasıdır. Bu durum, Türkiye’nin Batı yanlı politikasını Ortadoğu’ya doğru çevirmesine neden olmuştur. Müslüman coğrafyanın o dönemdeki 6 gün savaşları, Yom Kippur Savaşı, Filistin Kurtuluş Örgütü ve İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan etmesi gibi olaylar İsrail, ABD ve Batı dünyası tarafından kaygı ile izlenmiş ve Türkiye’nin de Arap ülkeleri ile ortak hareket etmesi büyük tepki oluşturmuştur. Özellikle Arap-İsrail savaşlarında ABD’nin İsrail’e destek için İncirlik üssünü kullanıma kapatması Türkiye’nin Arap dünyası ile olan ilişkilerini daha da kuvvetlendirmiştir. Türkiye, İslam İşbirliği toplantılarında Filistin Kurtuluş Örgütü ile yapılan görüşmelerin devamında Ankara’da temsilcilik açarak Filistin meselesine olan tavrını net olarak belirtmiştir. İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan etmesi Türkiye-İsrail ilişkilerini kopma

noktasına getirmiş olup Ortadoğu’da birçok dengenin değişiminin de habercisi olmuştur.

Bütün bu yaşananların ışığında 90’lı yılların başında Türkiye’nin AB’ye başvuru sürecinde aday ülke olarak bile gösterilmemesi Batı’yla olan ilişkilerin daha da olumsuz hale gelmesine yol açmıştır. Türkiye dış politikada yönünü dönem dönem Batı’ya çevirse de Arap ülkeleri ve İsrail- ABD arasındaki dış politika ilişkileri değişkenlik göstermiştir. AB’ye başvuru süreci Türkiye’yi ABD-İsrail ikilisine yakınlaştırmış ve Batı ülkelerinin AB sürecinde Türkiye aleyhindeki açıklamaları ilişkileri geriletmiştir. Bu arada Filistin meselesi ile ilgili İsrail ile gelişen ilişkiler ışığında olumlu gelişmeler de yaşanmıştır.

3.1.1. 1990- 2002 Yılları Arasında Türkiye’nin Filistin Sorununa Yaklaşımı

ANAP hükümeti döneminde Türkiye’nin, Filistin Devleti’ni tanıyan beşinci ülke olması Filistinlilerin fiilen egemenlik kuracakları bir toprağa sahip olmamalarından dolayı uluslararası hukuka göre devlet olabilmenin zorunluluklarını yerine getirmeden gerçekleştirdikleri bu ilan ve Türkiye’nin bu kadar kısa bir sürede Filistin’i tanıması “İsrail’i ilk tanıyan Müslüman devlet olmasının telafisi” olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁹ ANAP hükümetinin bu dönemde hem İsrail’le olan ilişkilerini ilerletme uğraşı içine girmesi hem de Filistin devletini kısa sürede tanıması dikkat çekici iki gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁰ Bir diğer önemli ayrıntı ise Türkiye’nin, Filistin Devleti’ni tanıyan ilk NATO üyesi ülke olmasıdır ki Türkiye’nin bu tutumu taraflar ile olan ikili ilişkilerinde denge sağlama isteği olarak açıklanabilir.¹⁵¹

1990’ların ilk döneminde Sovyetler Birliği’nin dağılması ve yeni Türk Cumhuriyetlerinin kurulması Türkiye’nin dış politikasında Ortadoğu’ya karşı tutumunu ciddi manada etkilemiştir. Dolayısıyla, Türkiye’nin dış politikasında

¹⁴⁹ Mehmet Gönlübol, “1983-1990 Dönemi: Türkiye’nin 1980’li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, der. Mehmet Gönlübol, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996), s. 615.

¹⁵⁰ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990–2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C. 2, 6. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 152.

¹⁵¹ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, (İstanbul: Der Yayınları, 2006), ss. 451.

Ortadoğu'nun ikinci plana itildiği dönem olarak bu dönem gösterilebilir.¹⁵² Bu anlayışla 1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye, hem Filistin Devleti ile ilişkilerini hem de İsrail Devleti ile ilişkilerini “insani müdahaleler” kapsamında yürütmeye çalışmış olup, İsrail ile antant kurarak sanki İsrail ile ilişkilerini daha fazla geliştireyormuş gibi görünerek aslında tarafsız bir politika yürütmüştür.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte İsrail'in Ortadoğu'daki stratejik önemini yitirmesi ihtimaline karşı İsrail Orta Asya'da ve Kafkaslardaki devletler üzerinden yeniden eski stratejik önemini kazanma yoluna gitmiştir. Bu açıdan Türkiye'yi menfaatleri gereği doğal müttefiki olarak görmüştür.¹⁵³ Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de 1991 yılı sonlarında Madrid'de kapsamlı bir Ortadoğu barış görüşmelerinin başlamasıdır. 1991 yılı sonlarında Madrid'de başlayan kapsamlı Ortadoğu Barış görüşmeleri Türkiye'nin inisiyatifi dışında gelişse de, Türkiye'nin Filistin ve İsrail'e karşı yürüttüğü dış politikasında önemli sonuçların yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye o dönem barış görüşmeleriyle ilgili olarak sürece dâhil olmak istemiş hatta Cumhurbaşkanı Özal, 1991'in Mart ayında Moskova gezisi sırasında barış konferansına ev sahipliği yapmayı öneren bir barış girişimi öne sürmüştü, ancak bu girişimi sonuca ulaştırılamamıştır. Özal önerisinde İsrail yönetimine barış için toprak formülünü kabul etmesi yönünde çağrıda bulunmuş ve Türkiye'nin adil bir şekilde arabuluculuk görevini üstelenebileceğini vurgulamıştır. Ancak Türkiye, su ve bölgesel güvenlik gibi kendisini doğrudan ilgilendiren konular olmasına rağmen toplantılara dâhil edilmemiştir.

Ortadoğu Barış süreciyle beraber Türkiye-İsrail ilişkilerinde gözle görülür olumlu yönde gelişmeler olmuştur. Bu süreç sonrasında görüşmelerin deklare edilme konusunda Türkiye rahat bir tavır sergilemiş¹⁵⁴ ve 1980'de kapattığı Kudüs başkonsolosluluğunu Eylül 1992'de yeniden açmıştır. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cenazesine İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres'in katılması, dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in 1993 Kasım ayında, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in 1994 Kasım'da İsrail'e yaptıkları

¹⁵² Aras, *Filistin İsrail Barış Sürecinde Türkiye*, s. 147.

¹⁵³ A.g.e., s. 147.

¹⁵⁴ Koç, a.g.e., s. 315.

ziyaretler neticesinde hız kazanmıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Tel Aviv'e yapmış olduğu ziyaret iki ülkenin yakınlaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çetin'in ziyareti ilk olarak 29 Haziran- 1 Temmuz 1993 tarihleri arasında yapılması yönünde planmış fakat hükümet programları nedeniyle ertelenmiştir. Akabinde, Çetin'in Ürdün'de olduğu sırada İsrail'in Lübnan'daki BM kampına yaptığı saldırı ve pek çok kişinin saldırıda hayatını kaybetmesi 27-29 Temmuz olarak yeniden planlanan ziyaretin daha uygun bir zaman dilimine alınmasına neden olmuştur. Çetin'in iki kez ertelenen gezisi 13-15 Kasım 1993'te gerçekleştirilmiş ve gezi gözlemciler tarafından Türkiye-İsrail ilişkileri üzerindeki Arap baskısının kalkmış olduğunu gösteren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Gezi sırasında Karşılıklı Anlayış ve İş Birliğinin İlkeleri Muhtırası imzalanmıştır. Çetin, Tel Aviv'den sonra Doğu Kudüs'te Orient House'a giderek Faysal Hüseyini ve Saeb Erakat gibi Filistinli yetkililerle Türkiye'nin barış sürecine katkısına ilişkin görüşmeler yaparak ziyaretlerini tamamlamıştır. Çetin'in Doğu Kudüs'te Filistinli yetkililerle görüşmesi daha sonra İsrail'e yapılacak tüm ziyaretlerde yinelenen bir uygulamaya öncüllük edecek bir girişim olarak görülmüştür. Çetin'in ziyareti sonrasında üst düzey ziyaretler gün geçtikçe artmış ve 3-5 Kasım 1994'te Başbakan Tansu Çiller de İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Çiller'in bu ziyareti, ilk kez bir başbakanın İsrail'i ziyaret etmesi nedeniyle ikili ilişkiler açısından yeni bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Gezi sırasında Başbakan Çiller'in resmi programda belirtilmemiş olmasına karşın, FKÖ'nün Doğu Kudüs temsilcisi Faysal Hüseyini ile görüşmesi İsrailli yetkililerin tepkisine neden olmuştur. Başbakan Rabin, görüşmeden dolayı üzüntü duyduğunu, ancak bu durumun Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemeyeceğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel'in Kasım 1995'te yapılması tasarlanan ancak Rabin'e yapılan suikast nedeniyle ertelenen ziyareti Mart 1996'da gerçekleşmiş, ziyaret sırasında Demirel, Arafat'la da görüşmüştür. Demirel'in ziyaretine karşılık Haziran 1996'da İsrail Devlet Başkanı Weizman da bir iade-i ziyarette bulunmuştur.¹⁵⁵

Barış süreci Türkiye'nin Ortadoğu güvenlik politikasını da olumlu etkilemiştir.¹⁵⁶ Güvenlik konusunda İsrail ile ortak adımlar atma isteği Türkiye'nin dış politikasında ön plana çıkmış, 1996 yılında İsrail ile askeri iş birliği anlaşması yapılmıştır. Türkiye

¹⁵⁵ Gencer Özcan, *Türkiye- İsrail İlişkilerinde Dönüşüm*, ss. 51-53

¹⁵⁶ Aras, a.g.e, s. 151

PKK'ya karşı stratejik ve istihbarat alanında iş birliği yapma adına bu anlaşmayı yapmıştır. Bu anlaşma Arap ülkeleri ve İran tarafından eleştirilmiş, anlaşmanın Ortadoğu barış sürecine zarar verebileceği iddiası ortaya atılmıştır.¹⁵⁷ Refah Partisi Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gelişmelere bu süreçte sert tepki vermiş; fakat Refah Partisi'nin koalisyon hükümetiyle iktidara gelmesi ve Necmettin Erbakan'ın Başbakan olmasıyla birlikte ilişkilerde bir bozulma olmadığı görülmüştür. Erbakan'ın verdiği demeçlerde İsrail ile anlaşma meselesini bir devlet sorunu olarak değerlendirdiği görülmüştür.¹⁵⁸ Refah Partisi-Doğru Yol Partisi iktidarının olduğu Temmuz 1996'dan Haziran 1997'ye kadarki dönemde beklenenin aksine ilişkilerde gelişmeler olmuş ve yeni anlaşmalar imzalanmıştır.

Refah Partisi izlediği siyasi çizgi itibariyle “Uluslararası İslamcı siyasal örgütler arasında söz sahibi bir siyasal hareket haline gelmeyi hedefleyen” bir parti olarak görülmüştür; zira göreve gelişlerinden kısa bir süre sonra Müslüman Kardeşler Örgütü üyesi Seyf'ul-İslam el Benna ve Nedva Hareketi Lideri Raşid el Gannuşî ile görüşmesi sağ, muhafazakâr ve İslamcı bir çizgide olduğunu destekler niteliktedir. RP'nin Müslüman Kardeşler Hareketi ile bağlantısı Türkiye'nin Mısır ile ilişkilerinde gerilim yaşamasına neden olmuştur. Tüm bunların yanında, Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde diğer İslamî hareketlerle de temas kurulmuştur.¹⁵⁹

6 Temmuz 1998'de İsrail'e giden Dış İşleri Bakanı İsmail Cem, Başbakan Netanyahu ile askeri ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra barış süreci ve terörizmle mücadele konularında da görüşmeler yapmıştır. İsmail Cem bu gezisinde Yahudilerin zulme uğradığını belgeleyen Soykırım müzesini gezmiştir.¹⁶⁰ İsmail Cem yaptığı bir röportajda, bölgede barış sürecinin seyrini engelleyen Netanyahu hükümeti ile askeri işbirliğinin artırılmasına yönelik yapılan anlaşmaya ilişkin bir soruya, barış sürecine önem verdiklerini ve yapılan anlaşmayı İsrail bünyesindeki bir siyasi parti ve bir çevreyle imzalamadıklarını İsrail devleti ile imzaladıklarını belirterek, herhangi bir tehdit olarak algılanmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶¹ 90'lı yılların sonunda Dışişleri

¹⁵⁷ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, (İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın yayın A.Ş.,2000) s. 317

¹⁵⁸ Aras, a.g.e, s. 152

¹⁵⁹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001: Orta Doğu'yla İlişkiler-Arap Devletleriyle İlişkiler”, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 2, 6. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 560.

¹⁶⁰ Basalel, a.g.e, s 326

¹⁶¹ Koç, a.g.e, 316

Bakanı İsmail Cem İsrail ve Filistin taraflarına eşik uzaklıkta değil eşit yakınlıkta bir politika izlemiş, bunun bir sonucu olarak da Arap ülkeleri ile diplomatik ilişkiler geliştirilmiş, Suriye ile diyalog içine girilmiş ve Mısır'la "ikili danışma merkezi" kurulmuştur. Bunların yanında İsrail'de Ehud Barak'ın başbakanlığa gelmesi sonrasında Barış Süreci'nin yeniden canlanması, Türkiye'nin işini kolaylaştıran ve Türkiye'nin etkili olabileceği bir durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁶²

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni durum İsrail'in dış politikasında kısmen değişimlere neden olmaya başlamıştır. İsrail'in Mayıs 2000'de Güney Lübnan'dan tek taraflı bir şekilde çekilme kararı almış olması barış sürecinde umutları arttırmıştır. Tarafların 11 Temmuz 2000'de ABD Başkanı Bill Clinton'ın ev sahipliğinde Camp David'de bir araya gelmeleri Türkiye'yi memnun etmiştir. Görüşmelerin olumlu sonuçlanması Türkiye'nin ciddi bir şekilde istediği bir gelişme olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkileri açısından bir diğer önemli dönüm noktası da; Camp David görüşmelerinin sonuçsuz kalmasının barış sürecinin geleceğini nasıl etkileyeceği ve Türkiye'nin bundan sonraki tavrının ne olacağı konusudur.¹⁶³

28 Eylül 2000'de Likud lideri Ariel Şaron'un Harem ül Şerif'e yaptığı ziyaret sonrasında başlayan El Aksa İntifadası kısa süre içinde tüm işgal altındaki topraklara yayılmıştır. El Aksa İntifadası sırasında izlenen gelişmeler Türkiye-İsrail ilişkilerinde sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuş, Ankara bu dönemde denge politikası izlemek konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır. Sivil hedeflere yönelik "intihar saldırıları" karşısında misillemelere yönelen İsrail'in Filistin hedeflerine nokta operasyonları düzenlemesiyle tırmanan gerginlik karşısında Türkiye'nin bir yandan Filistinlileri destekleyen tutumlar sergilediği öte yandan da İsrail ile ikili ilişkilerini bu gelişmelerden bağımsız bir ekseninde yürütmeye çalıştığı görülmüştür. Ankara bu dönemde Filistin kentlerinde İsrail Ordusu tarafından gerçekleştirilen operasyonlara karşı eleştirel bir tutum takınmış, İsrail'i "ölçüsüz" şiddet kullanıldığı gerekçesiyle sık sık kınamış, BM, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) gibi uluslararası platformlarda Filistin yanlısı bir tutum sergilemiştir.¹⁶⁴ El Aksa intifadasından sonra Türkiye, İsmail

¹⁶² Mesut Özcan "Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye", *Filistin Çıkmazdan Çözüme*, der. İbrahim M. Turhan, (İstanbul: Küre Yayınları, 2003), s. 85.

¹⁶³ a.g.e., s. 87.

¹⁶⁴ Gencer Özcan, *Türkiye- İsrail İlişkilerinde Dönüşüm*, (İstanbul: TESEV, 2005), s. 94

Cem'in üstlendiği arabuluculuk girişimi dâhilinde bir takım önerileri, hem İsraili yetkililere hem de Filistin yönetimine götürmüş ve sürecin devamı için şiddet ve çatışmaların bir an önce durması gerektiğini içeren mesajlar vermiştir. *“Türkiye, El Aksa intifadasından sonraki dönemde uyumlu eylem olarak tanımlanan bir etkinlik içine girmiştir.”*¹⁶⁵ II. İntifada sırasında, İsrail güvenlik güçlerinin Filistinli göstericilere otomatik silahlarla karşılık vermesi, hatta Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Gazze'deki binalarına ve limanda demirli sahil güvenlik gemilerine helikopterlerle saldırı yapması, Ankara'da olumsuz karşılanmıştır. Başta Cumhurbaşkanı Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit olmak üzere, Türk yetkililer olayların derhal durdurulmasının, Barış Süreci'nin devam edebilmesi için taşıdığı önemi vurgulamıştır. 6 Şubat 2001'de yapılan seçimlerde Ariel Şaron'un İsrail Başbakanlığına gelmesinin hemen ardından, Filistin'e karşı izlenen politikanın sertlik düzeyini yükseltmeye başlaması, Ankara'da endişe ile takip edilmiştir.¹⁶⁶

Türkiye Ekim 2000'de BM Genel Kurulu'nda çoğunluğunun Müslüman ülkelerin oluşturduğu bir grup tarafından hazırlanan ve Filistinli sivillere karşı aşırı güç kullanan İsrail'i kınayan, olayların soruşturulması adına bir mekanizmanın oluşturulmasını destekleyen bir karar tasarısına olumlu oy kullanmış ve İsrail'i kınama kararı almıştır. Türkiye'nin BM Genel Kurulu'ndaki bu tutumu ise İsrail'i oldukça rahatsız etmiştir.¹⁶⁷ Ankara'da Nisan 2002'de, Başbakan Bülent Ecevit'in partisinin Meclis grup toplantısında Filistin halkına karşı dünyanın gözleri önünde soykırım yapıldığını ifade etmesi Türkiye ve İsrail arasında büyük bir krize neden olmuştur. İsrail'den gelen yoğun tepkiler sonucunda Ecevit, kullanılan soykırım kelimesinin bazı çevrelerde maksadı aşan yorumlara sebep olduğunu belirterek yaşanan olayların Ortadoğu'da vahim sonuçlar doğuracağını ve bu gelişmelerin ülkemizce de kaygı ile takip edildiğini belirtmiştir.

Türkiye'nin İsrail ile ilgili geliştirdiği ilişkiler Filistin Sorununda meydana gelen gelişmelere karşı vereceği tepkiyi ciddi şekilde etkilemiştir. Kamuoyu ile siyaset yapıcıları arasında İsrail'e karşı tavır farklılığı gözden kaçmamıştır. Filistin'de meydana gelen ve kamuoyunun rahatsız eden gelişmelere karşın dış politikasını

¹⁶⁵ Gencer Özcan, a.g.e., s. 97.

¹⁶⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II.*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008), s. 578.

¹⁶⁷ Koç, a.g.e, s, 316

şekillendiren unsurlar bu tepkilere karşı pek fazla etkilenmeyen bir seyir takip etmiştir.¹⁶⁸

3.2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İLE DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMLARI

Türkiye'nin 1990'lar boyunca kısa süreli koalisyon hükümetleriyle yönetilmesi ve 2000'lerin başında yaşanan ekonomik kriz, dış politikada aktif ve istikrarlı eylem planlarının yürütülmesine engel olmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu olumsuz hava birtakım arayışlara sebep olmuş ve siyasi arenada yeni oluşumlar kendini göstermeye başlamıştır. 28 Şubat döneminde siyasi yasaklar sebebiyle sistemin dışında kalan İslami kanadı temsil eden isimler bir araya gelerek Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuşlardır. 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimlerden sonra beklentilerin çok üstünde bir oyla tek başına iktidara gelen AK Parti'yle beraber Türkiye'de iç ve dış politikada yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle dış politikada net değişimler yaşanmış, insan merkezli bir dış politika anlayışı benimsenerek, ülke sınırlarında yaşayan herkesin ekonomik, hukuki ve siyasi anlamda daha rahat bir ortama kavuşması hedeflenmiştir. 2011 yılına kadar Türk dış politikasında AK Parti iktidarı için Ortadoğu, Batı kadar önemli bir yere sahip olmuş, önceki dönemlerin aksine AK Parti hükümeti başta komşu ülkeler olmak üzere, bilhassa İslam ülkeleriyle ticari, siyasi ve sosyo- ekonomik anlamda ilişkilerini ilerletmiştir. Çıkar odaklı dış politikanın devam etmesinin yanında Osmanlı kültürü ve Doğu kimliği ön plana çıkarılarak, Batı kimliğine bir alternatif oluşturularak, iki medeniyet arasında sıkışıp kalan bir ülke modelinden dış politikada daha serbest hareket edebilen ve yeni parametreler geliştirebilen bir ülke olma amacı güdülmüştür.

AK Parti iktidarı o döneme kadar Türkiye'nin tarihsel potansiyelinin ve geçmiş birikimlerinin göz ardı edildiğini, dinamik bir dış politika anlayışından ziyade statik bir dış politika anlayışının hâkim olduğunu iddia ederek, yeni dönemle beraber bu durumun değişmesi gerektiğini; zira Türkiye'nin farklı bölgesel kimliklerin ortasında

¹⁶⁸ Mesut Özcan, a.g.m., s. 95.

bulunan merkez bir ülke olmasından kaynaklı bölgesel ve küresel ölçekte yaşanan krizlere seyirci ülke konumundan olaylara yön veren aktör ülke konumuna gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Ortadoğu'daki ülkelere yönelik yeni bir düzen inşasında AK Parti de birebir süreçte yer alma düşüncesinde olmuştur. Bu amaçla AK Parti dış politikada defansif bir tablo çizen görüntüden çıkıp, çok boyutlu, pro-aktif bir diplomasinin izlendiği, tarihsel ve coğrafi konumunun da etkisiyle düzen kurucu bir aktör olarak uluslararası sistemdeki yerini almıştır.

AK Parti'nin ilk dönemlerine baktığımız zaman özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD ile Ortadoğu ülkeleri arasında yaşanan gerilimlerde denge politikası yürütmek zorunda olduğunu görüyoruz; zira Amerika'nın Irak'ı işgali ve sonrasında takip eden olaylar Ortadoğu'da kartların yeniden karılmasına neden olmuş ve Türkiye gelişen bu olaylar neticesinde dış politikasında yeni misyonlar üstlenmek zorunda kalmıştır. Özellikle Ortadoğu'da ABD karşıtlığı hızla artarken, Türkiye taraflar arasında yaşanan krizi yumuşatmak zorunda kalmıştır.

ABD ve Batılı ülkeler 2012 yılına kadar Türkiye'nin dış politikasındaki yeni söylemleri desteklemişler; zira Türkiye bölgesindeki diğer ülkelerin demokratikleşme yolundaki eylemlerini destekliyor, bölgesindeki ülkelere nazaran daha ılımlı bir İslam kimliğiyle uluslararası sistemde var olmaya çalışıyordu. Fakat 2012 yılından sonra özellikle Mısır ve Suriye meselelerinde ABD'nin stratejik çıkarlarını göz ardı ederek bağımsız bir dış politika yürütmeye çalışması taraflar arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu'da Müslüman Kardeşlerle birlikte bir politika izlemesi, Filistin'de HAMAS'ı desteklemesi ve yakın ilişkiler içinde olması iki ülke arasında gerilimlere sebep olmuştur.

AK Parti'nin yayınlamış olduğu 2023 siyasi vizyon belgesinde kendisini siyasetin merkezinde konumlandırıran “muhafazakâr demokrat bir kitle partisi” olarak adlandırdığını görürüz. AK Parti'nin siyasi hedeflerine baktığımız zaman; “yüksek siyaset” olarak adlandırdığı sadece mikro düzeyde değil, makro düzeyde bir politikanın yürütülmeye çalışıldığı, sadece toplumun karşı karşıya kaldığı sorunlara değil, uluslararası sistemde cereyan eden sorunlara da çözüm üretme iddiasında olduğunu görürüz. Bu siyasi anlayıştan hareketle çevre ülkelerde meydana gelen

demokratik açılımlar, terörle mücadele gibi pek çok konuda fikrini beyan ederek aktif bir şekilde yer almaya çalıştığını görmekteyiz. AK Parti ayrıca, dış politika vizyonunda, bölgesinde meydana gelebilecek krizlerde barış ve istikrarı sağlayabilecek, küresel güç dengesinin önemli aktörlerinden biri haline gelebilecek bir ülke olmayı hedeflemektedir. AK Parti, ortaya koyduğu bu yeni dış politika söylemleriyle Balkanlardan, Kafkaslara, Afrika'dan Orta Asya'ya, Bosna- Hersek'ten, Makedonya'ya tarihsel bağlardan destek alarak, dil, din ve etnik açıdan sahip olunan kimlikle, iş birliğine dayalı bir dış politika anlayışıyla geleceği inşa etme amacı taşımaktadır. Türkiye, sözü edilen tüm bu hedefleri gerçekleştirme adına Türki cumhuriyetlerle en üst düzeyde ilişkiler yürüterek, Afrika açılımını gerçekleştirmiştir.¹⁶⁹ AK Parti'nin dış politikasını şekillendiren ilkeleri anlayabilmek için Ahmet Davutoğlu'nun evvela teorik olarak "Stratejik Derinlik" adlı eserde ele aldığı kavramlar irdelenmeli, akabinde AK Parti'de görevde olduğu dönemlerde yapmış olduğu açıklamalar, ortaya koymaya çalıştığı vizyon bilhassa incelenmelidir. Çalışmamızın bir sonraki başlığında Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik Doktrini" olarak Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere sahip olan ilkeleri çerçevesinde dış politikadaki etkisi izah edilmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Değişen Dış Politika Söylemlerinde Ahmet Davutoğlu Faktörü

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politikasında önemli bir yere sahip olan Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin dış politikasındaki konumunu 3 farklı evrede ele almak mümkündür. 2002-2009 yılları arasında AK Parti'de danışmanlıkla siyasette kendinden söz ettirmeye başlayan Davutoğlu, hassas konuların çözümü noktasında üstlendiği görev itibarıyla Türk Dış Politikası (TDP) alanında ayrıca değerlendirilmesi gereken bir isim olmasında etkili olmuştur.¹⁷⁰ Akabinde 2009 yılında Dış İşleri

¹⁶⁹ AK Parti 2023 Siyasi Vizyon, <https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>, Erişim tarihi: 08.11.2019

¹⁷⁰ ABD'nin Irak'ı işgali döneminde Türkiye topraklarını kullanmak istemesi üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 31 Mart tezkeresinin reddedilmesi, Türkiye'nin AB ile tam üyelik görüşmelerinin başlaması, Annan Planı görüşmeleri, Suriye ve İsrail arasında kriz haline gelen Golan Tepeleri meselesinde arabuluculuk görevini üstlenmesi, Filistin meselesine dair HAMAS lideri Halit Meşal'ın Ankara ziyareti gibi önemli gelişmelerdeki etkililiği... Detaylı bilgi için ayrıca bakınız; <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49686948> Erişim Tarihi: 13.10.2019

Bakanlığı görevine gelmesi Davutoğlu'nun Türkiye'nin dış politikasında daha aktif bir şekilde yer aldığı ve uluslararası camiada da görünürlüğünün artmasını sağlamıştır. Son olarak 2014- 2016 yılları arasındaki başbakanlık dönemiyle de AK Parti'nin dış politikasında var olan etkinliğini devam ettirmiştir.

Dış işleri Bakanlığı görevine geldikten sonra Türk dış politikasını birtakım teorik çerçevede yürütmeyi planlayan Davutoğlu, bu amaçla farklı teorik tanımlamalar geliştirmiş, özellikle kültürel miras ve kimlik konularına vurgu yapmıştır. Davutoğlu'nun dış politikaya dair düşünceleri, “Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu” isimli eserinde büyük ölçüde yer almaktadır. Kitapta, Türkiye'nin jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel anlamdaki konumunun dünya siyasetindeki varlığı açısından önemli düzeyde etkili olduğu, tek taraflı bir dış politika izlenmesinin mümkün olmadığı ve bu sebeple yeni Türk Dış Politikasının özellikle coğrafi ve tarihsel değerlerin görmezden gelinerek inşa edilemeyeceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin tarihi ve kültürel anlamda sahip olduğu kimliğinin, bölgesel ve küresel ölçekte değerlendirildiğinde merkez bir konumda olduğu, dolayısıyla yeni dönem dış politikanın statükocu bir anlayışla yürütülemeyeceği vurgusu yapılmıştır.

Davutoğlu, uluslararası sistemde “merkez ülkeler” ve “tampon ülkeler” olmak üzere iki farklı ülke türü olduğunu ve Türkiye'nin tarihi ve coğrafi bağlantıları sebebiyle “merkez ülke” olduğu iddiasında bulunur. Pek çok siyaset yazarlarının Türkiye'yi köprü/geçiş ülkesi olarak adlandırdığını fakat bu anlayışın artık değişmesi gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'ya karşı duyarsız kalma gibi bir lüksü olmadığını, Ortadoğu'da meydana gelen her türlü olayın Türkiye'yi de ilgilendirdiğini ve Türkiye'nin iç parametrelerini etkileme gücüne sahip olduğunu iddia eder. Ayrıca Türkiye'nin küresel güçlerle olan ilişkilerini tanımlayabilmesi için bölgesel güçlerle ilişkisini belli bir zeminde yürütmesi gerektiğini; zira merkez ülkenin küresel ilişkilerini bölgesel misyonları içinde oluşturduğunu ifade eder. Bu nokta da Ortadoğu'nun önemine değinir ve Türkiye'nin Ortadoğu'da etkililiğinin diğer güçlerle kuracağı ilişkiler açısından büyük payı olduğunu söyler.¹⁷¹ Davutoğlu, Türkiye'nin bu yeni dönemle birlikte dış politikada “yeni bir üslup” benimsemesi gerektiğini ve

¹⁷¹ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), ss. 82-83.

*“Doğu platformlarında Doğulu kimliğinden gocunmadan ama o kimlikle yüzleşip yine o kimlik etrafında tezler ve çözümler üretebilen, Batı platformlarında ise Batı’nın nosyonlarını özümsemiş, Avrupalı bir bakışla Avrupa’nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmak”*¹⁷² gerektiği vurgusunda bulunur ve bunun sadece siyasiler özelinde değil, aydınlar özelinde de bir değişikliğin yaşanmasıyla mümkün olabileceğini söyler.

Davutoğlu’nun bu söylemleri Türkiye’nin dış politikasında o zamana kadar yüzünü Batı’ya dönmüş bir devlet olmaktan çıkıp artık Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya Devletleri’nin kaderini kendi kaderi olarak gören, bölgesel anlamda daha aktif, ayrıca bölgede cereyan eden olaylarla ilgili olarak masada karar alıcı pozisyonunda olma hedefinde olan bir devlet olacağını göstermiş ve görevde olduğu süre zarfında bu durumun yansımaları görülmüştür.

Merkez ülke olma iddiası Türkiye’nin dış politikada çok boyutlu bir politika izlemesi sonucunu doğururken, küresel ve bölgesel anlamda yaşanan olaylar karşısında gözlemci bir devlet değil, gerektiğinde gelişmelere yön verebilecek, uluslararası camiada sistemi dizayn edebilecek güçte bir aktör olmasını gerekli kılmaktadır. Davutoğlu, Türkiye’nin sadece bir bölgeye bağlı bir politika yürütmesinin mümkün olmadığını; zira tarihi ve coğrafi konumdan kaynaklı bir politika geliştiremezse çevre bir ülke haline gelebileceğini, bunun ise Türkiye gibi bir ülke için kabul edilebilir bir şey olmadığını ifade eder. Davutoğlu ayrıca, Trakya Doğu Avrupa’nın, Erzurum Kafkasya’nın, Güneydoğu Anadolu bölgesi Mezopotamya’nın çevresi gibi düşünülebilse de Türkiye toplamda bir merkez ülke konumunda olmalıdır ifadeleriyle Türkiye’nin merkez ülke iddiasını vurgular.¹⁷³

Davutoğlu’na göre, Türkiye’nin bu güçte bir aktör olabilmesi için ise öncelikle ekonomik anlamda istikrarlı olabilmesi, toplum tarafından gerekli desteği görebilmesi gibi bazı şartları taşıyabilmesine bağlıdır; zira AK Parti iktidarına kadar olan dönemde Türkiye iç siyasetinde terörle mücadele olayları yüzünden iç kutuplaşma, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik kriz gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. AK Parti iktidarıyla beraber bu konularda ciddi adımlar atılmış ve yeni vizyonlar

¹⁷² “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> Erişim Tarihi: 13.10.2019

¹⁷³ A.g.e., s. 206.

belirlenmiştir.¹⁷⁴ Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” kitabında ortaya koyduğu Türkiye’nin tarihi ve coğrafi konumundan kaynaklı bölgesel önemi ve özellikle Osmanlı kültür mirası vurguları, Turgut Özal döneminde etkisini gösteren Neo-Osmanlılık anlayışını yeniden gündeme getirmiştir.¹⁷⁵

Ahmet Davutoğlu’nun dış politikasını üç metodolojik ve beş tane de operasyonel ilkeler şekillendirmiştir. Metodolojik ilkelerden ilki, geleneksel dış politikanın aksine küresel ve bölgesel anlamdaki krizlerde bekle gör anlayışıyla hareket eden bir ülke değil, krizlerin çözümünde etkin olabilen bir ülke anlayışına dayanan “vizyon sahibi dış politika” ilkesidir. Bu anlayışa göre Türkiye kendi bölgesinde oluşan olaylara doğrudan müdahil olarak, kriz sonrasında değil en başından beri aktif olarak varlığını hissettirebilmelidir. Ayrıca Türkiye’nin birebir içinde olmadığı konularda, Türkiye’nin uluslararası ve tarihi konumu göz önünde bulundurularak politikalar geliştirilmelidir.¹⁷⁶ Buna örnek olarak 2005 yılında gerçekleştirilen Afrika açılımı verilebilir. Bir diğer metodolojik ilke ise “tutarlı ve sistematik çerçeve” ilkesidir. Bu ilkeye göre dış politikada küresel ve bölgesel anlamda aynı ilkeler ışığında bir politika yürütülmesi hedeflenmektedir. Avrupa’da ve Ortadoğu’da yürütülen ilişkilerde aynı temel ilkelere bağlı kalınması, Batı’yla ilişkileri iyileştirme amacı güderken, Doğu ile olan ilişkilerin göz ardı edilmemesi ve iki tarafla da bağlantılı bir ilişki yürütülmesi esastır. Son metodolojik ilke ise, “yumuşak güce dayalı yeni bir diplomasi ve söylem” ilkesidir. İlk olarak 1990 yılında Joseph Nye tarafından tanımlanan kavram; küresel sistemin çok kutuplu yapısıyla beraber, medyanın ve uluslararası aktörlerin etkisinin artmasına bağlı olarak askeri gücün geri plana itildiği, sert gücün yerine iş birliğinin ön plana çıktığı bir anlayışın ürünüdür.

Türkiye de dış politikada genelde AK Parti özelde Ahmet Davutoğlu’nun aktif olduğu dönem bu anlayışı benimsemiş, diplomasi, diyalog, tarihsel birikim, kültür ve karşılıklı ekonomik bağımlılık gibi ilkeler ışığında politikalarını şekillendirmiştir. Bununla beraber Türkiye dış politikasında sert gücü tamamen bir kenara itmemiş, daha ziyade

¹⁷⁴ “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, Erişim Tarihi: 13.10.2019

¹⁷⁵ Alexander Murinson, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 6, (2006), ss. 945-946.

¹⁷⁶ Murat Yeşiltaş ve Ali Balcı, “AK Parti Dönemi Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, (Kış 2011), ss. 13-14.

bir denge politikası yürütmüştür. Bununla ilgili olarak Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007” adlı makalesinde yumuşak güç ve askeri gücün tutarlı bir şekilde kullanılması gerektiğini, eğer bu güç yöntemleri aynı oranda yönetilemezse en başarılı operasyonların bile kötü sonuçlara yol açabileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁷ Bu bağlamda Türkiye dış politikasını şekillendirirken makul ve ikna edici politikalarla hareket etmiş, sert gücü tamamen göz ardı etmeden, yumuşak güce dayalı bir siyasi anlayış ortaya koymuştur. Türkiye özellikle Ortadoğu ve yakın coğrafyada bu minvalde hareket etmiş, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Kızılay, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluğu gibi başkanlıklar vesilesiyle pek çok projeyi yürütmüş ve o bölgelere yardımların ulaşmasını sağlamıştır. Türkiye’nin dış politikada yürüttüğü bu tarz faaliyetler ve bölgesel krizlerde arabuluculuk görevini üstlenmesi yumuşak gücün pratikteki tezahürüdür.

Ahmet Davutoğlu’na göre yukarıda bahsedilen ilkelerin pratiğe dökülebilmesi için beş temel ilke mevcuttur. Bunlar; özgürlük- güvenlik dengesi, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika, pro-aktif bölgesel dış politika ve ritmik diplomasi.¹⁷⁸ Bunlardan ilki, “güvenlik ve özgürlük dengesi” arasındaki bağlantı olarak karşımıza çıkar. Davutoğlu, devletlerin özgürlük ve güvenlik yaklaşımlarının hangi noktalara kadar korunması gerektiği üzerinde durur. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası uluslararası camiada sert gücün iyiden iyiye hissedildiğini, güvenlik söylemlerinin arttığını, Ortadoğu’da savaş tehditlerinin ortaya çıktığını fakat böylesi bir ortamda bile Türkiye’nin demokratikleşme adına paketler hazırlayarak güvenliğini de tehlikeye atmadan özgürlüğü sağlamaya çalışan tek ülke olduğunu ifade eder. Türkiye’de demokratikleşmenin sağlanmasıyla beraber yumuşak gücün etkisi artacak ve böylece Türkiye çevresinde meydana gelen olaylarda model bir ülke haline gelebilecektir.¹⁷⁹ Bu durumun sağlanabilmesi için Türkiye’nin güvenlik ve özgürlük arasındaki dengeyi koruması temel şarttır. Ahmet Davutoğlu bu sebeple, Türkiye’nin güvenliği adına içeride ve dışarıda özgürlüklerin genişletildiği, demokratikleşmenin sağlandığı bir politika izlemesi gerektiğini savunur. Bu anlayış ekseninde Türkiye 2011’den beri

¹⁷⁷ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007,” *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 1, (2008), s. 86.

¹⁷⁸ A.g.m., s. 79.

¹⁷⁹ “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, Erişim Tarihi: 13.10.2019

Ortadoğu’da demokratik olmayan yönetimlerin değiştirilmesi için halk nezdindeki demokrasi mücadelelerine destek vermektedir.

Ahmet Davutoğlu’nun dış politikada savunduğu bir diğer unsur ise “komşularla sıfır sorun” ilkesidir. Türkiye 2000’li yıllara kadar komşu ülkelerle ciddi sorunlar yaşayan bir ülkedir. Yunanistan’la Kıbrıs ve kıta sahanlığı problemi, Suriye ile sınır (Hatay) ve su sorunu, Irak’la PKK kampları açısından ciddi sorunları mevcuttu. Dolayısıyla komşularıyla iyi ilişkiler yürütmesi pek muhtemel görünmüyordu. 1995 senesinde Yunanistan’la yaşanan “Kardak Krizi” ve Suriye ile 1998 yılında yaşanan “Öcalan Krizi” Türkiye’nin savaşıma noktasına gelmesi sonuçlarını doğurmuştur. 2002 yılına gelindiğinde AK Parti iktidarıyla birlikte evvela komşularla sıfır sorun anlayışı üzerinde durularak, mevcut problemler çözülmeye çalışılmıştır.¹⁸⁰

Davutoğlu’na göre Türkiye’nin büyük ölçekli bir dış politika yürütebilmesi için öncelikle yakın havzasındaki komşularıyla olan ilişkilerini düzenlemesi gerekmektedir. Komşularıyla sürekli sorunlar yaşayan bir ülkenin bölgesel ve küresel ölçekte politikalar oluşturabilmesi mümkün değildir. Örneğin, Türkiye’nin hem Bulgaristan’la hem de Yunanistan’la sorun yaşaması durumunda etkili bir Balkan politikası gerçekleştirmesi çok mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde Ortadoğu’da Suriye, İran ve Irak ile sürekli çatışma halinde yürütülen dış politikanın zararlarını bertaraf edebilecek herhangi bir ittifak politikası söz konusu değildir. Davutoğlu’na göre, Türkiye’nin son yıllardaki en büyük siyasi açmazı, Gürcistan harici bütün komşu ülkelerle konjonktürel gerginlik yaşandığı bir dönemde bölgesel anlamda politika üretme çabası içinde olmasıdır. Davutoğlu ayrıca, komşu ülkelerle yaşanan gerginliklerin ortadan kaldırılabilmesi için toplumlararası ilişkilerin artırılarak ekonomik ve kültürel anlamdaki unsurların daha geniş bir alana yayılması gerekliliğini savunur.¹⁸¹ Davutoğlu, komşu ülkelerle kurulan ilişkilerin yanı sıra sınır komşusu olmayan ülkelerle ittifaklar kurularak, etkin bir dış politika yürütülmesinin sonucunda bu ilkenin anlamlı hale geleceğini söyler.

¹⁸⁰ Süleyman Güder ve M. Hüseyin Mercan. "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası." *İnsan & Toplum Dergisi* C. 2, S. 3 (2012), s. 64

¹⁸¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), ss. 143-144.

Ahmet Davutoğlu'nun dış politikada savunduğu bir diğer unsur ise “çok boyutlu dış politika” ilkesidir. Davutoğlu, Türkiye'nin doğu- batı, kuzey- güney gibi pek çok jeokültürel havzanın ortasında bulunması sebebiyle çok boyutlu bir dış politika geliştirmesi gerektiğini savunur. Eğer Türkiye, bütün komşularıyla iyi ilişkiler yürütebilirse bölgesel bir güç özelliğine sahip olabilir. Davutoğlu'nun çok boyutlu dış politika ile kastettiği şey; *“Türkiye’yi kendi eksenini etrafında, kendi bölgesi ve çevresiyle barışık bir şekilde gittikçe temerküz ettiren Afroavasya’nın merkezinde düzen kurucu bir aktör haline getirmek.”*¹⁸²

Davutoğlu bu ilkeyi izah ederken ok ve yay metaforuna başvurur.¹⁸³ Türkiye'nin coğrafi ve kültürel olarak iki kutup arasında kaldığını, böylesi bir durumda sadece Doğu veya Batı kimliği ile hareket edilemeyeceğini söyleyerek bu durumu, *“Türkiye’yi bir ok olarak düşünün ve yüzünüzü Batı’ya çevirin. Okun yayını ne kadar çekerseniz yani yayı Doğu’ya ne kadar çok yaklaştırırsanız, ok, Batı’ya o kadar hızlı ve sert yönelir. Yani Avrupa’ya etkisi o kadar çok olur. Bunlar birbirini bütünleyici niteliktedir.”* sözleriyle pekiştirir.¹⁸⁴ Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde tek boyutlu bir politika yürütemeyeceği düşüncesine dayanan ilke, dış politikada farklı alanlarda değişik aktörlerle “eş zamanlı” bir ilişki içinde olmasını savunur. Türkiye bu ilke çerçevesinde, küresel ve bölgesel ölçekte izlediği ilişkilerini birbirlerine alternatif olarak değil, karşılıklı bağımlılığın daha da arttığı tamamlayıcı ilişkiler olarak görmektedir. Bunun örneklerini ise Türkiye'nin dış politikada Batı'ya bağımlı olmaksızın, diğer ülkelerle yürüttüğü ilişkilerde aktif bir politika izlemesinde görebiliriz.¹⁸⁵ Türkiye'nin, ABD ve Rusya ile yürütülen ilişkilerde de çok boyutlu dış politika ilişkisini başarıyla yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Ahmet Davutoğlu'nun dış politikada savunduğu bir diğer unsur ise “pro-aktif bölgesel dış politika” ilkesidir. Pro-aktif bölgesel dış politika anlayışında amaç, krizin patlak vermesini beklemeksizin sorun teşkil edebilecek konulara müdahale planları geliştirerek, tarafların ortak bir paydada buluşmasını sağlayabilmektir. Pro-aktif

¹⁸² Davutoğlu, Teoriden Pratiğe, s. 207

¹⁸³ “Bakan Davutoğlu'ndan Ok ve Yay Benzetmesi”, <https://www.haberler.com/bakan-davutoglu-ndan-ok-ve-yay-benzetmesi-haberi/>, Erişim Tarihi: 13.10.2019

¹⁸⁴ “Avrupa’ya İnat Vizesiz Hayat”, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/avrupaya-inat-vizesiz-hayat-1038414/> Erişim Tarihi: 13.10.2019

¹⁸⁵ Yeşiltaş ve Balcı, a.g.m., ss. 16-17

bölgesel dış politika ilkesinin en bariz örnekleri Türkiye'nin, Arap- İsrail, Suriye- İsrail, Boşnak- Sırp çatışmalarında, arabulucu konumda bir görev üstlenmek istemesinde karşımıza çıkmaktadır. Pro-aktif diplomasi anlayışına göre, çevrede meydana gelen olaylara karşı duyarsız kalmamak gerektiği; zira çevrede yaşananların ülke içindeki gelişmeleri de etkileyebildiği, sorunlar bölgesel ölçekten küresel ölçeğe taşınabildiği için sorunların çözümü konusunda gerekli aksiyonun alınması gerekmektedir. Böylece ülkeler, dış politikada reaksiyoner tavrıdan aksiyoner tavra geçiş yaparlar.¹⁸⁶ Bölgesel ve küresel anlamda güçlü bir aktör olma hedefi olan Türkiye'nin pro-aktif diplomasi örneklerini özellikle Ortadoğu politikalarında görmek mümkündür. Türkiye izleyeceği pro-aktif dış politika sayesinde uluslararası sisteme önceden müdahil olabilecek ve karar alıcı düzeyde de etkili olabilecektir. Bu durumda Türkiye düzen kurucu bir aktör olarak sistemde var olacak ve düzen kurucu aktör olarak kendini tanımlayan Türkiye ise sadece bölgesel anlamda değil, uluslararası örgütlerde de faal olarak kendini göstererek, küresel ölçekte de bir aktör konumuna gelecektir.¹⁸⁷ Buna örnek olarak ise, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi, G20 üyeliği, Arap Ligi ve Afrika Birliği'ne gözlemci olarak katılması gösterilebilir.

Ahmet Davutoğlu'nun dış politikada savunduğu son unsur ise “ritmik diplomasi” ilkesidir. Ritmik diplomasi, Türkiye'nin dış politikada daha aktif bir şekilde var olmasını, uluslararası örgütlerde ve uluslararası sorunlarda kendini bir aktör olarak konumlandırmasını hedeflemektedir. Dış politikada statik bir diplomasi anlayışından dinamik bir diplomasi anlayışına geçişin arzulandığı bir yaklaşımdır. Ritmik diplomaside temel şart, uluslararası ilişkilerin anlık takibinin yapılması ve buna istinaden doğru adımların atılması gerektiğidir. Bu yaklaşımda bir diğer önemli husus, hareketle beraber uyumun var olması konusudur; zira hareketin var olup, uyumun olmadığı yerde kaos başlar.¹⁸⁸ Ahmet Davutoğlu, ritmik dipmoasinin Türkiye'nin dış politikasında muhakkak başvurulması gereken bir yöntem olduğu fikrini öne sürer. Davutoğlu bu düşüncelerini; *“Eğer şartlar dinamikse ve siz statik duruyorsanız o şartlara intibak edemezsiniz. Sürekli hareket eden bir diplomasiye sahip olmamız lazım. Bunun için ritmik diyorum. Yani hiçbir şey olmuyorsa bile yerinde hareket*

¹⁸⁶ H. Tarık Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 9, (2009), ss 45-46.

¹⁸⁷ Yeşiltaş ve Balcı, a.g.m., s. 18

¹⁸⁸ a.g.m., s. 16

etmeli ama mutlaka hareket etmeli.” sözleriyle vurgular.¹⁸⁹ Devletlerin diğer ülkelerle olan ilişkilerinde yapmış olduğu resmi ziyaretlerin sıklığı bu tarz bir diplomasi anlayışıyla açıklanabilir. Türkiye’nin son dönemdeki dış politikasında ritmik diplomasinin izlerini görmek mümkündür. Türkiye’nin 2010 yılındaki BM Güvenlik Konseyi’nde Kuzey Kore, Afganistan ve Teröre Karşı Savaş komisyonlarındaki aktif aktör rolünde varlığını hissettirmesi ritmik diplomasiye örnek olarak gösterilebilir.¹⁹⁰

Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007,” adlı makalesinde 11 Eylül saldırıları sonrasında Türkiye’nin konumunun yeniden tanımlanması gerektiğini, yeni konumunun hem fikri hem de coğrafi anlamda önemli bir temele sahip olduğunu; zira Türkiye’nin Afro-Avrasya’nın geniş kara kütesinin ortasında hem Asya hem Avrupa ülkesi olma özelliği taşıyan, pek çok bölgesel kimliği olan, tek bir kimliğe indirgenemeyecek merkezi ülke konumunda olduğunu ifade eder.¹⁹¹ Davutoğlu’na göre, Türkiye’nin 11 Eylül saldırıları sonrası dönemde dış politikada aktif ve vizyon sahibi bir anlayışla, var olan gücünü kullanarak hareket etmesi uluslararası sistemde kaybeden değil kazanan ülke olmasını sağlayacaktır.

Ahmet Davutoğlu’nun görevde olduğu süre boyunca dış politikada izlemeye çalıştığı yöntemlere ve hedeflere baktığımız zaman idealist bir devlet adamı figürüyle karşılaşırız. Özellikle komşu ülkelerle sıfır sorun, pro-aktif diplomasi, çok yönlü dış politika ve ritmik diplomaside bunun örneklerini görmek mümkündür. Ayrıca vizyon odaklı bir dış politika anlayışı ve merkez ülke olma iddiası Davutoğlu’nun dış politikaya dair idealist bir çizgide olduğunu gösteren diğer konulardır. Davutoğlu’nun Türkiye’nin dış politikasında bu denli iddialı ve idealist olmasının arkasında yatan sebepler; Türkiye’nin jeostratejik ve jeopolitik konumundan kaynaklı, tarihsel arka planı sayesinde bölgesel anlamda diğer ülkelerle ortak bir kimlik ve kültüre sahip ülke olması ve bu ülkeler üzerinde düzen kurucu bir aktör olabilme özelliğini taşımasıdır.

¹⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, Editör Özel, CNN Türk, 17 Şubat 2004; aktaran Gürkan Zengin, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi”, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010), s. 92

¹⁹⁰ Sedat Aybar, "Türkiye’nin Orta-doğu Politikası ve ‘Yeni Coğrafya’ Algısı" <http://www.tr.boell.org/tr/2014/06/16/turkiyenin-ortadogu-politikasi-ve-yeni-cografya-algisi-yayinlar>, Erişim Tarihi: 05.09.2019

¹⁹¹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007,” s. 78

3.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE FİLİSTİN ÖZELİNDE ORTADOĞU'DA YAŞANAN KRİZLER

3.3.1. Dökme Kurşun Operasyonu

Türkiye'nin 2008 yılında Suriye ve İsrail arasındaki arabuluculuk rolü devam ederken, 27 Aralık 2008'de başlatılan ve 22 gün süren, tarafların ateşkesiyle sona eren İsrail'in Gazze saldırıları¹⁹², İsrail'de kutlanan Hanuka Bayramı'nın ilk günlerine denk gelmesi ve bu bayramda çocukların oynadığı kurşundan dökme topaçlardan esinlenilerek¹⁹³ “Dökme Kurşun Operasyonu” ismini almıştır. İsrail'in, Gazze'den Sderot gibi sivil yerleşim yerlerine karşı yapılan roket saldırılarını durdurma bahanesini ileri sürerek başlattığı operasyonda BM İnsani İlişkiler Koordinasyon Ofisi'ne göre 459'u çocuk ve 239'u kadın 1,417 sivilin de aralarında olduğu 1,976 Filistinli öldürüldü. Binlerce patlamamış savaş artığı Gazze Şeridi'nden etrafa saçıldı. Yüz binlerce insan yerinden edildi. Aralarında üç sivilin de olduğu 67 İsrailli öldürüldü.¹⁹⁴ Sivil halka karşı kullanımının yasak olduğu kitle imha silahı beyaz fosforun kullanıldığı operasyonda 5000'den fazla kişi yaralanmış, 4000'in üzerinde bina yıkılmış ve Gazze'nin tek üniversitesi olan Gazze İslam Üniversitesi'nin de içinde bulunduğu 200.000'den fazla bina zarar görmüştür.¹⁹⁵

İsrail'in başlatmış olduğu operasyona en sert tepki dönemin Başbakanı Erdoğan'dan gelmiş, Erdoğan, İsrail'i saldırgan bir ülke olarak tanımlamış ve Gazze'yi “açık hava Hapishanesi'ne benzeterek yapılan operasyonun barışa karşı büyük bir darbe olduğunu vurgulamıştır. Partisinin belediye başkan aday tanıtım toplantısında konuşan Erdoğan; *“Savaşın da bir hukuku vardır. Bizim bildiğimiz bizim öğrendiğimiz her semavi din insan hayatını kutsal sayar. İnsan hayatına kastetmeyi en büyük günah kabul eder. Tevrat'ta da İncil'de de ve Kur'an-ı Kerim'de de bu böyledir. 10 emirden altıncısı*

¹⁹² Mehmet Dalar, “İsrail'in Gazze Saldırısının Siyasal Arka Planı ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Akademik Orta Doğu*, C. 4, S. 1, (2009), s. 115.

¹⁹³ İsrail'den “Dökme Kurşun Operasyonu” İtirafı, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/57624/israil_den__Dokme_Kursun_Operasyonu__itirafi.html, Erişim Tarihi: 05.10.2019

¹⁹⁴ “İnsan Hakları Gruplarının Gazze'ye Erişimini Sağla”, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/israil-insan-haklari-gruplarinin-gazzeye-erisimini-sagla>, Erişim Tarihi: 05.10.2019

¹⁹⁵ “Gazze Raporu Mart” <http://www.ihh.org.tr/uploads/2012/gazzerapor2012.pdf>, Erişim Tarihi: 05.10.2019

*‘Öldürmeyeceksin’ der. İngilizcesi, ‘You shall not kill.’ İbranicesi, ‘Lo tir’tsach’*¹⁹⁶ cümleleriyle İsrail’i kutsal kitaptan yapmış olduğu atıflarla eleştirmiştir.

Erdoğan’ı asıl kızdıran olay ise Türkiye’nin arabulucu olduğu Suriye ile İsrail arasındaki barış görüşmelerini tamamlamak amacıyla 22 Aralık’ta Türkiye’ye gelen İsrail Başbakanı Olmert’in saldırı planını bilmesine rağmen Türkiye’yi konudan haberdar etmemesidir. Erdoğan konuşmasında İsrail’in savunmasız insanlara karşı bu denli bir saldırı içerisinde olmasının bir insanlık suçu olduğunu ifade etmiş, bu tarz saldırıların barış görüşmelerini olumsuz etkilediğini ve sorunun bu şekilde çözülemeyeceğini vurgulamıştır.¹⁹⁷ Dışişleri Bakanlığı da yaptığı açıklamada; bölgedeki bu tarz saldırıların sivillerin büyük zarar görmesine neden olduğunu, bölgenin istikrarı için tehlikeli olduğunu ifade etmiş, İsrail’in yaptığı bu saldırıları derhal sona erdirmesi çağrısında bulunmuştur. Ayrıca bölgedeki Filistinlilere insani yardımların ulaşması için ablukanın kaldırılması gerektiğini, çatışmanın sona erdirilmesi adına uluslararası toplumu bu saldırılara tepkisiz kalmaması ve Gazze halkına gerekli yardım elini uzatması için göreve çağırmıştır. Yapılan saldırılar sonrası İsrail kınanmış ve uluslararası toplumu Gazze halkının yanında olmaya davet edilmiştir.¹⁹⁸

Ankara’nın İsrail’in yapmış olduğu operasyonlara tepkisi ise yine kendisini devlet terörü ve orantısız güç kullanımı söylemleri içinde yer bulmuştur. Türkiye bu kapsamda İsrail’in BM’den çıkarılmasını da önermiş olup, Erdoğan İsrail’in Gazze saldırılarına yönelik konuları görüşmek üzere Ürdün ve Suriye’ye geziler düzenlemiş, gezilere başlamadan basına verdiği demeçte: Türkiye’nin Suriye-İsrail arasında arabuluculuk rolü kesinleşmişken, İsrail’in gerçekleştirdiği saldırıların Türkiye’ye karşı bir “saygısızlık” olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹ Erdoğan gezinin akabinde 6 Ocak 2009’da operasyonların devam etmesi ve kayıpların artması üzerine; 1 Ocak 2009’dan itibaren Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğinin başlamasının Gazze

¹⁹⁶ “Öldürmeyeceksin”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/lo-tir-tsach-oldurmeyeceksin-10795635>, Erişim Tarihi: 05.10.2019

¹⁹⁷ “AKP Salonunda İsrail’e Öfke”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-salonunda-israil-e-ofke-10660034>, Erişim Tarihi: 05.10.2019

¹⁹⁸ “No:220 - 27 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_220---27-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 12.10.2019

¹⁹⁹ “Başbakan Erdoğan’dan önemli açıklamalar”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-onemli-aciklamalar-10676295>, Erişim Tarihi: 12.10.2019

saldırılarının çözümü açısından Türkiye'ye bazı sorumluluklar yüklediği, bu sorumlulukların neticesinde bölge ülkelerine geziler düzenlenerek ortak bir anlayış, dil, irade akabinde diplomatik seçeneklerin oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan'ın bölge ülkelerini ziyaretlerinde en önemli nokta olarak Gazze'ye yönelik saldırılarının bir an önce durdurulması ve ambargonun kaldırılması olduğu net bir şekilde vurgulanmıştır.²⁰⁰ Erdoğan'ın, ifadelerine bakıldığında dikkat edilecek en önemli konunun; Türkiye'nin dış politikada bekle gör politikasını izlemeyi reddettiği ve çatışma çözümlerine yönelik pro-aktif dış politikayı öncelediği dikkat çekmektedir. Yine Erdoğan'ın Türkiye'nin tarihinden aldığı güçle bölgede bir misyonu olduğunun ifadesi ise AK Parti dönemi dış politikasında Davutoğlu'nun söylemlerine bir atıf niteliği taşımaktadır.

Dökme Kurşun Harekâtı Türkiye'nin kendi bölgesinde bölgesel güç olma isteği rolüne darbe vurmuştur. Özellikle bölgedeki etkisini artırmak isteyen Türkiye, İsrail-Filistin, İsrail-Suriye ve HAMAS- El Fetih arasında arabuluculuk rolüne soyunmuştur. İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonuna başlaması ise İsrail-Suriye görüşmelerini sona erdirmiş ve Türkiye'nin bunca yoğun çabasının boşa gitmesine sebep olmuştur. Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Erdoğan'ın eleştirilerinin bu denli şiddetli olmasının sebebi İsrail'in bu harekâtının Türkiye'nin Orta Doğu'da kendine biçtiği merkez ülke rolünü etkisiz ve işlevsizleştirmeye yönelik bir eylem olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Sonuç olarak Dökme Kurşun Harekâtı, Türkiye-İsrail ilişkilerini çok hassas bir hale getirmiştir. Denebilir ki Türkiye ve İsrail arasında sürekli kriz döngüsünü tetikleyen gelişme bu harekât olmuştur.

3.3.2. Davos Krizi

İsrail'in Gazze'ye yönelik başlatmış olduğu “Dökme Kurşun Operasyonu” Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkilerken, İsviçre'de yapılan Dünya Ekonomik Forumu'nda 29 Ocak 2009'da “One Minute” veya “Davos” Krizi olarak bilinen dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez

²⁰⁰ “İnsanlık Tarihine Kara Leke Düşürdünüz”, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/119423-insanlik-tarihine-kara-leke-dusurdunuz> , Erişim Tarihi: 12.10.2019

arasında yaşanan olay, Türkiye- İsrail ilişkilerinde var olan gerilimin yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur.²⁰¹

Toplantıya Erdoğan ve Peres dışında BM Genel Sekreteri Ban-Ki Moon ve Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa da iştirak etmiş ve ilk olarak Ban-Ki Moon ardından Amr Musa ve Recep Tayyip Erdoğan, son olarak da Şimon Peres konuşmalarını gerçekleştirmiştir. Erdoğan konuşmasında, İsraili askerler ile HAMAS'ın milletvekilleri arasında muhtemel takas konusunda bir çözüm sunmaya çalıştıklarını fakat bir sonuç elde edilemediği gibi 27 Aralık'ta operasyonların başlatıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Erdoğan, yapılan barış görüşmelerinde HAMAS'ın dışarda bırakıldığını, sadece el- Fetih'le görüşüldüğünü, bu durumda bir sonuç elde etmenin mümkün olmadığını; zira Filistin'de seçimi kazanmış bir temsilcisi olan HAMAS'ın da masa da olması gerektiğini ve Türkiye'nin de bu konuda gerekli aksiyonu alabileceğini vurgulamıştır. Peres'in yüksek sesle bölgedeki sorunun kaynağının HAMAS olduğunu, Filistinlilere gerekli yardımların HAMAS'ın saldırıları başlattığı döneme kadar ulaştırıldığını fakat HAMAS'ın roket saldırıları sonucu ilişkilerin bu hale geldiğini iddia etmesi²⁰² üzerine, Erdoğan moderatörden söz hakkı istemiştir. Moderatörün Erdoğan'a söz hakkı tanımaması üzerine Erdoğan zihinlere “one minute” olarak kazınan çıkışının ardından;

“Sesin çok yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüz, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum. Ülkenizde başbakanlık yapmış iki kişinin bana çok önemli lafları vardır. Filistin'e, tankların üstünde girdiği zaman, 'kendimi bir başka mutlu addediyorum' diyen başbakanlarınız var. Tankların üzerine çıkıp da 'Filistin'e girince mutlu oluyorum' diyen başbakanlarınız var. Ve bana sayılar veriyorsunuz. İsmi de veririm, belki merak edenleriniz vardır. Şu zulme alkış tutanları da ayrıca kınıyorum. Peki, çocukları öldürenleri kalkıp da alkışlamak öyle zannediyorum ki insanlık suçudur... Sadece size,

²⁰¹ Nuri Yeşilyurt, “11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi- Ortadoğu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3: (2001-2012)*, ed. Baskın Oran, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s.432.

²⁰² “İşte Peres'in ortalığı alevlendiren konuşması”, <http://www.milliyet.com.tr/dunya/iste-peresin-ortaligi-alevlendiren-konusmasi-1053281>, Erişim Tarihi: 09.08.2019

iki söz söyleyeceğim...” sözlerinin akabinde moderatör Erdoğan’ın konuşmasını engellemeye çalışmış ve bunun üzerine Erdoğan; “sözümü kesmeyin” diyerek, “Tevrat’ın 6. maddesi der ki; öldürmeyeceksin, burada öldürme var.”²⁰³ sözleriyle İsrail’in Filistin’deki insanlık suçunu tüm dünyanın gözü önünde cesur bir şekilde dile getirmiş ve ardından da salonu terk etmiştir.

Zirvede yaşananlar dünya kamuoyunda büyük bir yankı uyandırırken, iki devlet arasındaki ilişkiler açısından da ciddi bir gerilim yaşanmasına sebep olmuştur. Bununla beraber zirveden hemen sonra krizin daha da büyümemesi adına Peres, Erdoğan’ı arayarak olaydan dolayı duyduğu üzüntülerini dile getirmiş fakat Davos krizinin izleri yıl içinde birçok kez görülmüştür. İsrail’in bu tutumun ardında, bölgede bir tarafta HAMAS ve Hizbullah’la sorun yaşaması bir tarafta da İran ve Suriye ile ilişkilerin kötü durumda olmasından kaynaklı Türkiye’yle de ilişkilerin içinden çıkılmaz bir hal almasından duyduğu endişe yatmaktadır. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Türkiye ve İsrail arasındaki münasebet stratejik ortaklık noktasından, karşılıklı güvensizliğe doğru dönüşmüş durumdadır.

Zirveden sonra Erdoğan’ın Davos çıkışı Türkiye dış politikası ve iç politikası üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Erdoğan’ı Davos dönüşünde İstanbul’da binlerce kişi karşılarken, Türk ve Filistin bayrakları taşıyan kalabalık, “Türkiye seninle gurur duyuyor” ve “Kahrolsun İsrail” sloganları atarak Filistin meselesinde Başbakan Erdoğan’ın çıkışını desteklemişlerdir. Türk halkının Erdoğan’a bu konudaki desteği, kendilerini kimlik anlamında konumlandıkları yerle yakından ilgilidir; zira Müslüman kimliği ön planda olan Türkiye, Filistin konusunu âdeta bir İslam davası olarak görmekte ve İsrail’in Filistinlilere karşı tavrını bu minvalde değerlendirmektedir.

Erdoğan’ın Davos’taki tavrı bu bağlamda ülke içinde genel olarak olumlu bir şekilde karşılanırken, birtakım kesim tarafından iç politikada siyasi bir manevra olarak yorumlanmıştır. Halkın büyük çoğunluğunun İslami kimliğe sahip olmasından dolayı 29 Mart 2009 tarihinde yapılacak olan yerel seçimlerde Erdoğan’ın liderliğindeki

²⁰³ “İşte o konuşma”, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/01/29/baskan-recep-tayyip-erdoganin-davostaki-one-minute-cikisinin-10-yiliü> Erişim Tarihi: 09.08.2019

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin oylarında bir artış yaşanabileceği düşünceleri dile getirilmiştir.

Davos krizi sonrası Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın yaptığı açıklamada, zirvedeki tepkisinin Peres veya Yahudilere yönelik olmadığı, moderatörle ilgili olduğu yönündeki ifadelerine rağmen İslami camiadaki popülerliği artmış, Arapların ise Filistin konusunda Türkiye kadar samimi bir duruş sergilemediği düşüncesi kendi halkları arasında büyük tepki toplamasına neden olmuştur.

Genel olarak ortaya çıkan bu kriz, Başbakan Erdoğan'ın karizmatik liderliğinin de etkisiyle Türkiye'nin Ortadoğu'daki saygınlığı açısından olumlu bir izlenim oluşmuştur. Ayrıca bu süreçte Türkiye, Gazze'nin yeniden inşasına önemsemiş, 2009-2010 BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği boyunca İsrail tarafından Gazze'ye uygulanan ambargoların sonuçsuz kalması noktasında gerekli adımları atmıştır.²⁰⁴ Son olarak, Türkiye'nin Davos'taki tutumu Ortadoğu'da Türk- İslam kültürünün yeniden canlanabileceği düşüncesine sebep olmuş ve Erdoğan bu noktada bir lider olarak görülmüştür.

3.3.3. Alçak Koltuk Krizi

2008 yılından sonra Dökme Kurşun operasyonu ile başlayan iki ülke arasındaki gerginlik Davos Krizi ile devam etmiş ve bunu daha sonra da Anadolu Kartalı Tatbikatının iptali, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara krizi takip etmiştir. Davos Krizi sonrasında İsrail'in de 2001-2008 yılları arasında beş kez katılmış olduğu Anadolu Kartalı Tatbikatının 2009 yılında uluslararası düzeyden ulusal düzeye indirilmesi ve İsrail'in tatbikata katılamaması ortaya yeni tartışmalar çıkartmıştır. İki ülke arasındaki gerginliğin devamını getiren diğer bir olay ise TRT 1'de yayınlanan ve Filistin'deki 'Dökme Kurşun Operasyonu'nu işleyen 'Ayrılık' adlı dizi olmuştur. Dizinin tanıtım sahnelerinde Erdoğan'ın Davos'ta kullanmış olduğu 'one minute' repliğinin geçmiş olması ve de Filistinli bir bebeğin İsrail askeri tarafından vurulduğu

²⁰⁴ Nuri Yeşilyurt, a.g.m., s.432.

sahnenin yer alması gibi etkenler iki ülke arasındaki gerginliği artırarak bir krizin yaşanmasına neden olmuştur.²⁰⁵

TRT 1 kanalı İsrail'in kablolu yayınında yer aldığından dolayı tartışmalara neden olan dizinin ilk bölümü İsrail kamuoyu tarafından da izlenmiştir ve bir İsrail gazetesi olan Yedioth Ahranot gazetesinde diziyle ilgili geniş bir eleştiri yazısı yayınlanmıştır. Yazıda dizinin İsrail'de sarsıntıya neden olduğu ve İsrail askerlerinin çocukların üzerine bilinçli ateş eden, sivilleri katleden vahşi askerler olarak gösterildiğine dair sitem içeren uzunca bir eleştiri yazısı yayınlanmıştır. Aynı zamanda dönemin İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman da *"Bu, ciddi bir provokasyondur ve ayrıca devlet desteğiyle yapılmıştır. Gerçekle ilişkisi olmayan ve İsrailli askerleri, barbar katiller olarak gösteren bir dizinin düşman devletlerce bile yayınlanması yakışmaz. İsrail ile diplomatik ilişkileri olan Türkiye'de yayınlanması ise çok manidar ve üzücü"* açıklamasını yapmıştır²⁰⁶

Alçak koltuk krizine neden olan 'Ayrılık' dizisine bir eleştiride İsrail'in önde gelen televizyon kanallarından biri olan Kanal 2 'den gelmiştir. Kanal 2 'Ayrılık' dizisinin İsrail ve İsrail askerlerine karşı ciddi provokasyon içerdiğini ve tamamen gerçeklere aykırı olduğunu ileri sürmüş ve de diziyi antisemitizm oluşturmaya yönelik provokasyon olarak lanse etmiştir. Aynı zamanda Kanal 2 böyle bir dizinin TRT gibi devlet kanalında yayınlanmış olmasına atıf yapmıştır. Diziden fragmanlara yer verilen Kanal 2'nin haberinde dizi ile alakalı Dışişleri Bakanı olan Liberman'a da fikrinin sorulduğu ve bakanın Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisinin dizi hakkında açıklama yapmaya davet edileceğini belirttiği ifade edilmiştir.²⁰⁷ Ayrılık dizisini takiben diğer bir kriz de 'Kurtlar Vadisi Pusu' adlı dizi ile yaşanmış ve dizide yer alan bir sahnede başrol oyuncularından Polat'ın öldürdüğü kişinin kanının İsrail bayrağının üzerindeki Davut yıldızına sıçraması tepki toplamıştır. Ayrıca başrol oyuncusu Polat'ın

²⁰⁵ Bilal Karabulut, "Alçak Koltuk Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924 -2012*, ed. Haydar Çakmak, (Ankara: Kripto Kitaplar, 2012), s.378

²⁰⁶ "İsrail'le Ayrılık Krizi", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-le-ayrilik-krizi-12702210> Erişim Tarihi: 28.10.2019

²⁰⁷ "İsrail'le Bu Sefer de Dizi Krizi", <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/israile-bu-sefer-de-dizi-krizi-1150704> Erişim Tarihi: 28.10.2019

İsraililere müteveccih “*Hep siz mi savaş suçu işleyeceksiniz*” sözleri de tepki çekmiştir.²⁰⁸

Tüm bu gerginlikleri takiben 12 Ocak 2010 tarihinde, 2009 yılında Türkiye adına İsrail Büyükelçisi olarak atanan Oğuz Çelikkol Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon tarafından makamına çağrılmış ve görüşmede Büyükelçi Çelikkol, diplomatik etik teamüller göz ardı edilerek kasten, küçük düşürme amaçlı alçak bir koltukta oturtulmuş ve aynı zamanda kendisine hiçbir ikramda bulunulmamıştır. Görüşme esnasında Çelikkol ve Ayalon arasında bulunan masada sadece İsrail bayrağı bulundurulmuş ve Türk bayrağına yer verilmemiştir. Ek olarak Türk büyükelçisine karşı yapılan muameleyi göstermek amacıyla Ayalon, İsrail basın muhabirlerini görüşme odasına davet etmiş ve “*Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim*” sözlerini sarf ederek Türkiye’nin sert tepkisine sebep olan Alçak Koltuk Krizi’nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁰⁹

İsrail nezdinde Ayalon’un diplomatik teamüllerin dışına taşan gayri ahlaki bu davranışına karşılık Türk makamlarınca verilen tepkiler ve de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, aynı günün akşamına kadar resmi özür gelmemesi durumunda İsrail’deki Büyükelçinin geri çekileceği yönündeki söylemi sonuç vermiş, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’in de devreye girmesiyle İsrail tarafından resmi özür içeren bir mektup Türkiye’nin Tel Aviv’deki Büyükelçiliği’ne ulaşmış ve tansiyon düşmüştür.²¹⁰ Bakanlıkça verilen bilgiye göre mektup şu şekildedir:

“Şahsınıza ve Türk halkına saygılarımı iletir ve çeşitli konularda farklı görüşlere sahip olmamıza rağmen, sizi temin ederim ki bunlar, hükümetlerimiz arasında açık, karşılıklı ve saygıya dayalı diplomatik kanallardan ele alınması ve çözümlenmesi gerekir. Sizi küçük düşürmek gibi bir niyetim hiçbir şekilde yoktu.

²⁰⁸“İsrail’den Türkiye’ye Kurtlar Vadisi Uyarısı”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/112096/israil_den_Turkiye_ye_Kurtlar_Vadisi_uyarisi.html, Erişim Tarihi: 28.10.2019

²⁰⁹ Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, “Türkiye-İsrail İlişkileri: İnişli-Çıkışlı Seyrin Dip Noktası”, Kocaeli Üniversitesi’nde 23-24 Eylül 2014 tarihlerinde düzenlenen konferans, s.294, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201412099tr-israil.pdf> Erişim Tarihi: 28.10.2019

²¹⁰ Nuri Yeşilyurt, a.g.m., s.443.

Girişiminin yapılış biçimi ve algılanışı nedeniyle özür dilerim. Lütfen bunu büyük saygı duyduğumuz Türk halkına iletiniz.”²¹¹

3.3.4. Mavi Marmara

HAMAS, 2006’da yapılan seçimleri kazanarak Gazze’de yönetimi ele almış, el- Fetih ise Batı Şeria’nın yönetimini üstlenmiştir. HAMAS’ı terör örgütü olarak gören İsrail, Gazze halkını cezalandırmak ve HAMAS üzerinde tahakküm kurmak için ekonomik müeyyide uygulamaya başlamış, ardından Gazze’ye yönelik hiçbir insani yardıma izin vermeyerek ambargo uygulamıştır. Türkiye Hükümeti Filistin’e karşı İsrail’in uyguladığı ambargo sürecinde İsrail yetkilileriyle müzakere ederek ambargonun kaldırılması ve insani yardımların ihtiyaç sahiplerini ulaştırılması konusunda arayış bulmaya çalışmış fakat İsrail bu noktadaki beklentileri cevapsız bırakmıştır.²¹²

Gazze’ye uygulanan kuşatmanın kaldırılması ve uluslararası camianın ilgisinin bölgeye çekilebilmesi adına 2010 yılının Mayıs ayında, Türkiye menşeli İHH’nın öncülüğünde “Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım” sloganı ile yardım filoları Gazze’ye doğru yola çıkmıştır. 6 farklı sivil toplum kuruluşu²¹³ ve 37 farklı ülkeden 750 aktivistin yer aldığı insani yardım filosunda Avrupa Parlamentosu’ndan milletvekilleri, Nobel Barış ödüllü isimler de vardı.²¹⁴ 30 Mayıs 2010’da yola çıkan filo, İsrail güçleri tarafından saldırıya uğramış, İsrail, uluslararası hukuk çerçevesinde devletlere tanınan açık denizlerdeki geçiş serbestliği ilkesini ihlal ederek Mavi Marmara gemisine yaptığı saldırıyla yardımların Gazze’ye ulaşmasını engellemiştir.

²¹⁵ Düzenlenen bu baskın, dünya gündeminde büyük yankı uyandırmıştır. Yardım filosunu durdurmak için yapılan baskın neticesinde biri Amerika, dokuzu Türkiye vatandaşı olmak üzere toplam 10 kişi hayatını kaybetmiş ve 50’den fazla insan yaralanmıştır. Davos’ta, Türkiye Hükümeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail

²¹¹ “İsrail Türkiye’den özür diledi”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100113_turkey_israel Erişim Tarihi: 28.10.2019

²¹² Oğuz Çelikkol, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye İsrail Çatışması*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), s.101.

²¹³ “Mavi Marmara”, <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara>, Erişim Tarihi: 02.09.2019

²¹⁴ “Yardım gemilerinde kimler var?”, <https://www.haberler.com/yarim-gemilerinde-kimler-var-2079552-haberi/>, Erişim Tarihi: 02.09.2019

²¹⁵ Ahmet Hamdi Topal, “İsrail’in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı”, *Public and Private International Law Bulletin*, Vol. 32, S. 1, (2012) s.108.

Başbakanı Peres arasında yaşanan “one minute” çıkışıyla gerilen Türkiye- İsrail ilişkileri akabinde, TRT’de yayınlanan “Ayrılık” dizisiyle İsrail, Türkiye’ye uyarılarda bulunmuştur. 2010 yılının başında yaşanan “alçak koltuk krizi” ve son olarak İsrail’in hiçbir gerekçe olmaksızın Mavi Marmara gemisine yapmış olduğu saldırı sonrasında ise taraflar arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.²¹⁶

İsrail’in saldırısının ardından İslam Konferansı Örgütü, Cidde’de acil bir toplanma kararı almış, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Yürütme Kurulu’nda saldırıyla ilgili olarak *“Bizim 11 Eylül’ümüz olmuştur”* sözleriyle İsrail’i kınamıştır: *“İsrail’in gemilere saldırısında Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşları tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldü. İsrail’in eylemi eşkıyalık, korsanlık, taammüden cinayet ve adam kaçırma gibi suçların hepsini içermektedir. Bu devlet terörüdür. Bu tek olay bölgenin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu bizim 11 Eylülümüz olmuştur ki bu bizim bölgesel ve küresel bakışımıza derin tesiri olacaktır ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacak anlamına gelmektedir.”*²¹⁷ Açıklamasında bulunarak İsrail’in saldırısını sert sözlerle eleştirmiştir.

Bu saldırının arka planında İsrail devletinin meşru müdafaa hakkını kullandığı iddia edilmiş olsa da meydana gelen saldırının uluslararası sularda yaşanması ve 37 farklı ülkeden katılan aktivistlerin hiçbir sebep olmaksızın hedef alınması, olayın meşru müdafaa kapsamında değerlendirilemeyeceğini açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Gazze şeridine insanı yardım götüren yardım filolarına yapılan saldırı hakkında; İsrail’in yapmış olduğu bu katliamın tüm lanetleri hak ettiğini, bu katliamın sadece Mavi Marmara yardım filosuna değil uluslararası hukuka yapıldığını dile getirerek saldırıyı bir devlet terörü olarak nitelendirmiştir. Başbakan Erdoğan ayrıca *“Türkiye yeni yetme köksüz bir devlet değildir. Bir kabile devleti hiç değildir. Kimse Türkiye’nin sabrını test etmeye kalkmamalıdır. Türkiye’nin dostluğu ne kadar kıymetliyse, düşmanlığı da o kadar şiddetlidir. Türkiye’nin dostluğunu kaybetmek bile başlı başına bir bedeldir.”* diyerek İsrail devletine gözdağı vermiştir.²¹⁸ Saldırı, tüm dünyada büyük tepkilere sebep

²¹⁶ “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *SDE Analiz*, S. 16, (2011), s.17.

²¹⁷ “İsrail’in saldırısı bizim 11 Eylül’ümüz”, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz-1247560>, Erişim Tarihi: 01.09.2019

²¹⁸ “Erdoğan’dan İsrail’e çok sert tepki”, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/519590-erdogandan-israile-cok-sert-tepki>, Erişim Tarihi: 01.09.2019

olmuş, Türkiye’de ise sadece dönemin hükümeti tarafından değil muhalefet kanatta da sert bir dille eleştirilmesi, Türkiye’nin Filistin konusundaki hassasiyetini ortaya koymuş, Filistin meselesinin Türkiye için sıradan bir mesele olmadığı bir kez daha kesinleşmiştir. Kısacası, İsrail’in hiçbir gerekçe olmaksızın yapmış olduğu bu saldırı Türkiye- İsrail ilişkilerini büyük bir çıkmaza sokarken, Türkiye’nin saldırı sonrası takındığı kararlı tavır Filistin’le olan ilişkiler açısından da önemli bir yere sahiptir.

Mavi Marmara olayının ardından İsrail’in eylemlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğunun iddia edilmesi ve İsrail’in yardım filolarını gasp etmesi Türkiye’yi hukuki anlamda bir sürecin yürütülmesi için harekete geçirmiştir. Bu kapsamda Türkiye, İslam Konferansı Örgütü Bakanlar Kurulu’nu, NATO’yu ve BM Güvenlik Konseyi’ni olağanüstü toplantıya çağırarak uluslararası örgütlerin İsrail’in yapmış olduğu eylemi kınayan bildiriler yayınlanmasını sağlamıştır.²¹⁹

İsrail devletinin uluslararası sularda gerçekleştirdiği uluslararası hukuka aykırı eylemlerinden sonra Türkiye Hükümetinin siyasi söylemleri, dünya kamuoyunun dikkatini Filistin halkı üzerine çekmiş ve uluslararası camianın Filistin’e bakışını olumlu yönde etkilemiştir. Genel olarak Mavi Marmara yardım filosuna yapılan saldırıdan sonra İsrail’in suçlu, Filistin halkının ise masum olduğu tescillenmiştir.²²⁰

İsrail Devleti tarafından bakıldığında ise yardım filosuna yapılan saldırı eylemini haklı gösterme çabası içerisinde oldukları görülmektedir. İsrailli yetkililer, 37 farklı ülkenin de vatandaşının yer aldığı insani yardım gemilerinin tahrik amacıyla hareket ettiğini, yolcular içerisinde aşırı İslamcı gruplara dâhil üyeler ve teröristler olduğunu ileri sürmüştür. İsrail bu iddialarını, İHH Başkanı Bülent Yıldırım’ın 2009 yılının Aralık ayında Gazze’de HAMAS lideri İsmail Haniye ile yaptığı görüşmeyle ve Viva Palestina adlı yardım konvoyuna katılmasıyla ispatlama çabasına girmiştir.²²¹ İsrail’in bu açıklamalarının uluslararası hukuk açısından kabul edilebilir bir tarafı yoktur zira insani yardım gemisi, uluslararası sularda saldırıya uğramış ve İsrail, Filistin’deki ambargonun kaldırılması için yola çıkan masum insanları kasten öldürme girişiminde bulunmuştur.

²¹⁹ Özcan, Gencer; “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde, Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler”, *Ortadoğu Analiz*, C. 2, S. 18, (Haziran 2010), s.37.

²²⁰ Öner, *a.g.e.*, s.102

²²¹ Umut Uzer, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S. 2, (2011), s.158.

Tüm bu yaşananlar neticesinde birçok ülke İsrail Devleti'nin saldırılarını kınayan açıklamalarda bulunmuş, İsrail Devleti'nin Gazze'ye uyguladığı ambargonun kaldırılması talepleri yinelemiştir.²²² Dönemin ABD Başkanı Barack Obama ise yaşanan olaydan dolayı üzüntü duyduğunu ifade etmiş fakat İsrail Devleti'ni kınamaktan kaçınmıştır.²²³

İsrail Devleti'ne en sert tepkilerden biri Birleşmiş Milletler 'den gelmiştir. Acil olarak toplanan BM Güvenlik Konseyi, saldırıdan dolayı İsrail Devleti'ni kınadığını duyurmuş ve İsrail Devleti'ne gasp ettiği gemileri ve esir aldığı sivilleri acilen bırakması çağrısında bulunmuş ve dünyanın dört bir yanından gelen insani yardımların dağıtılmasını ve soruşturmanın şeffaf bir şekilde yürütülmesini dile getirmiştir.²²⁴

Mavi Marmara saldırısından sonra Türkiye, İsrail Devleti'ne karşı askeri gücünü kullanarak bir misillemeye bulunmak yerine ekonomik, siyasi ve diplomatik vb. yaptırım metotları uygulamayı tercih ederek, İsrail Devleti ile olan ilişkileri en alt düzeye indirgemıştır. Türkiye hükümetinin Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde Türkiye- İsrail ilişkilerini en alt düzeye indirme kararı iki devlet arasındaki ilişkiler için alınmış cesur bir karardır. Türkiye Hükümeti, İsrail yönetiminin uyguladığı sert politikaya karşılık misillemeye bulunmamış ve uluslararası hukuka uygun olarak diplomatik çerçevede bir tavır almıştır.

Türkiye Hükümeti'nin başarıyla yürütmüş olduğu diplomasi neticesinde tüm dünyanın tepkisini üzerinde toplayan İsrail, Mavi Marmara olayından yaklaşık olarak üç yıl sonra Türkiye'den resmi olarak özür dilemiş ve tazminat ödeyeceğini bildirmiştir. Olaydan 6-7 yıl sonra 20 Milyon Dolar tazminatı Türkiye Devleti'ne ödemiştir.²²⁵

²²² "Leading article: Israel must listen to the World", <https://www.independent.co.uk/voices/editorials/leading-article-israel-must-listen-to-the-world-1992472.html>, Erişim Tarihi: 05.09.2019

²²³ "Dakika dakika dünyayı ayağa kaldıran saldırı", <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dakika-dakika-dunyayi-ayaga-kaldiran-saldiri-14888528>, Erişim Tarihi: 05.09.2019

²²⁴ "Security Council Condemns Acts Resulting in Civilian Deaths during Israeli Operation against Gaza- Bound Aid Convoy, Calls for Investigation, in Presidential Statement", <https://www.un.org/press/en/2010/sc9940.doc.htm>, Erişim Tarihi: 10.09.2019

²²⁵ "İsrail 20 milyon dolarlık tazminatı yatırdı", <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1303941-israil-20-milyon-dolarlik-tazminatiyatirdi> Erişim Tarihi: 03.09.2019.

3.3.5. ABD Tarafından İsrail'in Başkenti Olarak Kudüs'ün Tanınması ve Türkiye'nin Tepkisi

Doğu Kudüs; 1967 tarihinde Arap- İsrail Savaş'ında sonra İsrail tarafından işgal edilmiş ve işgalin ardından 13 yıl sonra Kudüs egemenlik altına alınarak Knesset'in "Temel Yas" adlı kanunuyla İsrail'in başkenti olarak ilan edilmiştir. Yaşanılan bu olay, tüm dünyada tepkilere yol açarken Türkiye-İsrail arasındaki diplomatik ilişkilerin ilk defa alt seviyelere düşmesine neden olmuştur. ABD Kongresi 1995 yılında 'Kudüs Büyükelçilik Yasasını' kabul ederek İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi konusunda ki görüşlerini somutlaştırmış fakat elçiliğini Tel Aviv olarak belirlemiştir. 6 Aralık 2017'de yılında ise ABD Başkanı Donald Trump'ın BM kararlarını hiçe sayarak, İslam camiasından gelen tüm tepkilere rağmen Kudüs'ü İsrail'in resmî başkenti olarak ilan etmesi uluslararası camiada ciddi tepkilere yol açarken, bölgede barışın tesisine vurulan ağır bir darbe olarak yorumlanmıştır.

Trump'ın bu kararında ardında yatan sebepler olarak başkanlık seçimleri döneminde bir seçim kampanyası olarak ABD'de bulunan önemli gerek Yahudi Kuruluşlarına²²⁶ gerekse İsrail halkına önemli ölçüde vaatlerde bulunması gösterilmektedir.²²⁷ Donald Trump'ın 21 Mart 2016 tarihinde AIPAC'ta yaptığı konuşmada "*Amerikan büyükelçiliğini Yahudi halkının ebedi başkenti olan Kudüs'e taşıyacağız*"²²⁸ ifadesi ve 25 Eylül 2016 tarihinde Netanyahu ile yapmış olduğu görüşmede başkan seçilmesi durumunda "*Kudüs'ün bölünmez bütünlüğünü tanıyacağını*"²²⁹ ifade etmesi Donald Trump'ın konuya ilişkin görüşlerine örnek olarak verilebilir.

Donald Trump'ın Kudüs ile ilgili kararları sadece Yahudi lobisinin desteğini almak için değil, ABD'de yaşayan Evanjelistlerin de talepleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. ABD'nin Evanjelist Başkan Yardımcısı Mike Pence katılmış olduğu AIPAC toplantısında İsrail ve ABD'nin davalarının bir olduğunu belirtmiş ve

²²⁶ AIPAC, (ADL), Amerika Ortodoks Yahudi Cemaati Birliği, Cumhuriyetçi Yahudi Koalisyonu, Amerika Siyonist Organizasyonu ve Amerikan Siyonist Hareketi

²²⁷ "Trump'ın Kudüs kararının arkasındaki azınlık koalisyonu", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumpin-kudus-kararinin-arkasindaki-azinlik-koalisyonu/1002116>, Erişim Tarihi: 20.09.2019

²²⁸ Sarah Begley, "Read Donald Trump's Speech to AIPAC", <http://time.com/4267058/donald-trump-aipac-speech-transcript>, Erişim Tarihi: 20.09.2019

²²⁹ "Trump to Netanyahu: If I'm president, I'll recognize undivided Jerusalem", <https://www.timesofisrael.com/pm-meets-trump-in-ny-will-sit-down-with-clinton-later/>, Erişim Tarihi: 20.09.2019

her zaman İsrail Devleti'nin yanında olduklarını ifade etmiştir.²³⁰ Ayrıca, Evanjelizm gibi bir mezhebin bu kararı desteklemesinin yanında, Donald Trump'ın Kudüs'te 14 Mayıs 2018 tarihinde elçiliğin açılacağını ifade etmesi²³¹ ayrı bir önem taşımaktadır ki, bu tarih İsrail Devleti'nin kurulduğu günün tam 70 yıl sonrasına tekabül etmektedir. Yaşanan bu olayları protesto etmek isteyen Filistin halkına yönelik İsrailli askerlerin açmış olduğu ateş sonucunda yaklaşık olarak 60 Filistinli öldürülmüş ve 2800 civara Filistinli yaralanmıştır.²³² Recep Tayyip Erdoğan, İsrail'in Filistin halkına yönelik yapmış olduğu bu saldırıları “soykırım” olarak adlandırmış ve Türkiye’de üç günlük yas ilan etmiştir.²³³ Ayrıca Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Filistinlilerin saldırıya uğramasından dolayı İsrail'in Ankara Büyükelçisi Eitan Naeh'i çağrılarak, bir süreliğine ülkesine dönmesi yönünde açıklama yapılmıştır.²³⁴

BM Genel Kurulu, İsrail Devleti'nin Batı Şeria'da yerleşim yerleri açmak için aldığı kararı kınamış olsa da, Donald Trump bu konuda İsraillilere, kendisinin göreve başlamasına kadar sabırlı olmalarını söylemiştir.²³⁵ Donald Trump'ın bu tür açıklamaları, Filistin meselesinin ana hatlarından birisini oluşturan Kudüs meselesini içinden çıkılmaz bir hale çevirmiştir. 6 Aralık 2017'de ABD Başkanı Trump, ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararıyla başkanlık seçimlerindeki vaatlerini yerine getirmiştir. Kararın 2017 yılında gerçekleşmiş olması Balfour Deklerasyonu'nun 100. Yılına tekabül etmesi açısından da ayrı bir önem arz etmektedir.

ABD'nin bu kararına karşı Türkiye Dışişleri Bakanlığı aynı gün içerisinde bir açıklamayla birlikte ABD'nin bu kararını kınayarak, Filistin meselesinin ancak bağımsız Filistin Devleti'nin tanınmasıyla çözüme kavuşacağını dile getirmiştir.

²³⁰ “İsrail'in Davası”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/israilindavasi-40837960> , Erişim Tarihi: 20.09.2019

²³¹ “ABD: Kudüs Büyükelçiliği 14 Mayıs'ta açılacak”, <https://www.dunya.com/dunya/abdkudus-buyukelciligi-14-mayista-acilacak-haberi-415332> , Erişim Tarihi: 21.09.2019

²³² “Gazze'de son durum! İsrail katliamı ve Filistin'den son dakika bilgileri.”, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2018/05/15/gazgede-son-durum-israil-katliami-ve-filistinden-son-dakikabilgileri>, Erişim Tarihi: 21.09.2019

²³³ “Erdoğan'dan İsrail'e "soykırım" suçlaması”, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-israile-soyk%C4%B1r%C4%B1m-su%C3%A7lamas%C4%B1/a-43780128>, Erişim Tarihi: 21.09.2019

²³⁴ “İsrail'in Ankara Büyükelçisi'ne 'bir süre ülkesine dönmесinin uygun olacağı' iletildi”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201805151033454907-israil-ankara-buyukelci-disisleri-cagrildi/>, Erişim Tarihi: 22.09.2019

²³⁵ “Trump'dan İsrail'e: Ben yönetimi devralana kadar sabredin”, <https://tr.sputniknews.com/abd/201612281026532044-trump-israil-baskanlik-sabir/> Erişim Tarihi: 21.09.2019

ABD'nin bu kararının bölgedeki barışa zarar verdiğini vurgulayan Dış İşleri Bakanlığı, alınan bu kararın yanlışlığını vurgulamıştır.²³⁶

ABD'nin aldığı bu karardan sonra Türkiye'nin yoğun uğraşları neticesinde 21 Ocak 2018 tarihinde BM Genel Kurulu toplanmış ve ABD'nin almış olduğu karar, 128 üye ile veto edilerek, ABD'nin kararına olan tepki ortaya konmuştur. Bu konuda da Türkiye Filistin meselesi kendi iç meselesi gibi sahiplenerek, Filistin'in önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin 1967 tarihli 242 sayılı kararının tamamıyla tezatlık içeren ABD'nin tutum ve kararlarını, Türkiye yalnızca kınamakla kalmamış, başkanlığını yürütmüş olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı'nı 13 Aralık 2017 tarihinde olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Toplantıda, ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in resmî başkenti olarak tanıyan tek taraflı karar reddedilerek, Doğu Kudüs'ün Filistin Devleti'nin başkenti olduğu teyit edilmiş ve tüm devletlere, Filistin'in başkentinin ve Doğu Kudüs olarak tanınması yönünde çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca ABD'nin bu kararının meşru olmadığı gerekçesiyle, bu kararın geri çekilmesi gerektiği ifade edilerek, konuyla ilgili meydana gelebilecek sorunlardan ABD'nin sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir.²³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD'nin almış olduğu Kudüs kararı ile artık Filistin- İsrail devletleri arasındaki meselelerde arabuluculuk yapmasının imkânsız hale geldiğini, ABD'nin almış olduğu bu kararın, Türkiye nezdinde “*kıymet-i harbiyesinin*” olmadığını belirtmiştir.²³⁸

İslam İşbirliği Teşkilatının almış olduğu kararlar incelendiğinde ABD'nin Orta Doğu'da müttefiki konumdaki Suudi Arabistan, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin “kararların oybirliği ile alınmasından dolayı” İslam ülkeleri ile birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bağlamda ABD'nin, Kudüs kararıyla Orta Doğu'da İslam ülkelerini de karşısına aldığı görülmektedir. Ayrıca 57 üyeden meydana gelen İslam İşbirliği

²³⁶ “No: 378, 6 Aralık 2017, ABD Yönetimi'nin Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıdığı ve İsrail'deki

Büyükelçiliğini Kudüs'e Taşıyacağı Yönündeki Beyanatı Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-378_-abd-yonetiminin-kudusu-israilin-baskenti-olarak-tanidigi-ve-israildeki-buyukelciligini-kuduse-tasiyacagi-yonundeki-beyanati-hk.tr.mfa Erişim Tarihi: 21.09.2019

²³⁷ “İslam İşbirliği Teşkilatı: Doğu Kudüs Filistin'in başkentidir”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42337996> , Erişim Tarihi: 17.09.2019

²³⁸ “İİT Doğu Kudüs'ü Filistin'in başkenti olarak tanıdı”, <https://www.dw.com/tr/iit-do%C4%9Fu-kud%C3%BCs%C3%BC-filistin-in-ba%C5%9Fkenti-olarak-tan%C4%B1d%C4%B1/a-41779748>, Erişim Tarihi: 17.09.2019

Teşkilatı'nın toplantıya yalnızca 17 üyesinin başkanlık düzeyinde katılması ve Suudi Arabistan Kralı Salman Bin Abdulaziz'in katılmaması dikkat çekici bir hadisedir.²³⁹ ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararından sonra İsrail Devleti'nin 19 Temmuz 2018 tarihinde Ulus Devlet Yasası²⁴⁰ kabul edilmiş ve kabul edilen bu yasa Türkiye tarafından büyük bir tepkiye sebep olmuştur. Yasanın kabulünden sonra Recep Tayyip Erdoğan AK Parti Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmasında İsrail'i Siyonist, faşist, ırkçı bir devlet olarak nitelendirmiş ve Netenyahu'yu kastederek “Dünyayı büyük bir felakete sürükleyen Hitler'in ruhu, İsrail'in bazı yöneticileri arasında yeniden hortlamıştır.”²⁴¹ sözleriyle ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Türkiye Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden yapılan açıklamada ise yasanın uluslararası arenada hüküm ifade etmediği dile getirilmiştir.²⁴²

2018 yılının Temmuz ayında Ulus Devlet Yasası'nın Knesset'te kabulünden sonra İsrail, Yahudiler için kutsal kabul edilen Şabat gününde İsrailli bir askerin öldürülmesinden dolayı HAMAS hedeflerini yok etme adı altında Gazze'ye yönelik saldırılar başlatmıştır. Saldırı, Mısır'ın taraflar arasındaki arayı bulmak için devreye girmesiyle birlikte HAMAS- İsrail arasında ateşkes sağlanarak sona ermiştir.²⁴³

3.4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE FİLİSTİN SORUNUNA KONSTRÜKTİVİST BİR BAKIŞ

Savaş Sonrası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında hem içerde hem de dışarda yaşanan gelişmeler sebebiyle yeni bir döneme girilmiştir. İçerde yaşanan terör olayları ve PKK faktörü, dışarda meydana gelen Körfez Savaşı Türkiye'nin güvenlik

²³⁹ Ali Semin, “Trump'ın Kudüs Kararı ve Avrupa'nın Petrol Kaygısı”, *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu*, S. 1379, (2017), s. 5.

²⁴⁰ Yasanın tam metni için bkz: “Final text of Jewish nation-state law, approved by the Knesset early on July 19”, <https://www.timesofisrael.com/final-text-of-jewish-nation-state-bill-set-to-become-law/>, Erişim Tarihi: 25.11.2019

²⁴¹ “Erdoğan: Hitler'in ruhu İsrail'de hortlamıştır!”, <https://www.timeturk.com/erdogan-hitler-in-ruhu-israil-de-hortlamistir/haber-935551>, Erişim Tarihi: 25.11.2019

²⁴² “No: 191, İsrail Parlamentosu'nda kabul edilen Yahudi Ulus Devleti Yasası Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-191_-israil-parlamentosunda-kabul-edilen-yahudi-ulus-devleti-yasasi-hk.tr.mfa, Erişim Tarihi: 20.11.2019

²⁴³ “İsrail ve Hamas arasında ateşkes sağlandı”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ve-hamas-arasinda-ateskes-saglandi-379457.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2019

ekseninde bir politika yürütmesi gerekliliğini doğurarak, Ortadoğu politikasını yeniden şekillendirmesine sebep olmuştur.²⁴⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler Türkiye'nin hem Filistin'le hem de İsrail'le olan ilişkilerini de etkilemiştir. Özellikle Ortadoğu Barış Süreci'yle beraber Türkiye, her iki devlet arasında denge politikası yürütmeye çalışırken, İsrail'le olan ilişkilerinde de iyileşme sağlamıştır. O dönem Türkiye'de iktidarda sol parti hâkimiyetin olması Türkiye'nin İsrail'le daha yakın ilişki kurmasında etkili olmuştur. Özellikle İsrail'le yapılan Askeri İş Birliği Anlaşması bölgedeki Araplar tarafından tepkiyle karşılanmış, bunun üzerine dönemin Dış İşleri Bakanı İsmail Cem bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. İsmail Cem açıklamasında; yapılan anlaşmanın İslam Konferansı Örgütü'ne üye devletlerle yapılan anlaşmaların içeriğine benzediğini, talep edilmesi üzerine diğer ülkelerle de benzer anlaşmaların yapılabileceğini ifade etmiştir.²⁴⁵ Türkiye'nin o dönemde İsrail'le yaptığı bu anlaşmaların temelinde Filistin- İsrail sorununda denge politikası yürütebilmek ve barışın sağlanmasında kilit bir rol üstlenmek yatmaktaydı.²⁴⁶

Türkiye Ortadoğu Barış Süreci'nde İsrail'le olan ilişkilerinde bir iyileşme yaşasa da El- Aksa intifadası ile İsrail'in Filistinlilere orantısız güç kullanımı ilişkilerde yeniden bir gerginliğin meydana gelmesine sebep olmuş ve Türkiye Filistin'in yanında bir tavır almıştır. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit İsrail'in saldırılarıyla ilgili olarak “Filistin'de soykırım yapılıyor”²⁴⁷ ifadelerini kullanmış ve bu Ecevit'in bu sözleri Türkiye'nin Filistin özelinde prestijini artırırken, Yahudiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İsraillilerle gerilen ortamın üzerine Ecevit; *“Ben aslında İsrail halkına çok değer veririm. İsrail'de yer almakta olan olaylardan üzüntülerimi onların da paylaştıklarından eminim. Bu ifadeleri kullanmış olmak istemezdim. Üzüntü vermiş olmak istemezdim. Museviler ile biz tarih boyunca çok yakın ilişkiler içinde bulunduk. Filistin'e karşı yapılan işgal hareketlerinin de sona ermesini temenni ediyorum.”*²⁴⁸

²⁴⁴ Mustafa Tüter, “Türkiye-İsrail ilişkilerinde Süreklilik ve Değişim,” *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, ed. Hasret Çomak, (İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2010), s. 408.

²⁴⁵ Mesut Çakan, “Demokratik Sol Parti”, *Filistin Meselesi: Türkiye'de Siyasi Partilerin Yaklaşımları*, ed. Gökhan Bozbaş, (Ankara: Tezkire Yayıncılık, 2017), s. 107

²⁴⁶ Erkan Ertosun, *Filistin Politikamız- Camp David'den Mavi Marmara'ya*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), s. 219

²⁴⁷ “Ecevit: Soykırım uygulanıyor”, <http://www.milliyet.com.tr/dunya/ecevit-soykirim-uygulaniyor-348279>, Erişim Tarihi: 11.11.2019

²⁴⁸ “Ecevit: Musevileri Üzmek İstemezdim”, <https://www.yenisafak.com/gundem/ecevit-musevileri-uzmekistemezdim-2704138>, Erişim Tarihi: 11.11.2019

diyerek İsrail’le gerilen ortamı yumuşatmaya çalışmış ve taraflar arasında arayı bulmaya çalışmıştır. Filistin- Türkiye ilişkileri AK Parti iktidarına kadar belli bir seviyede tutulmuş, muhafazakâr ve İslamcı bir yapıya sahip olan AK Parti’yle beraber Filistin’le ilişkiler hem Türk halkı hem de dış politika nezdinde en üst seviyede yürütölmeye başlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde stratejik ortak olarak değeriendirilen Türkiye- İsrail ilişkileri AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte Filistin lehine değışiklikler göstermiştir. AK Parti döneminde Türkiye’nin Filistin sorununa yaklaşımına baktığımız zaman birtakım unsurların ön plana çıktığını görürüz. Bunlar;

- 1- Filistin sorunuyla ilgili olarak uluslararası girişimlerde kolaylaştırıcı rol üstlenme ve arabuluculuk konusunda irade ortaya koyma,
- 2- Filistin sorununda duyarlı bir söylem geliştirme
- 3- Sorunla ilgili olarak taraflar arasında diyalog süreci oluşturma
- 4- Filistinlilerle ekonomik ve insani ilişkilerde derinleşmeye gitme²⁴⁹

Türkiye’nin Filistin sorununa yaklaşımında diğeri meselelerden farklı olarak iç politikanın, sosyal dengelerin ve devlet-toplum ilişkilerinin de önemli bir etkisi olduğu görölmektedir. Filistin sorunu sadece dış politikada değil, Türk halkı tarafından da yakından takip edilmektedir. Türk halkının Filistin sorununa yaklaşımındaki en büyük etkenin ise Kudüs ve El- Aksa gibi İslami açıdan önem teşkil eden toprakların burada ve eski Osmanlı toprakları olması yatmaktadır.²⁵⁰ Türk halkının Filistin konusundaki bu hassasiyeti yapılan anketlerde öne çıkmış, 2000 yılında gerçekleştirilen kamuoyu yoklamasında Kudüs ve Mescid-i Aksa’nın önemine ilişkin %63 oranında bir veri elde edilirken, halkın %60’ının da Türkiye’nin Filistin’deki rolü açısından daha aktif bir siyaset yürütmesi yönünde fikir sunduğı görölmüştür.²⁵¹

Türkiye’nin Müslüman kimliğı genelde Ortadoğı, özelde Filistin konusundaki tavrını etkilemiş, dolayısıyla Türkiye dış politikada İslami değeri çerçevesinde bir politik yaklaşımla hareket etmiştir. Özellikle AK Parti iktidarıyla daha çok ön plana çıkan

²⁴⁹ Nuri Yeşilyurt, a.g.m., ss. 429-430

²⁵⁰ Bülent Aras, *Turkey and Greater Middle East*, (İstanbul: Tasam Yayınevi, 2004), ss. 49-54

²⁵¹ Graham Fuller, *Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), s.216

Müslüman kimliği, geçmiş politikalarda da tarihi bir görev, bir zorunluluk olarak görülmüş ve Filistin konusunda da bu çerçevede hareket edilmiştir. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber Neo- Osmanlıcılık söylemleri de yeniden gündeme gelmiştir. AK Parti Osmanlı'dan miras kalan bölgelerdeki devletlerle ikili ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtabilmek için, bu yaklaşım çerçevesinde siyasi bir birlik içerisinde olma düşüncesi taşımıştır. 2011 yılında meydana gelen "Arap Baharı" olarak adlandırılan Arap coğrafyalarındaki demokratikleşme mücadelelerinde model ülke olma hedefiyle bölgede etkin olmaya çalışmıştır. Özellikle dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun söylemlerinde öne çıkan Neo- Osmanlıcılık düşünceleri Türkiye'nin Ortadoğu'daki dış politikasında ve bilhassa Osmanlı topraklarında varlığını sürdüren devletlerle bağların güçlendirilmesi adına önemli bir yere sahip olmuştur.

Neo- Osmanlıcılık düşüncelerinin yanında Türkiye'nin dış politikasında Pan- İslamizm de öne çıktığını söylemek mümkündür; zira Ortadoğu'da yaşanan olaylarda Müslüman kimlik özelinde değerlendirmeler yapılmakta ve bu hassasiyetle adımlar atılmaktadır. Ahmet Davutoğlu'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde başsız kaldığı ve sürekli sömürüldüğü iddiasında olduğu Ortadoğu İslam coğrafyalarının bir lidere ihtiyacı olduğu düşüncesinde bu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Davutoğlu'na göre Türkiye bu liderliği yapabilecek güçte bir ülkedir.²⁵²

Ortadoğu'da Filistin özelinde Türkiye dış politikasını değerlendirdiğimiz zaman kimlik unsurunun belirleyici bir etkisi olduğunu görürüz. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu'nun söylemlerinde bu kimlik bilinci ziyadesiyle kendini gösterir. Siyasal olarak muhafazakâr bir kanadı temsil eden Erdoğan, Filistin sorununa hassaten bir ilgi göstermiş, sorunun çözümünde gerektiğinde arabuluculuk rolünü üstlenmeyi bilmiştir.

Siyasal olarak muhafazakâr bir öğretilen gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan açısından Filistin sorunu, özellikle kendisinin Başbakan olarak seçildiği günden bu yana bireysel olarak kendisi ile siyasi kurmaylarının ve Türkiye'nin genel dış politikasının önemli gündem maddelerindendir. Her ne kadar Recep Tayyip Erdoğan açısından Filistin

²⁵² Toni Alaranta, "Turkey Under the Akp: A Critical Evaluation From The Perspective Of Turkey's Eu Negotiations", *FIIA Working Paper*, S. 84, (February 2015), s. 13.

sorunu çözümü olabilecek ve Türkiye'nin de bu sorun içerisinde arabulucu olarak yer alabileceği bir konu gibi gözükse de İsrail'in 2008 yılında Gazze'de gerçekleştirmiş olduğu saldırılar ve sonrasındaki süreç Erdoğan'ın da konuyu sert bir dille yorumlamasına sebep olmuştur. Beril Dedeoğlu AK Parti'nin dış politikadaki yaklaşımını birbirinden bağımsız ve çok boyutlu bir zeminde yürüttüğünü ifade eder. Dedeoğlu'na göre, AK Parti, Ortadoğu'da İslam kimliğini, Orta Asya'da Türk kimliğini ön planda tutan politikalar ortaya koymaktadır.²⁵³ Türkiye'nin Filistin konusunda da Dedeoğlu'nun söylemlerine paralel bir anlayışla hareket ettiğini söyleyebiliriz. Filistin'e yönelik politikalarında AK Parti'nin tarihi, kültürel ve dini anlamda unsurlarla hareket ettiğini görebiliriz. Ahmet Davutoğlu'nun "Türk- Arap Forumu Dışişleri Bakanları" toplantısında yaptığı konuşmada Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle manevi anlamda ortak paydada buluştuklarını, köklü kültürel bağlara sahip olduklarını, bu sebeple iş birliğinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmesi dış politikada kimliğin ön planda tutulmasına bir örnektir. Davutoğlu yaptığı konuşmada ayrıca, bölge halklarının beklentilerinin bu ortak çabalarla şekillenmesinin bir tarihi sorumluluk olduğunu ifade etmiş ve Filistin meselesinin çözümünde bu işbirliğinin barışa büyük katkı sağlayacağını sözlerine eklemiştir.²⁵⁴ Tüm bunların yanında Erdoğan ve Davutoğlu'nun Filistin'le ilgili genel tutumunu incelediğimizde Filistin'e dair bir vizyon sahibi olduklarını görürüz. Her iki isim de Filistin'in güçlendirilmesine yönelik adımlar atmaktan geri durmamıştır. Davutoğlu'nun yürüttüğü bir dizi çalışmalar neticesinde Filistin BM'de "üye olmayan gözlemci devlet" statüsünü elde etmiştir.²⁵⁵

Türkiye'nin Filistin özelinde İsrail'le yaşadığı krizler konstrüktivist bir bakış açısıyla ele alındığı zaman, birtakım temel unsurlar karşımıza çıkar. Örneğin, Davos'ta yaşanan krizde dönemin başbakanı Erdoğan'ın söylemlerinde İsrail'le ilgili olarak yeni bir kimlik inşasıyla karşılaşırız. Erdoğan İsrail'i "haydut devlet" olarak nitelendirirken, Filistin'in maruz kaldığı saldırıları "insanlık suçu ve zulüm" olarak

²⁵³ Beril Dedeoğlu, "Türkiye'nin Türk Dünyası ile İlişki Kurması Rusya'ya Rağmen Olamaz", *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Cilt: 1, ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yeğin, (Ankara: Usak Yayınları,2010), s. 78.

²⁵⁴ "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 'Türk-Arap Forumu Dışişleri Bakanları Beşinci Toplantısı Açılış Konuşması', http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-_turk-arap-forumu-disisleri-bakanlari-besinci-toplantisi-acilis-konusmasi_-1-aralik.tr.mfa, Erişim Tarihi: 28.11.2019

²⁵⁵ Uzer, a.g.m., s. 160

değerlendirir. Ayrıca Mavi Marmara saldırısının ardından yapılan açıklamada Erdoğan'ın ve Davutoğlu'nun, İsrail askeri güçlerini “zorbalık ve haydutluk” sıfatlarıyla kimliklendirmesinde, ben ve öteki üzerinden bir tanımlama yapıldığını görürüz. Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun söylemleri, Onuf'ta dile getirilen, karşı tarafa ilişkin tespitlerin yer aldığı iddialı söz eylemlere örnek olarak da gösterilebilir. Türkiye'nin buradaki yaklaşımında Filistin'i merkeze alarak, İsrail'le ilgili yeni kimlik tanımlamaları ve beklentileri inşa ettiğini görürüz. Ayrıca Türkiye'nin Filistin konusunda İsrail'in politikasında bir yönlendirici misyon üstlenmesi, Onuf'un yönlendirici söz eylemleri olarak tanımladığı kategoride değerlendirilebilir. Türkiye'nin bu konuyla ilgili tutumlarını özellikle İsrail saldırıları sonrasında yaptığı kınama mesajlarında görmek mümkündür. Son olarak Türkiye İsrail arasında yaşanan krizlerden sonra Türkiye'nin, İsrail'le ilgili beklentileri, Onuf'ta ele alınan vaadedici söz eylemleri kategorisinde değerlendirilebilir. Özellikle beklenen özür ve tazminatların gerçekleşmesi neticesinde ilişkilerin normal seyrine döneceği yönündeki açıklamalar vaadedici söz eylemleri olarak değerlendirilebilir.²⁵⁶

Türkiye'nin Dökme Kurşun Operasyonu sonrasında da İsrail'i “saldırgan” bir devlet olarak nitelendirmesi ve operasyonun ilişkiler açısından oluşturacağı zararı dile getirirken kullanmış olduğu tehditkâr dil, devletlerarası ilişkilerin yeniden inşa edilmesi sürecinde kullanılan dilin etkisini ifade ederken, geri adım atılması yönündeki söylemler, Onuf'un işaret ettiği kuralların konstrüktivizmdeki kurucu etkisine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Mavi Marmara olayına baktığımız zaman, bir grup sivil toplum üyesinin bir araya gelerek Filistin'de yaşanan ablukaya dikkat çekmeye çalışması, uluslararası sistemin devlet dışı sosyal topluluklar tarafından da etkilenebildiğini göstermektedir.

Son olarak Filistin sorunda Wendt tarafından dile getirilen kimlik yapılanmasında Türkiye'nin Filistin ile özdeşleşme, İsrail ile ayrışma içinde olduğunu görürüz. Türkiye'nin Filistin'le kolektif bir kimlik inşa etmesindeki en önemli etkenin tarihsel geçmişi olduğunu söyleyebiliriz; zira Türkiye'nin tarihsel anlamda Osmanlı kimliğini taşıması ve dini anlamda Filistin'le aynı dine mensup olması kolektif kimlik inşa etmesinde etkili olmuştur. Wendt'in görüşleri çerçevesinde durumu ele aldığımızda

²⁵⁶ Çağatay Çakmakçı, “İnşacılık Kuramı Bağlamında Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Filistin Sorununa Yaklaşımı: 2002-2012” (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2014), s. 157

Filistin sorununda, Türkiye'nin Filistin'i dost, İsrail'i düşman konumunda değerlendirebileceği görülür. Kısacası devletlerin karşılarındaki devletlerin kimliklerini tanımladıktan sonra kendilerini konumlandıkları yerle sosyal bir kimlik inşa ettikleri söylenebilir.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte mevcut uluslararası ilişkiler teorilerinin devletlerarasındaki ilişkileri anlamlandırmada yetersiz kalması üzerine ortaya çıkan konstrüktivizm kavramının uluslararası sistemde nasıl bir etkiye sahip olduğunun izah edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, evvela kavramsal çerçeve ele alınarak kimliğin uluslararası ilişkilerdeki yeri ele alınmıştır. Akabinde kimlik ve dış politika ilişkisi irdelenmiş, Onuf ve Wendt özelinde konstrüktivist yaklaşım türleri incelenmiştir. Teze konu olan Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Filistin algısına dair temel argümanların oluşabilmesi adına, Filistin sorununun tarihi arka planı ele alınmış, İsrail Devleti'nin kurulmasıyla beraber cereyan eden Arap- İsrail Savaşları ve Türkiye'nin tutumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1990 sonrasında daha çok gündeme gelen barış görüşmeleri çerçevesinde İsrail-Filistin sorununda, Filistin'deki siyasi yapılanmaların ve aktörlerin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'de değişen hükümet politikalarıyla beraber yeni söylemler çerçevesinde şekillenen Filistin sorunu ve İsrail'le olan ilişkiler bilhassa AK Parti'nin dış politikasında önemli bir yere sahip olan Ahmet Davutoğlu özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Davutoğlu'nun AK Parti'de göreve başlamasıyla birlikte ortaya çıkan yeni dış politika yaklaşımlarında dil, din, kültür, coğrafya ve tarihsel miras unsurlarının devletlerarası ilişkilerde nasıl bir çarpan etkisine sahip olduğu tartışılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında konstrüktivizm kavramında önemli bir yere sahip olan kimliğin rolüne dikkat çekilmeye çalışılmış, özellikle Türkiye'nin Filistin konusunda izlemiş olduğu politikalarda kimliğin nasıl bir etkiye sahip olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin koalisyon hükümetleriyle yönetilmiş olması, istikrarın sağlanamaması ve özellikle sol ideolojilerin iktidarda olması gibi etkenlerden dolayı, Türkiye'nin dış politikasında Filistin konusunda daha çok denge temelli bir politika yürüttüğü görülmüştür. Zaman zaman İsrail'in saldırılarına karşı tepki verilse de genel anlamda hem İsrail'le hem de Filistin'le ilişkiler belli bir seviyede tutulmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Filistin algısındaki değişimde kimlik tanımlamalarının izleri görülmüştür.

AK Parti hükümeti başta komşu ülkeler olmak üzere, bilhassa İslam ülkeleriyle ticari, siyasi ve sosyo-ekonomik anlamda ilişkilerini ilerletmiştir. Çıkar odaklı dış politikanın devam etmesinin yanında Osmanlı kültürü ve Doğu kimliği ön plana çıkarılarak, Batı kimliğine bir alternatif oluşturularak, iki medeniyet arasında sıkışıp kalan bir ülke modelinden dış politikada daha serbest hareket edebilen ve yeni parametreler geliştirebilen bir ülke olma amacı güdülmüştür.

AK Parti'nin dış politikasındaki bilhassa Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabında dile getirdiği jeopolitik konum ve tarihsel miras konularının Filistin algısındaki etkisi analiz edilmiştir. Ayrıca AK Parti'nin pro-aktif dış politika anlayışı, vizyon odaklı yaklaşım, çok boyutlu dış politika, ritmik diplomasi, komşularla sıfır sorun, model ülke konumundan merkez ülke olma iddiasına geçiş gibi temel argümanlarla dış politikasındaki değişimin Filistin algısındaki etkileri de ortaya konmaya çalışılmıştır.

AK Parti özellikle en çok söz edilen komşularla sıfır sorun anlayışı çerçevesinde Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle yakın ilişkiler içerisinde olmaya çalışmış ve düzen kurucu aktör iddiasıyla Arap Baharı dönemindeki demokrasi adına yapılan halk ayaklanmalarına gerekli desteği sağlamıştır. Türkiye'nin bölgeye dair dış politika uygulamalarında özellikle Müslüman kimliğinin etkisi de zaman zaman bölgede yaşanan krizlere verilen tepkilerde kendisini göstermiştir. Erdoğan'ın ve Davutoğlu'nun söylemlerinde Osmanlı kültür mirası olarak görülen Ortadoğu topraklarının gönül coğrafyası şeklinde nitelendirilmesi bölgeye olan ilginin ve kültürel bağların bir çıktısı olarak yorumlanabilmektedir.

Bununla beraber, Türkiye'nin Filistin algısı değerlendirilirken, Wendt'in sosyal devlet iddiasında öne çıkan kimlik, kültür, sosyal norm ve değerlerin devlet kimliğinin inşasındaki etkisi üzerinde durulmuş ve Türkiye'nin bölgede yaşanan krizlere karşı verdiği tepkilerde kimliğin izleri tespit edilmiştir. Özellikle AK Parti döneminde Erdoğan'ın İsrail'e yönelik söylemlerinde Wendt'te ifade edilen ortak benlik inşası ve bu ortak benlik duygusuyla bir arada bulunan devletlerin özdeşleşerek sosyal bir kimlik ortaya koyması meselesine örnek teşkil edecek ifadelerin yer aldığı gözlemlenmiştir. İsrail'in haydut ve saldırgan bir devlet olarak görülmesi Türkiye'nin

İsrail'i öteki konumunda kimliklendirmesine sebep olurken, Filistin'le ortak bir benlik inşası gerçekleştirdiği tezini güçlendirmektedir.

Çalışmanın temel dayanak noktası olan kimliğin devletlerin dış politikasının anlaşılabilmesindeki önemi üzerinde durulmuş ve devletlerin kimliklerinin inşası sürecinde karşılıklı etkileşim içerisinde oldukları diğer devletlerin etkisi de ortaya konmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'daki devletlerin İslam kimliği ve tarihsel anlamdaki bağlar, Türkiye'nin bu bölgeye olan yaklaşımında etkili olurken, 2000'li yıllarla birlikte ortaya konan dış politika argümanlarının daha önceki hükümetlerden farkına değinilerek, yeni dış politika söylemlerinde bir kimlik değişikliği yaşanıp yaşanmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabında yer alan jeopolitik konum ve tarihsel miras vurgusu, daha önceki dönemlerden Turgut Özal'da ön plana çıkan Neo- Osmanlıcılık söylemleriyle benzerlik taşıdığı iddialarına sebep olmuş, Neo- Osmanlıcılık yaklaşımının Filistin'e karşı yürütülen politikalarda bir dayanak noktası olarak görüldüğü tespit edilmiştir. AK Parti'nin Ortadoğu'da İslam kimliği üzerinden, Orta Asya'da Türk kimliği üzerinden dış politika söylemleri ürettiği konusuna değinilerek, kimliğin dış politikada belirleyici bir unsur olduğu yinelenmiştir.

AK Parti döneminde ayrıca, önceki dönemlerin aksine statükocu yaklaşım terk edilerek, tarihsel geçmişin de etkisiyle Ortadoğu'daki dış politika yaklaşımı yeniden yorumlanarak, gelişmelere yön veren bir aktör iddiasında olmuş ve bilhassa Filistin'in İsrail'le yaşadığı krizlerde aktif bir şekilde rol alarak, İsrail'in politikalarına da yön vermeye çalışmıştır. Türkiye, konstrüktivizmin üzerinde durduğu kavramlar çerçevesinde tarihi ve dini bağlarla birbirine bağlı olan Filistin'ini ilgilendiren konuların hemen hepsinde inisiyatif alarak, yaşanan olaylarda kayıtsız kalamamıştır. Özellikle Mavi Marmara, Davos Zirvesi, Dökme Kurşun Operasyonu gibi olaylarda önemli aktörlerden biri olmuş ve sorunların çözümüne yönelik gerektiğinde adım atmasını bilmiştir. Erdoğan'ın yaşanan krizlerden sonra uluslararası camiayı saldırıların durdurulmasına yönelik birliğe çağırması ve barışın tesisi için gerekenin yapılması yönündeki ifadeleri bu konudaki önemli çıktılardır.

Genel anlamda Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Filistin algısını değerlendirdiğimizde 2000'li yıllara kadar belli bir seviyede tutulmaya çalışıldığını,

değişen hükümet politikalarıyla Filistin algısında yeni bir döneme girildiğini ifade edebiliriz. Yeni dönemde Filistin ve Türkiye arasında kolektif bir kimlik inşa edildiğini, İsrail'in ise “öteki” olarak nitelendirildiğini söylemek mümkündür Tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye'nin tarihsel miras, kültür ve kimlik kavramlarının Filistin'e sorununa yaklaşımında aktif bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aras, B. (1997). *Filistin- İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Aras, B. (2004). *Turkey and Greater Middle East*, İstanbul: Tasam Yayınevi.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Dördüncü Baskı. Bursa: Mkm Yayıncılık
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948–1988)*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2: 1914-1995*. Genişletilmiş. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Balcı, A. (2010). Filistin: Savaş ve Barış Arasında. *Dünya Çatışmaları- Çatışma Bölgeleri ve Konuları*. K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman (Editör) s. 52-57. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balcı, A. (2010). İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü. *Dünya Çatışmaları- Çatışma Bölgeleri ve Konuları*. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (Editörler). s. 99-163. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Bayraktar, B. (2007). *Hamas*. İstanbul: Karakuru Yayınları.
- Bektaş, A. (1993). *Ortadoğu'da Barışın Ayak Sesleri ve Filistin Sorununa Tarihsel Bir Bakış*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bengio, O. (2009). *Türkiye-İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İş Birliğine*. (Çev. F. Kaynak Dişkaya). Ankara: Erguvan Yayınevi.
- Besalel, Y. (2000). *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş.
- Best, A., Hanhımakı, J. M., Maiolo, J. A., Schulze, K. E. (2008). *International history of the twentieth century and beyond*. London: Routledge.
- Best, A., Hanhımakı, J. M., Maiolo, J. A., Schulze, K. E. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. (Çev. T. U. Belge), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Boran, Y. (2006). *Geçmişten günümüze Filistin direniş hareketi: "El-Fetih ve Hamas"*. İstanbul: Mephisto.
- Brown, C. ve Ainley, K. (2013). *Uluslararası İlişkileri Anlamak*. (Çev. M. Gün Ayrıl). İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Bulut, F. (1994). *İslamcı örgütler*. İstanbul: Tüm zamanlar yayıncılık.

- Cobban, H. (1992). *The Palestinian Liberation Organisation People, Power and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. Pappe, I. (2011). *Yaşamla Ölümler Arasında Gazze- Düünden Bugüne Filistin Sorunu*. (Çev. T. Doğan ve A. K. Saysel). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çakan, M. (2017). Demokratik Sol Parti. *Filistin Meselesi: Türkiye’de Siyasi Partilerin Yaklaşımları*. Gökhan Bozbaş (Editör). s. 99-133. Ankara: Tezkire Yayıncılık.
- Çelikkol, O. (2014). *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye İsraill Çatışması*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Davutoğlu, A. (2003). Küresel Bölgesel Dengeler ve Ortadoğu Barış Süreci. *Filistin: Çıkılmazdan Çözüme*. İ. M. Turhan. (Derleyen). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. 3. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2010). Türkiye’nin Türk Dünyası ile İlişki Kurması Rusya’ya Rağmen Olamaz. *Mülakatlarla Türk Dış Politikası: Cilt: 1*. H. Özdal, O. B. Dinçer, M. Yeğın (Editörler). s. 69-81. Ankara: Usak Yayınları.
- Erdin, M. (2002). *Hizbullah ve Hamas*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Erhan Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2008). 1990–2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2*. B. Oran (Editör). s. 568-578. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertosun, E. (2013). *Filistin Politikamız- Camp David’den Mavi Marmara’ya*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2008). 1990-2001: Orta Doğu’yla İlişkiler-Arap Devletleriyle İlişkiler. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2*, B. Oran (Editör). s. 551-568. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Friedman, I. (1997). *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918*. Oxford: Transaction Publishers.
- Fuller, G. (2008). *Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Gönlübol, M. (1996). 1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. M. Gönlübol (Derleyen). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin*. İstanbul: Yayıncılık Matbaası.
- Hassassian, M. S. (1990). *Palestine: factionalism in the national movement, 1919-1939*. Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs.
- Herzl, T. (2018). *Yahudi Devleti*. (Çev. S. Demir). 4. Baskı. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Karabulut, B. (2012). Alçak Koltuk Krizi. *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924 -2012*. H. Çakmak (Editör). s. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Karaman, M. L. (1991). *Uluslararası ilişkiler çıkmazında Filistin sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Koç, M. (2006). *İsrail Devleti'nin kuruluşu: ve bölgesel etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Onuf, N. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Onuf, N. (1998). "Constructivism: A User's Manual," *International Relations in a Constructed World*. V. Kubalkova, N. Onuf ve P. Kowert, (Editörler). s. 58-78. New York: M.E. Sharpe Press.
- Öke, M. K. (2018), *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, 6. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öner, A. (2012). *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin-İsrail*. 1. Baskı, İstanbul: Mana Yayınları.
- Özcan, G. (2001). Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken. *Türk Dış Politikasının Analizi*. F. Sönmezoğlu (Derleyen). s. 159-177. İstanbul: Der Yayınları.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Özcan, M. (2003). Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye. *Filistin Çıkmazdan Çözüme*. İ. M. Turhan (Derleyen). İstanbul: Küre Yayınları.
- Öztürk, R. (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*. Ankara: Odak Yayınevi.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*, (Çev. N. Plümer). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Rabinovich, I. (2004). *Waging Peace: Israel and the Arabs, 1948-2003*. Princeton & Oxford, Princeton University Press.
- Rumelili, B. (2014). İnşacılık/Konstrüktivizm. *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*. E. Balta (Editör). s.151-173. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Said, E. (2002). *Yeni Bin Yılda Filistin Sorunu*. (Çev. A. Cüneyt). İstanbul: Aram Yayınları.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. 14. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2012). Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm. *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*. A. Sandıklı (Derleyen). s. 1-70. İstanbul: BİLGESAM.
- Sher, G. (2008). Negotiating Jerusalem, Reflections of an Israeli negotiator. T. Mayer ve S. A. Mourad (Editörler). *Jerusalem: Idea and Reality*. s. 303-320. London and New York: Routledge.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Süer, B ve Atmaca, A. Ö. (2006). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. 1. Baskı. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Şahin, T. Y. (2016). *Uluslararası Politikada Orta Doğu*. Ankara: Barış Kitap.
- Tunç Yaşar, F. Alkan Özcan, S. Kor, Z. T. (2011). *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*. İstanbul: İHH Kitap.
- Turan, Ö. (2003). *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Tüter, M. (2010). Türkiye-İsrail ilişkilerinde Süreklilik ve Değişim. *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. H. Çomak (Editör). s. 405-426. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Wendt, Ac. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2012) *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (Çev. H. Sarı Ertem ve S. G. İhlamur Öner). İstanbul: Küre Yayınları

- Wendt, A. (2013). Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet. (Çev. E. Erşen). E. Diri (Editör) *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler 1*. İstanbul: Röle Akademik Yayınları.
- Yurdusev, N. (1997). Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği. A. Eralp (Der.), *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Zehfuss, M. (2002). *Constructivism in International Relations: The Politics Of Reality*. New York: University Press.

Makaleler

- Akgün, Mensur. (2011). Camp David Düzeni Sarsılırken Türkiye. *Tesev Dış Politika Programı*. İstanbul. 1-4.
- Akgündüz, A. (1987). II. Abdülhamit'in Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. 1. 1-3.
- Alaranta, T. (2015). Turkey Under the Akp: A Critical Evaluation From The Perspective Of Turkey's Eu Negotiations. *FIIA Working Paper*. 84. 1-25.
- Ateş, D. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 10. 1. 213-235.
- Ayhan, V. (2009). HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam. *Ortadoğu Etütleri*. 1.1. 101-136.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007). Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 3. 11. 121-144.
- Dalar, M. (2009). İsrail'in Gazze Saldırısının Siyasal Arka Planı ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Akademik Orta Doğu*. 4.1. 103-142.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*. 10. 1. 77-96.
- Davutoğlu, A. (2012). Principles Of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *International Policy And Leadership Institute*. 3. 1-9.
- Demir, G. N. (2012). Filistin Kurtuluş Örgütü. *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler*. S. M. Bölme ve U. Ulutaş (Editörler). 4. 7-11. Ankara: SETA.
- Demir, Z. S. (2012). HAMAS. *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler*. S. M. Bölme ve U. Ulutaş (Editörler). 4. 49-81. Ankara: SETA.

- Erol, M. S. ve Ozan, E. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Gazi Akademik Bakış*. 4. 8. 13-38.
- Guzzuni, S. (2000). A Reconstruction of Constructivism in International Relations. *European Journal of International Relations*. 6. 2. 147-182.
- Kaya, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*. 63. 3. 83- 111
- Khalidi, W. (1993). The Jewish-Ottoman Land Company: Herzl's Blueprint for the Colonization of the Palestine. *Journal of Palestine Studies*. 22. 2. 30-47.
- Küçük, M. (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak. *Ege Academic Review* 9. 2. 771-795.
- Murinson, A. (2006). The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies*. 42. 6. 945-964.
- Oğuzlu, H. T. (2009). Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi. *Ortadoğu Analiz*. 1.9. 43-50.
- Onuf, N. (1994). The Constitution of International Society. *The European Journal of International Law*. 5. 1. 1-19.
- Price R. ve Reus-Smit, C. (1998). Dangerous liaisons? Critical international theory and constructivism. *European journal of international relations*. 4. 3. 259-294.
- Ruggie, J. G. (1998). What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge. *International organization*. 52. 4. 855-885.
- Sarı Ertem, H. (2012). Kimlik Ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" Ve "Güvenliğin Kimliği". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8.16. 177-236.
- Semin, A. (2017). Trump'ın Kudüs Kararı ve Avrupa'nın Petrol Kaygısı. *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu*. 1379. 1-6.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri. *SDE Analiz*. 16. 5-57.
- Şahin, İ. Şahin C. ve Şükür, İ. (2015). Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 38. 242-259.

- Topal, A. H. (2012). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı. *Public and Private International Law Bulletin*. 32. 1. 103-154.
- Yeşiltaş, M. Ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2. 9-35.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organizations*, 46.2. 391-425.
- Wendt, Alexander. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*. 88. 2. 384-396.
- Wendt, A. (2009) Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapı-Yapan Sorunu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 6. 23. 3- 44.

Akademik Çalışmalar (Tez)

- Çakmakçı, Ç. (2014). *İnşacılık Kuramı Bağlamında Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Filistin Sorununa Yaklaşımı: 2002-2012*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- Antisemitizm The Holocaust Encyclopedia
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/antisemitism> adresinden
27.05.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Pogrom <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/pogroms>, adresinden
20.03.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Zionist Congress: First Zionist Congress & Basel Program, Ağustos 1987
<https://www.jewishvirtuallibrary.org/first-zionist-congress-and-basel-program-1897> adresinden 17.07.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Hür, A. Britanya Mandası'ndan İsrail Devletine,
<https://www.avlaremaz.com/2016/05/22/britanya-mandasindan-israil-devletine-ayse-hur-2/> adresinden 05.05.2018 tarihinde erişilmiştir.
<https://www.dunyabulteni.net/filistin/israilin-temelini-deir-yasin-katliami-atmisti-h326914.html> adresinden 23.12.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler. <http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html> adresinden 05.01.2019 tarihinde erişilmiştir.

1967 Ve 1973 Savaşları Ve Barışa Doğru Atılan İlk Adımlar”,
<http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html> adresinden 05.05.2018 tarihinde erişilmiştir.

Camp David düzeni sarsılırken. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Camp_David_Duzeni_Sarsilirken_Turkiye.pdf adresinden 20.05.2019 tarihinde erişilmiştir.

Bayraktar, B. Barış Çalışmaları Perspektifinde Filistin-İsrail Sorunu. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-156-2014040731b_bayraktar.pdf adresinden 20.06.2019 tarihinde erişilmiştir.

Palestinian radical founder dies. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7211395.stm adresinden 13.05.2019 tarihinde erişilmiştir.

Karamah zaferi için bkz: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/521003-filistin-kordugumu-2> adresinden 25.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Hamas: İslamî Bir İzdüşüm. <https://www.gzt.com/mecra/hamas-islam-bir-izdusum-3510300> adresinden 13.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Filistin Yasama Meclisinin Feshedilmesi ve Sonrası. <https://setav.org/assets/uploads/2019/02/229.-Filistin-Yasama-Meclisinin-Feshi.pdf> adresinden 15.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

AK Parti 2023 Siyasi Vizyon. <https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/> adresinden 08.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49686948> adresinden 13.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Türkiye Merkez Ülke Olmalı. <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> adresinden 13.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Bakan Davutoğlu’ndan Ok ve Yay Benzetmesi. <https://www.haberler.com/bakan-davutoglu-ndan-ok-ve-yay-benzetmesi-haberi/> adresinden 13.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Avrupa’ya İnat Vizesiz Hayat. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/avrupaya-inat-vizesiz-hayat-1038414/> adresinden 13.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Aybar, S. Türkiye’nin Orta-doğu Politikası ve ‘Yeni Coğrafya’ Algısı. <http://www.tr.boell.org/tr/2014/06/16/turkiyenin-ortadogu-politikasi-ve-yeni-cografya-algisi-yayinlar> adresinden 05.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'den "Dökme Kurşun Operasyonu" İtirafı. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/57624/israil_den_Dokme_Kursun_Operasyonu_itirafi.html adresinden 05.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnsan Hakları Gruplarının Gazze'ye Erişimini Sağla. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/israil-insan-haklari-gruplarinin-gazze-ye-erisimini-sagla> adresinden 05.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Gazze Raporu Mart. <http://www.ihh.org.tr/uploads/2012/gazzerapor2012.pdf> adresinden 05.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

No:220 - 27 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk.", http://www.mfa.gov.tr/no_220---27-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_.tr.mfa adresinden 12.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

AKP Salonunda İsrail'e Öfke. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-salonunda-israil-e-ofke-10660034> adresinden 05.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Öldürmeyeceksin. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/lo-tir-tsach-oldurmeyeceksin-10795635> adresinden 05.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Başbakan Erdoğan'dan önemli açıklamalar. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-onemli-aciklamalar-10676295> adresinden 12.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnsanlık Tarihine Kara Leke Düşürdünüz. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/119423-insanlik-tarihine-kara-leke-dusurdunuz> adresinden 12.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

İşte Peres'in ortalığı alevlendiren konuşması. <http://www.milliyet.com.tr/dunya/iste-peresin-ortaligi-alevlendiren-konusmasi-1053281> adresinden 09.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İşte o konuşma. <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/01/29/baskan-recep-tayyip-erdoganin-davostaki-one-minute-cikisinin-10-yili> adresinden 09.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'le Bu Sefer de Dizi Krizi. <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/israille-bu-sefer-de-dizi-krizi-1150704> adresinden 28.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'le Ayrılık Krizi. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-le-ayrilik-krizi-12702210> adresinden 28.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Sandıklı, A. ve Kaya, E. Türkiye-İsrail İlişkileri: İnışli-Çıkışlı Seyrin Dip Noktası. Kocaeli Üniversitesi'nde 23-24 Eylül 2014 tarihlerinde düzenlenen konferans. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-201412099tr-israil.pdf> adresinden 28.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'den Türkiye'ye Kurtlar Vadisi Uyarısı. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/112096/israil_den_Turkiye_ye_Kurtlar_Vadisi_uyarisi.html adresinden 28.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Yardım gemilerinde kimler var?. <https://www.haberler.com/yardim-gemilerinde-kimler-var-2079552-haberi/> adresinden 2.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Mavi Marmara. <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara> adresinden 2.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail Türkiye'den özür diledi. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100113_turkey_israel adresinden 28.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'in saldırısı bizim 11 Eylül'ümüz. <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz-1247560> adresinden 01.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Leading article: Israel must listen to the World. <https://www.independent.co.uk/voices/editorials/leading-article-israel-must-listen-to-the-world-1992472.html> adresinden 05.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Dakika dakika dünyayı ayağa kaldıran saldırı. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dakika-dakika-dunyayi-ayaga-kaldiran-saldiri-14888528> adresinden 05.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Security Council Condemns Acts Resulting in Civilian Deaths during Israeli Operation against Gaza- Bound Aid Convoy, Calls for Investigation, in Presidential Statement. <https://www.un.org/press/en/2010/sc9940.doc.htm> adresinden 10.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Sarah Begley, "Read Donald Trump's Speech to AIPAC. <http://time.com/4267058/donald-trump-aipac-speech-transcript> adresinden 20.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Trump'ın Kudüs kararının arkasındaki azınlık koalisyonu.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumpin-kudus-kararinin-arkasindaki-azinlik-koalisyonu/1002116> adresinden 20.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail 20 milyon dolarlık tazminatı yatırdı.
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1303941-israil-20-milyon-dolarlik-tazminatiyatirdi> adresinden 03.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Trump'dan İsrail'e: Ben yönetimi devralana kadar sabredin.
<https://tr.sputniknews.com/abd/201612281026532044-trump-israil-baskanlik-sabir/> adresinden 21.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'in Ankara Büyükelçisi'ne 'bir süre ülkesine dönmesinin uygun olacağı' iletili.
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201805151033454907-israil-ankara-buyukelci-disisleri-cagrildi/> adresinden 22.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Erdoğan'dan İsrail'e "soykırım" suçlaması.
<https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-israile-soyk%C4%B1r%C4%B1m-su%C3%A7lamas%C4%B1/a-43780128-0> adresinden 21.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Gazze'de son durum! İsrail katliamı ve Filistin'den son dakika bilgileri.
<https://www.ahaber.com.tr/dunya/2018/05/15/gazzede-son-durum-israil-katliami-ve-filistinden-son-dakikabilgileri> adresinden 21.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

ABD: Kudüs Büyükelçiliği 14 Mayıs'ta açılacak.
<https://www.dunya.com/dunya/abdkudus-buyukelciligi-14-mayista-acilacak-haberi-415332> adresinden 21.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail'in Davası. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/israilindavasi-40837960> adresinden 20.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

Trump to Netanyahu: If I'm president, I'll recognize undivided Jerusalem.
<https://www.timesofisrael.com/pm-meets-trump-in-ny-will-sit-down-with-clinton-later/> adresinden 20.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

No: 378, 6 Aralık 2017, ABD Yönetimi'nin Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıdığı ve İsrail'deki Büyükelçiliğini Kudüs'e Taşıyacağı Yönündeki Beyanatı Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-378_-abd-yonetiminin-kudusu-israilin-baskenti-olarak-tanidigi-ve-israildeki-buyukelciligini-kuduse-

[tasiyacagi-yonundeki-beyanati-hk.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/tasiyacagi-yonundeki-beyanati-hk.tr.mfa) adresinden 21.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İslam İşbirliği Teşkilatı: Doğu Kudüs Filistin'in başkentidir. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42337996> adresinden 17.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

No: 191, İsrail Parlamentosu'nda kabul edilen Yahudi Ulus Devleti Yasası Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-191_-israil-parlamentosunda-kabul-edilen-yahudi-ulus-devleti-yasasi-hk.tr.mfa adresinden 20.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Erdoğan: Hitler'in ruhu İsrail'de hortlamıştır! <https://www.timeturk.com/erdogan-hitler-in-ruhu-israil-de-hortlamistir/haber-935551> adresinden 25.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Final text of Jewish nation-state law, approved by the Knesset early on July 19. <https://www.timesofisrael.com/final-text-of-jewish-nation-state-bill-set-to-become-law/> adresinden 25.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

İİT Doğu Kudüs'ü Filistin'in başkenti olarak tanıdı. <https://www.dw.com/tr/iit-do%C4%9Fu-kud%C3%BCs%C3%BC-filistin-in-ba%C5%9Fkenti-olarak-tan%C4%B1d%C4%B1/a-41779748> adresinden 17.09.2019 tarihinde erişilmiştir.

İsrail ve Hamas arasında ateşkes sağlandı. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-ve-hamas-arasinda-ateskes-saglandi-379457.html> adresinden 20.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Ecevit: Musevileri Üzmek İstemezdim. <https://www.yenisafak.com/gundem/ecevit-musevileri-uzmekistemezdim-2704138> adresinden 11.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Ecevit: Soykırım uygulanıyor. <http://www.milliyet.com.tr/dunya/ecevit-soykirim-uygulaniyor-348279> adresinden 11.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 'Türk-Arap Forumu Dışişleri Bakanları Beşinci Toplantısı Açılış Konuşması. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun_turk-arap-forumu-disisleri-bakanlari-besinci-toplantisi-acilis-konusmasi_-1-aralik.tr.mfa adresinden 28.11.2019 tarihinde erişilmiştir.